

Ἡ Συνέχεια

γράμματα, τέχνες, ἐπιστῆμες τοῦ ἀνθρώπου

Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα

Ἔρευνα

Δ. Καραγιωργας, Ε. Κοκκινόπουλος καὶ 4 φοιτητές

Werner Hofmann

Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου

Pablo Neruda

Ὀκτώβριος 1973

8

Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου
Γρηγόρης Εὐστρατιάδης
Ἰωάννα Μανωλεδάκη - Λαζαρίδη
Δ. Ν. Μαρωνίτης
Γιώργης Παυλόπουλος
Antun Soljan
Κ. Μ. Σοφούλης
Κωνσταντῖνος Τσουκαλάς

Ἄρης Ἀλεξάνδρου
Τὸ κιβώτιο

ἡ Συνέχεια

Μηνιαία έκδοση λογοτεχνίας, κριτικῆς,
πνευματικῆ - θεωρητικῆ προβληματισμοῦ

Ἰδιοκτησία : Ἐταιρεία Ἐκδόσεως Περιοδικῶν, Ἀνατύπων
καὶ Συλλογῶν Κειμένων, Ε.Π.Ε.

Ἐπεύθυνοι ἐκδότες σύμφωνα με τὸ νόμο :

Ἀλέξανδρος Ἀργυρίου, Πλατεία Καρύτση 10, Ἀθήνα
Ἀλέξανδρος Κοτζιάς, Εὐπαλίου 6, Ἀθήνα
Δημήτριος Μαρωνίτης, Δεινοκράτους 17, Ἀθήνα

Γραφεῖα : «Κέδρος», Πανεπιστημίου 44, Τηλ. 615.783

Ἐμβάσματα : Ἀθηνᾶ Καλλιανέση, γιὰ τὸ περιοδικὸ «ἡ Συνέχεια»,
Πανεπιστημίου 44, Ἀθήνα 143

Συνδρομές : ἐτήσια δρχ. 200· φοιτητικὴ δρχ. 150· φιλικὴ δρχ. 500·
ἐξωτερικῆ \$ 10

Τιμὴ τεύχους δρχ. 20

Τυπογραφεῖο Β. Παπαζήση, Καββαθῶ 62, Ἀθήνα

Ἐπεύθυνος Τυπογραφείου :

Δημοσθένης Μαυρομάτης, Σεβαστουπόλεως 10, Ἀθήνα

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πέτρες καὶ Στίγματα	338-341
«Σαλβαδὸρ Ἀλλιέντε : παρών» — «Ἐπὶ τὸν γυάλινο πύργο τους» — «Χάιλ Χίτλερ!» — «Ἐκτός παρενθέσεως» — «Νὰ ἀρθεῖ ἡ ἰθαγένειά του» — «Πρώτη προσέγγιση» — «Τὸ δικαίωμα νὰ εἶσαι ἄνθρωπος» (Baruch v. Spino- za, Franz Fanon)	
Ἀλληλογραφία	341-342
Pablo Neruda (1904 - 1973), ἀνεκδοτὲς μεταφράσεις ποιημάτων του (Κλεῖτος Κύρου, Κωστής Σκα- λιόρας)	343-346
Δ. Ν. Μαρωνίτης : «Μαύρη γαλήνη» (πεζογράφημα)	346-349
Werner Hofmann : «Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πα- νεπιστημίου» (μελέτη· μετάφραση : Κ. Τρανός)	350-351
Γιώργης Παυλόπουλος : «Ἐξὶ ποιήματα»	352
Ἄρης Ἀλεξάνδρου : «Τὸ κιβώτιο» (μυθιστόρημα)	353-360
Φραγκίσκη Ἀμπατζοπούλου : «Ἰντεῶν» (ποίημα)	357
Ἐρευνα : «Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα»	360-364
Ἀπαντοῦν : Ε. Κοκκινόπουλος, Διον. Καραγιωργας, τελειόφοιτος Οἰκονομικοῦ Τμήματος Νομικῆς Σχολῆς, τελειόφοιτος Ε.Μ. Πολυτεχνείου, δύο φοιτητὲς τῆς Ἰατρικῆς	
Ἰωάννα Μανωλεδάκη - Λαζαρίδη : «Φωτογραφικὸς ρεαλισμὸς» (μελέτη)	364-367
Κωνσταντῖνος Τσουκαλάς : «Δεκέμβριος 1944»	367-369
Γρηγόρης Εὐστρατιάδης : «Τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα καὶ ἡ διδασκαλία τῶν ἑλληνικῶν» (διάλογος)	370-371
Antun Soljan : «Βροχή» (διήγημα)	371-374
K. M. Σοφούλης : «Index προβλημάτων τῆς Ἑλλη- νικῆς οἰκονομίας»	374-375
John Ford (1895-1973) (παρουσίαση : Π. Α. Ζάννας)	376-379
Βιβλιοκριτικὴ	379-382
Mario Vitti : Ρόδη Ρούφου «Οἱ Γρακίλοι» — Lucia Marcheselli Loukas : Γιώργου Σεφέρη «Χειρόγραφο Σεπτ. 41» — Α. Ζενάκος : Μ. Μειμάρη «Οἱ Ἀχινοί»	
Ἐμμ. Μοσχονᾶς : «Βιβλιογραφικὸ δελτίο»	382-383
τὸ Ζώδιο	384

Πέτρες καὶ Στίγματα

ΣΑΛΒΑΔΟΡ ΑΛΛΙΕΝΤΕ :
ΠΑΡΩΝ!

Ἡ γαλλικὴ *Οὐνιτέ*, εβδομαδιαῖο
ὄργανο τοῦ σοσιαλιστικοῦ κόμματος,
δημοσίευσε στὸ τεύχος τῆς τῆς
7ης Σεπτεμβρίου ὀλόκληρο τὸ κεί-
μενο τῆς δήλωσής με τὴν ὁποία ὁ
Ἀλλιέντε ἀπάντησε στὴν ψήφισή
ἀπὸ τὴ Βουλὴ, με ἀπλή πλειοψηφία,
μᾶς ἀπόφασης τῆς ἀντιπολίτευσης
ποὺ τὸν κατηγοροῦσε ὅτι παραβίασε
τὴ συνταγματικὴ τάξη :

«... Μὲ ἡσυχία τὴ συνείδηση,
καὶ ζυγίζοντας τὴν εὐθύνη μου ἀπέ-
ναντι στὶς σημερινὲς καὶ στὶς μελ-
λοντικὲς γενεές, ὑποστηρίζω πὼς
ποτὲ ἄλλοτε δὲν ὑπῆρξε στὴ Χιλὴ
κυβέρνηση πιὸ δημοκρατικὴ ἀπ’
αὐτὴν ποὺ ἔχω τὴν τιμὴ νὰ προ-
εδρεύω, ποὺ νὰ ἔκανε περισσότερα
γιὰ νὰ ὑπερασπιστεῖ τὴν οἰκονομικὴ
καὶ πολιτικὴ ἀνεξαρτησία τοῦ τόπου,
γιὰ τὴν κοινωνικὴ ἀπελευθέρωση
τῶν ἐργαζομένων. Ἡ κυβέρνηση
σεβάστηκε τοὺς νόμους καὶ ἀσχολή-
θηκε με τὴν πραγματοποίηση ἐπα-
ναστατικῶν μετασχηματισμῶν στὶς
οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς μας
δομές.

Ἐπαναλαμβάνω ἐπίσημα τὴν
ἀπόφασή μου νὰ ἀναπτύξω τὴ δημο-
κρατία καὶ τὸ κράτος δικαίου ὡς
τὶς ὑστατέες τοὺς συνέπειες.

... Οἱ βουλευτὲς τῆς ἀντιπολί-
τευσης διευκολύνουν τὸ στασιασμὸ
ἐκείνων ποὺ θὰ ἤθελαν νὰ σφαγιά-
σουν τοὺς ἐργαζόμενους, οἱ ὁποῖοι
ἀγωνίζονται γιὰ τὴν πλήρη πολι-
τικὴ καὶ οἰκονομικὴ ἐλευθερία τους.

Γι’ αὐτὸ μπορῶ καὶ κατηγορῶ
τὴν ἀντιπολίτευση ὅτι θέλει νὰ
ἐμποδίσει τὴν ἱστορικὴ ἀνάπτυξη
τῆς δημοκρατικῆς μας νομιμότητος
ποὺ θὰ τὴν ἀνέβαζε σὲ πιὸ γνήσιο
καὶ ὑψηλὸ ἐπίπεδο. Πίσω ἀπὸ τὴν
ἐκφραση “κράτος δικαίου”, στὴν
ὁποία ἀναφέρεται, κρύβεται μιὰ
κατάσταση ποὺ προϋποθέτει τὴν
οἰκονομικὴ καὶ κοινωνικὴ ἀδικία,
ποὺ ὁ λαὸς μας τὴν ἔχει ἀπορρίψει.
Οἱ βουλευτὲς τῆς ἀντιπολίτευσης

προσποιοῦνται ὅτι ἀγνοοῦν πῶς τὸ κράτος δικαίον πραγματοποιεῖται ὀλόκληρον μόνο στὸ βαθμὸ πού ξεπερνιοῦνται οἱ ἀνισότητες μιᾶς καπιταλιστικῆς κοινωνίας.

Σήμερα, ὅταν ἡ ἀντίδραση ἐπιτίθεται κατὰ μέτωπον ἐναντίον τοῦ κράτους δικαίου καὶ ἀπειλεῖ μὲ θάνατο τὶς ἐλευθερίες, ὅταν οἱ ἐργαζόμενοι διεκδικοῦν μὲ δύναμη μιὰ καινούρια κοινωνία, οἱ ἄνθρωποι τῆς Χιλῆς μποροῦν νὰ εἶναι βέβαιοι πῶς ὁ πρόεδρος τῆς Δημοκρατίας, ἐνωμένος μὲ τὸ λαό, θὰ κάνει τὸ καθήκον του δίχως δισταγμούς, γιὰ νὰ ἐξασφαλίσει ὀλόκληρη τὴν πραγματικότητα τῆς δημοκρατίας καὶ τῶν ἐλευθεριῶν μέσα στὴν ἐπαναστατικὴ διαδικασία. Σ' αὐτὸ τὸ ὑψηλὸ ἔργο καλῶς ὄλους τὸς ἐργαζόμενους, ὄλους τοὺς δημοκράτες καὶ ὄλους τοὺς πατριώτες τῆς Χιλῆς).

Σὲ μιὰ σύντομη συνέντευξη τύπου, ἡ χήρα τοῦ προέδρου Ἀλλιέντε, πού εἶχε καταφύγει στὴν πόλη τοῦ Μεξικῆ, δήλωνε στὶς 17 Σεπτεμβρίου: «... Φοβόμαστε πολὺ τὰ ἀντίποινα, πού ἄρχισαν ἤδη, ἐναντίον ἐκείνων πού μᾶς ἀκολούθησαν, ἐναντίον τῶν ἐργαζόμενων, τῶν φοιτητῶν...» «Θέλουμε νὰ ὑψωθεῖ φωνὴ διαμαρτυρίας σὲ ὅλες τὶς χώρες γιὰ νὰ μὴν μπορέσει ἡ ἀντίδραση καὶ ὁ φασισμὸς νὰ καταλάβουν καὶ ἄλλες χώρες. Τὸ παράδειγμα τῆς Χιλῆς ἄς χρησιμεύει σὲ ἄλλους».

Μὲ ραγισμένη φωνὴ ἀπὸ τὴ συγκίνηση ἐπανελάβε τὶς τελευταῖες φράσεις τῆς προφορικῆς διαθήκης τοῦ συζύγου της, πού τὶς εἶχε μαγνητοφωνήσει γιὰ νὰ ἀναμεταδοθοῦν: «Μὲ πρόδωσαν, ἀλλὰ δὲν θέλω νὰ προδοθεῖ ὁ λαὸς τῆς Χιλῆς, γι' αὐτὸ τὸ λόγο δὲν θὰ βγῶ ἀπ' ἐδῶ μέσα ζωντανὸς καὶ δὲν θὰ δεχθῶ μῆτε τὴν ἐξορία μῆτε ἄλλο χαριστικὸ μέτρο».

Ἀπὸ τὴν περιγραφή τῆς κηδείας τοῦ Νερούντα: «... Ἀλλὰ στὴν ἱστορία τοῦ νέου στρατιωτικοῦ καθεστώτος, αὐτὸ τὸ γκρίζο πρωινὸ τῆς 25ης Σεπτεμβρίου θὰ σημειώνει τὴν πρώτη δημόσια ἐκδήλωση τῆς χιλιανῆς ἀντίστασης. Μόλις ἡ κηδεία ἔφτασε στὸ κοιμητήριον, μιὰ κραυγὴ ἀνεβαίνει ἀπὸ τὸ πλῆθος: "Σύντροφε Πάμπλο Νερούντα, παρών"· ἀκολουθεῖ "Σύντροφε Σαλβα-

δὸρ Ἀλλιέντε, παρών"· καὶ "Σύντροφε Βίκτορ Χάρα, παρών"· (ὁ τρίτος, τραγουδιστὴς «στρατευμένος» πού πέθανε τὴν περασμένη βδομάδα, κρατούμενος τῶν στρατιωτικῶν. Βεβαιώνουν πῶς τουφεκίστηκε).

ΞΑΝΑ ΣΤΟΝ ΓΥΑΛΙΝΟ ΠΥΡΓΟ ΤΟΥΣ

Στὸν ἡμερήσιο τύπο διαβάσαμε:

Ἡ Σύγκλητος τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, λαβούσα γνώσιν κτλ... δηλοῖ τὰ ἀκόλουθα:

1. Πᾶσα τυχόν τοιαύτη φοιτητικὴ συγκέντρωση θὰ εἶναι ἀντίθετος πρὸς τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους, καθ' ὅσον οὐδεμίαν αἰτήσιν κτλ... ὁ νόμος ὁρίζει.

2. Ἡ Σύγκλητος δὲν πρόκειται νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν τινὰ μετὰ φοιτητῶν μὴ τηροῦντων τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους καὶ τὰ ἀκαδημαϊκὰ θέσμιμα. Ἀντιθέτως, εἶναι πρόθυμος νὰ συνεργασθῇ μετὰ τῶν φοιτητῶν καὶ νὰ συνδράμῃ αὐτοὺς κτλ., κτλ... ὑπὸ τὴν ἀπαραίτητον προϋπόθεσιν ὅτι καὶ οἱ φοιτητὰ θὰ τηροῦν μετ' εὐλαβείας τοὺς πανεπιστημιακοὺς νόμους καὶ θὰ σέβονται τὰ ἀκαδημαϊκὰ θέσμιμα.

3. Ἡ Σύγκλητος δηλοῖ ὅτι ἐν περιπτώσει παραβιάσεως τῶν πανεπιστημιακῶν νόμων, θὰ λάβῃ πᾶν προσήκον μέτρον πρὸς προώπισιν κτλ., κτλ.

Ἡ ἐμμονὴ στὰ πανεπιστημιακὰ θέσμιμα ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητη ἀρετὴ, ἐφόσον ἔχει προσδιοριστῆ με ἀκρίβεια ἡ ἔννοια τοῦ ὅρου. Στὴ συγκεκριμένη ἡμῶς περίπτωσιν τὰ «πανεπιστημιακὰ θέσμιμα» μεταφράζονται ἀπὸ τοὺς πανεπιστημιακοὺς δασκάλους προφανῶς σύμφωνα μὲ τὰ παραγγέλματα τοῦ ἀξέχαστου ἐκείνου πρωθυπουργικοῦ λόγου πού ἐπιφόρτιζε τοὺς καθηγητὰς μὲ ἀστυνομικὰ καὶ στρατοκρατικὰ καθήκοντα. Πού ὁδηγεῖ ἡ ἀντίληψη αὐτὴ πρόσθετων εὐθυνῶν τὸ εἶδαμε στὰ φοιτητικὰ γεγονότα τοῦ Μαρτίου: τὸ πανεπιστημιακὸ ἄσυλο μεταβλήθηκε σὲ «σφαγεῖον». Δὲν εἶναι ἀκαιρὴ πιά, σὲ ἐποχὴ μάλιστα Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας, ἡ ἐπαναφορὰ μιᾶς τακτικῆς πού τὴ στήριξε ὁ στρατιωτικὸς νόμος καὶ τὰ ἀρμόδια ὄργανά του; Γιατί ἡ Σύγκλητος ἀρνεῖται νὰ συνταχθῆ μετὰ τὴν νέα «πολιτικὴ λήθη» καὶ ἐρωτοτροπεῖ ἀκόμη μὲ τὰ ὑπολείμματα τοῦ «ἐπαναστατικοῦ» παρελθόντος; Ἡ μήπως, σὲ περίοδο ἐξετάσεων, δέχθησαν καὶ οἱ διδάσκοντες νὰ δώσουν τὶς δικῆς τους ἐξετάσεις στους ἀκλόνητους ἀκόμη κυβερνητικοὺς ἐπιτρόπους;

ΧΑ-ΓΑ ΧΙΤΛΕΡ!

Ἦς τὴ στιγμὴ πού τυπώνεται τὸ τεῦχος ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν ἀγνωστοὶ οἱ βάνδαλοι πού τὸν περασμένο Αὐγούστο ἔσπασαν τὶς βιτρίνες βιβλιοπωλείων τῆς

Θεσσαλονίκης (βλ. Συνέχεια, τ. 6). Ὅπως ἀγνωστοὶ ἐξακολουθοῦν νὰ παραμένουν καὶ οἱ «γνήσιοι πατριώτες» τῆς παρακάτω ἐίδησης πού ἀναδημοσιεύουμε ἀπὸ τὶς ἐφημερίδες:

Τὴν Τετάρτη, 5 Σεπτεμβρίου, κατὰ τὶς 9 μ. μ., σὲ βιβλιοπωλεῖο πού λειτουργεῖ στὸν κινηματογράφον Ἀτενὲ Λευκωσίας 41 (πλατεῖα Ἁγίου Ἀνδρέα) στὰ Πατήσια, ὁμάδα 8 ἀτόμων, παρενοχλοῦσε τὸ κοινὸ στὴν ἀγορὰ βιβλίων. Τὰ άτομα αὐτὰ ἐφέροντο προκλητικὰ καὶ μὲ βαρεῖες φράσεις στὸ κοινὸ καὶ τὸν βιβλιοπώλη, ἔλεγαν ὅτι εἶναι γνήσιοι πατριώτες, ὁπαδοὶ τοῦ Μεταξᾶ καὶ τοῦ Χίτλερ.

Στὴν συνέχεια—κατὰ τὴν καταγγελία πάντοτε—πῆραν τὰ βιβλία ἀπὸ τὴν προθήκη καὶ τὰ πετοῦσαν. Ἀπειλοῦσαν μάλιστα ὅτι θὰ ἐπανελάθουν μετὰ τὴν λήξιν τῶν προβολῶν, γιὰ νὰ καταστρέψουν τὰ κομμουνιστικὰ βιβλία, ἀναφέροντες ἔργα τῶν Σεφέρη, Σικελιανοῦ, Γκάλμπραιθ, Ἐλύτη, Καναβάτου, Χαΐζεμπουργκ.

Τὸ βιβλιοπωλεῖο αὐτὸ ἐκλείσει προσωρινά.

Δὲν ἀμφιβάλουμε, βέβαια, ὅτι οἱ ἐντεταλμένοι ἀρμόδιοι θὰ πράξουν ἀμελητῆ τὸ καθήκον τους: ἡ ἀστυνομία θὰ ἀνακαλύψῃ τοὺς δράστες καὶ ἡ δικαιοσύνη θὰ ἐπιβάλῃ τὶς κυρώσεις πού προβλέπουν οἱ νόμοι τῆς Προεδρικῆς Κοινοβουλευτικῆς Δημοκρατίας μας, ἡ ὁποία—ἔς μὴν τὸ λησμονοῦμε—εἶναι σὺν τοῖς ἄλλοις καὶ «Ἑλλάς πνευματικὴ, Ἑλλάς παντοτεινὴ». Μιὰ ἀπορία μόνο: Γνωρίζουν τάχα οἱ «γνήσιοι πατριώτες» ποιά μοῖρα εἶχε ὀρίσει γιὰ τὴν πατρίδα μας ὁ λατρευτὸς τους Χίτλερ στὴ «Νέα Τάξιν» του; Καὶ ποιά, φαντάζονται, θὰ εἶναι ἡ θέσιν ἢ δικὴ τους καὶ τῶν ὁμοεθνῶν τους ἂν τελικὰ παγιωθεῖ ἡ «Νέα Τάξιν» πού ἀπεργάζονται οἱ ἀπανταχοῦ σημερινοὶ κληρονόμοι τοῦ Χίτλερ; Σ' ἓνα κόσμο ὅπου οἱ «περιφρονητὲς τοῦ πλήθους», ἐξεμεταλλευτῆς, ρατσιστῆς, Ἀλάριχοι, θ' ἀνάψουν πάλι φούρνους σὲ νέα Ἄουσβιτε, αὐτοὶ οἱ «γνήσιοι» τί λογαριάζουν ὅτι θὰ εἶναι—φουρνάρηδες ἢ φουρνίσματα;

ΕΚΤΟΣ ΠΑΡΕΝΘΕΣΕΩΣ

Τί εἶναι μιὰ μυστικὴ δίκη; Πρὶν ἀπ' ὅλα μιὰ δίκη πού δὲν τὴν πληροφορεῖται τὸ κοινὸ. Πού δὲ μαθαίνει ἂν ἔγινε ἢ πότε ἔγινε. Πού δὲ μαθαίνει ποιά ἢ συγκεκριμένη κατηγορία, ποιοὶ καὶ τί ὑποστηρίζανε οἱ διάδικοι, ποιοὶ καὶ τί καταθέσανε οἱ μάρτυρες, πῶς σκέφτηκε τὸ δικαστήριον γιὰ νὰ καταλήξῃ στὴν ἀπόφασίν του, πότε καὶ μπροστὰ σὲ ποιοὺς τὴ δημοσίευσε. Μιὰ μυστικὴ δίκη μπορεῖ ἐπίσης νὰ σημαίνει ὅτι ἀπαγορεύεται ἢ ἐμποδίζεται ἡ παράσταση τῶν δικηγόρων, ὅτι δὲν τοὺς παρέχεται ὁ ἀπαραίτητος χρόνος, κι ἐπομένως ἡ δυνατότητα νὰ ἐλέγξουν τὸ ἀποδεικτικὸ ὕλικὸ τῆς κατηγορίας. Μιὰ μυστικὴ δίκη μπορεῖ νὰ εἶναι ὅλα αὐτὰ μαζί ἢ καὶ μόνο μερικὰ ἀπὸ αὐτὰ, χωρὶς νὰ παύει νὰ εἶναι μυστικὴ. Ὡστόσο ἀποκορύφωμα μυστικῆς δίκης ἀποτελεῖ, ἀσφαλῶς, ἡ περίπτωσιν πού οὔτε ὁ κατηγορούμενος ἔμαθε ποτὲ ὅτι κατηγορήθηκε καὶ δικάστηκε, καὶ

Πέτρες και Στίγματα

πού οι δικηγόροι του, «εκ των υστέρων», έτυχε άπλώς να μάθουν για κάποια απόφαση σχετική με τον πελάτη τους... «ένεκα κεκτημένης ταχύτητας έν τή αναδιφήσει των βιβλίων του Στρατοδικείου»!

Κι όμως, στις ώραιές ελληνικές μας ημέρες — πλήρεις ήλιου και τουριστών — μια τέτοια γούση από μεσαιώνα πέρασε σχεδόν άπαρατήρητη! Κανένας δέ βρέθηκε ν' απαιτήσει μια καθαρή απάντηση, κανένας δέ βρέθηκε καθαρά να διαψεύσει την άναίμικη πληροφορία των εφημερίδων: Είναι ή δέν είναι, λοιπόν, αλήθεια ότι ή 'Ελ. Βλάχου, ό 'Αντρ. Παπανδρέου, ό Γ. Μυλωνάς, ό Γ. Πλυτάς, ό στρατηγός Βιδάλης (ποιού άλλοι τάχα); κατηγορήθηκαν και δικάστηκαν στην 'Αθήνα χωρίς ποτέ, όπως ισχυρίζονται, να τό έχουν πληροφορηθεί προηγουμένως οι ίδιοι ή οι δικηγόροι τους από τή δικαστική αρχή; Κι ακόμη: για ποιές συγκεκριμένα πράξεις; μπροστά σε ποιό άκροατήριο; μπροστά σε ποιούς αντιπροσώπους του τύπου; Τόσο μεγάλωσαν ξαφνικά οι διαστάσεις τής δημοκρατίας μας, ώστε να μην τά πιάνει τό μάτι μας τά «έλάχιστα» αυτά έρωτηματικά;

ΝΑ ΑΡΘΕΙ Η ΙΘΑΓΕΝΕΙΑ ΤΟΥ

'Επειδή τον τελευταίο καιρό επαναλαμβάνονται οι άρσεις τής ιθαγενείας για τούς άντεθνικώς δρώντες στο έξωτερικό, νομίζουμε ότι καιρός είναι να αρθεί και ή ιθαγένεια του Σπύρου 'Αγκριου πού δυσφημεί ανά την ύψηλο την 'Ελλάδα με τής δωροληψίες του και τή φαυλότητά του.

'Εφόσον μάλιστα διετέλεσε αντιπρόεδρος για μίαμιση θητεία, προτεινουμε να τροποποιηθεί κατάλληλα και ό πρόσφατος ελληνικός νόμος πού προβλέπει τής συντάξεις όσων διετέλεσαν επί τρίμηνο αντιπρόεδροι. 'Ετσι, ό Σπύρος θα πάρει σημαντική σύνταξη (τριάντα φορές περίπου μεγαλύτερη από εκείνη των άλλων συναδέλφων του), και άς του επιτραπεί να άποτραβηχτεί στους Γαργαλιάνους όπου θα μπορεί να περιποιείται την ελιά πού φύτρεψε, με τον άπαράβατο, όμως, όρο να μη χρησιμοποιεί τό λάδι της... για λάδιμα.

ΠΡΩΤΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Οι πρόσφατοι θάνατοι του 'Ηλια Βενέζη, Γ.Ν. Πολίτη και Αιμ. Χουρμούζιου, καθένas από τούς όποιους πρόσφερε στην περιοχή του αξιόλογο έργο και πού ή συμβολή τους στα γράμματά μας είναι άναμφισβήτητη, δημοπρατεί την ήθικη ύποχρεωση να κάνουμε σε προσεχή τεύ-

χη την άποτίμηση τής προσφοράς τους, ξανακοιτάζοντας τό έργο τους με ψυχραιμία και προσοχή. (Για δυο άλλους νεκρούς, τον Ε. Φωτιάδη και τον Σεφ. Μπολέτση, δέν χάθηκε ό κόσμος να τούς άγνοήσουμε. 'Εδώ δέν υπάρχει καμιά συμβολή).

'Ακριβώς εξαιτίας των τριών αυτών μορφών των γραμμάτων μας, ή Σ. δέν βρίσκει πώς έχει νόημα να περιοριστεί σε λίγα βιογραφικά στοιχεία, δουλειά πού άνήκει στις ύποχρεώσεις των εφημερίδων, όί όποίες άρκοούνται, φυσιολογικά, στα περιγράμματα.

Στό μεταξύ κρίνουμε άναγκαίο να παρατηρήσουμε πώς από τά βιογραφικά σημειώματα πού είδαν τό φώς, ό πιο εύνοημένος στάθηκε ό Η. Βενέζης. 'Η συγκέντρωση τής κύριας εργασίας του σε βιβλία, από τή μια μεριά, και ή άδιάκοπη παρουσία του στο προσκήνιο με τής βδομαδιακές έπιφυλλίδες του σε δυο καθημερινές εφημερίδες, πρόσφεραν τά στοιχεία ώστε ή εικόνα του έργου του, στα έξωτερικά της σημεΐα, να μην άπέχει πολύ από την πραγματικότητα.

Τό ίδιο δέν συνέβη με τον Γιώργο Πολίτη, τον μεγαλύτερο γιό του Νικολάου Πολίτη, πού ή δουλειά του, σκορπισμένη σε διάφορα έντυπα μιας θητείας, δέν πρόσφερε έδαφος για μια βιαστική σκιαγράφηση του, ώστε να φανεϊ ή μόρφωση, τό αίθθημα ευθύνης και ή σοβαρότητα πού διέκριναν τής πνευματικές του έμφανίσεις, όσο και τά άκοίμητα ενδιαφέροντά του. 'Ας σημειωθεί έδώ ένδεικτικά ότι ό Γ. Πολίτης έπιμελήθηκε στα 73 του χρόνια τή μετάφραση του θεατρικού έργου του Φρ. Ντύρενματ *'Η έπίσκεψη τής Γηραιάς Κυρίας*, δουλειά πού πρέπει να συνυπολογιστεί μαζί με τής κλασικές σχεδόν μεταφράσεις του του Μολιέρου (*'Αμφιτρύων*) και του 'Ιψεν.

'Όστόσο ό πιο άδικημένος από την πλευρά αυτή στάθηκε ό Αιμ. Χουρμούζιος, πού όσα τουλάχιστον βιογραφικά σημειώματα είδαμε, περιορίστηκαν στα τελευταία του 20 χρόνια, στην μνεία τής δράσης του στο 'Εθνικό Θέατρο και στις τελευταίες του μεταφράσεις του Σάρτρ (*Οι δρόμοι τής 'Ελευθερίας*, *'Η φαντασία*, *Τό φανταστικό*), του Ντάρλε (*'Αλεξανδρινό Κουατέτο*), και του 'Αντρέ Μαζζώ (*'Ανταποποιημώνατα*). 'Ενδεικτικά λοιπόν άς αναφέρουμε, από τής μεταφράσεις του: τον *'Εμπειριοκριτικισμό* του Λένιν με τό ψευδώνυμο 'Αντρέας Ζεβγάς, τή *Γέννηση τής φιλοσοφίας στα χρόνια τής 'Ελληνικής Τραγωδίας* του Νίτσε (*'Νέα 'Εστία*, 1941), τον *Σπάρκενιτροκ* του Τσάρλες Μόργκαν (*'Νέα 'Εστία*, 1947) και την *Ιστορία τής Δυτικής Φιλοσοφίας* του Μπ. Ράσελ. Δημοσίωγησε τή λογοτεχνική σελίδα τής *Καθημερινής*, στην δεύτερη δεκαετία του μεσοπολέμου (με βοήθ. τον άλλο κύριο λόγο Λεωνίδα Παυλίδη), όπου κράτησε την κριτική του βιβλίου. Τότε δημοσίευσε σειρά άρθρων για τόν υπερρεαλισμό. Τό 1930 είχε τυπώσει ένα μικρό μελέτημα για τόν φουτουρισμό και τό 1933 δημοσίευσε στη *'Νέα 'Εστία* σε συνέχειες, μελέτη για τή «Μεταπολεμική ρωσική λογοτεχνία» (πάλι με τό ψευδώνυμο 'Αντρέας Ζεβγάς). Στα 1948 - 50 δημοσίευσε μια σειρά μελετών περι νέας ποιήσεως (άρχισαν στο περιο. *Ποιητική Τέχνη* και τέλειωσαν στη *'Νέα 'Εστία*). Κράτησε

τή στήλη τής κριτικής του βιβλίου στα περιοδικά (*'Πειραϊκά Γράμματα* (1943) και *'Νέα 'Εστία* (1945 - 53) και μετά ξαναέγραψε τής βιβλιοκρισίες και τής θεατρικές έπιφυλλίδες του στην *Καθημερινή*, όπου δημοσίευε συχνά και εκτενέστερες μελέτες, αντιμετωπιζοντας συνθετικά τά θέματά του. 'Όχι μόνο ως 'Ανδρέας Ζεβγάς αλλά και πάντοτε, έβλεπε τό καλλιτεχνικό φαινόμενο μέσα στην κοινωνική του ύποδομή.

Στην αρχή τής κατοχής έξορίστηκε, για λίγο διάστημα, ως κύπριος, στη Λιβαδειά.

Μετά τό 1967 έπαψε να δημοσιεύει. Τέλη του '72 έγραψε ένα άρθρο στο περιοδικό *Ευθύνη* (τεύχ. 11, Νοεμβρ.) με τόν χαρακτηριστικό τίτλο «Μετατόπιση κριτηρίων», και ύποσχόταν να γράψει, δέν δόθηκε (προφανώς από τή χειροτέρευση τής υγείας του).

Τά σχετικώς λίγα βιβλία πού τύπωσε ό ίδιος από τό σύνολο των εργασιών του δέν μπορούν να δώσουν την εικόνα του εύρύτατου κύκλου των ενδιαφερόνων ενός ανθρώπου, του όποιου και τό πιο πρόσκειρο σημείωμα έδειχνε τό πλάτος και τό βάθος τής παιδείας του και τήν εργατικότητα του. Και είναι κρίμα να μένει ακόμη άθρησάριστη μια τέτοια κριτική εργασία. 'Επιλείγει ιδίως να συγκεντρωθούν σε τόμους τά εκτενέστερα μελετήματά του, πού είχαν καταστρωθεί με πλήρη γνώση τής διεθνούς βιβλιογραφίας.

ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ

ΝΑ ΕΙΣΑΙ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

BARUCH v. SPINOZA

Τό μεγάλο μυστικό του μοναρχικού καθεστώτος και τό κύριο ενδιαφέρον του είναι να εξαπατά τούς ανθρώπους και να ψιθυριάνει με τό έννομα τής θρησκείας τόν φόβο πού πρέπει να τούς συνέχει, ώστε να πολεμούν ύπέρ τής δουλείας τους, σάν να έπρόκειτο για τή σωτηρία τους, και να θεωρούν ότι επάισχυντο άλλα ύψιστα τιμητικό τό να χύνουν τό αίμα τους και να δίνουν τή ζωή τους για την ικανοποίηση τής κενοδοξίας ενός μόνου ανθρώπου.

Σε μια έλεύθερη δημοκρατική πολιτεία, αντίθετα, δέν θα μπορούσε κανείς να διανοηθεί ή να επιχειρήσει τίποτε πιο αντίθετο άπ' αυτό, αφού είναι όλότελα αντίθετο προς την κοινή έλευθερία τό να ύποδουλώνεται ή έλεύθερη κρίση καθεαυτή ή να ύφίσταται όποιοιδήποτε καταναγκασμό. 'Όσο για τής στάσεις πού ύποκινούνται κάτω από θρησκευτικό έμβλημα, γεννιούνται άποκλειστικά από τό γεγονός ότι θεσπίζονται νόμοι πού άφορούν στα άντικείμενα του λογιισμού, και οι γνώμες θεωρούνται ως άδικήματα και καταδικάζονται σάν να ήταν έγκλήματα: οι ύπερμαχοι και Οικαστές τους 'Ουσιάζονται για χάρη όχι τής σωτηρίας του κράτους, αλλά του μίσους και τής όμύτητας των αντιπάλων τους. 'Αν τό δημόσιο δίκαιο ήταν τέτοιο ώστε μόνο οι πράξεις να διώκονται και ποτέ να μη τιμωρούνται τά λόγια, τέτοιες στάσεις δέν θα μπορούσαν να περιβληθούν φρινεμιστικότητα δίκαια και οι άντιγνώμες δέν θα κατέληγαν σε στάσεις.

Ἀφού, λοιπόν, μᾶς ἔλαχε ἡ σπάνια εὐτυχία νὰ ζοῦμε σὲ μιὰ δημοκρατικὴ πολιτεία, ὅπου ὁ καθένας ἔχει πλήρη ἐλευθερία νὰ κρίνει καὶ νὰ τιμᾷ τὸν Θεὸ σύμφωνα μὲ τὴ δική του ἰδιοσυγκρασία καὶ ὅπου ὅλοι θεωροῦν τὴν ἐλευθερία ὡς τὸ προσφιλέστερο καὶ γλυκύτερο τῶν ἀγαθῶν, θεωροῦσα καλὸ νὰ μὴν ἐπιχειρήσω ἕνα ἔργο ἀχάριστο ἢ ἀχρηστο δείχνοντας ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ μπορεῖ νὰ παρασχεθεῖ χωρὶς κίνδυνο γιὰ τὴν εὐλάβεια καὶ τὴν εἰρήνη τοῦ κράτους, ἀλλὰ καὶ ὅτι δὲν θὰ μποροῦσε νὰ καταργηθεῖ χωρὶς νὰ καταστραφῶν καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ κράτους καὶ ἡ εὐλάβεια. ἼΙ ἀπόδειξή τῆς ἀλήθειας γιὰ τὴ θέση αὐτὴ στάθηκε τὸ κύριο ἀντικείμενο τῆς πραγματείας μου τούτης. Γιὰ νὰ τὸ κατορθώσω, χρειάστηκε νὰ καταδείξω πρῶτα τὶς κύριες προκαταλήψεις πού ἀνάγονται στὴ θρησκεία, δηλαδή τὰ κατὰ-λοιπα τῆς παλαιᾶς δουλείας μαζ' ἔπειτα, ἐπίσης, τὶς προκαταλήψεις πού ἀνάγονται στὸ δίκαιο τῶν κυρίαρχων ἀρχῶν τοῦ κράτους. Πολλοί, πραγματικά, στὸν ζεδιάντροπο ἐκτραχηλισμὸ τους, προσπαθοῦν ν' ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὶς ἀρχὲς αὐτές, κατὰ μεγάλου μέρους, τὸ δίκαιό τους τοῦτο καὶ ν' ἀποστρέψουν ἀπ' αὐτές, μὲ τὸ πρόσχημα τῆς θρησκείας, τὴν καρδιά τοῦ πλήθους, πού ὑπόκειται ἀκόμη στὴ δεισιδαιμονία τῶν εἰδωλολατρῶν, πράγμα πού θὰ μᾶς ἔκανε νὰ ξαναπέσουμε σὲ μιὰ καθολικὴ δουλεία.

[...]

Καμιὰ κοινωνία δὲν μπορεῖ νὰ ὑπάρξει χωρὶς μιὰ διατάσσουσα ἐξουσία καὶ μιὰ δύναμη, καὶ, συνεπῶς, χωρὶς νόμους πού μετριάξουν καὶ συγκρατοῦν τὴν ὁρμή τῆς ἀπόλαυσης καὶ τὰ ἀγαλλιώτα πάθη. Πάντως, ἡ ἀνθρώπινη φύση δὲν ἀνέχεται τὸν ἀπόλυτο καταναγκασμὸ καὶ, ὅπως λέει ὁ Σενέκιος ὁ Τραγικὸς: *κατένας δὲν ἄσκησε γιὰ πολὺν καιρὸ μία βίαιη ἐξουσία ἐνὸς μίᾳ μετριοπαθῆς ἐξουσίας διαρκεῖ*. Στ' ἀλήθεια, ὅσο οἱ ἄνθρωποι ἐνεργοῦν μόνο ἀπὸ φόβο, κάνουν ὅ,τι εἶναι πῶς ἀντίθετο στὴ θέλησή τους καὶ δὲν λογαριάζουν διόλου τὴ χρησιμότητά καὶ τὴν ἀναγκαιότητά τῆς πράξης, ἀλλὰ νοιάζονται μόνο νὰ σώσουν τὸ κεφάλι τους καὶ νὰ μὴν ἐκτεθοῦν στὸ ἐνδεχόμενο νὰ ὑποστοῦν μαρτύριο. Ἀκόμη περισσότερο, τοὺς εἶναι ἀδύνατο νὰ μὴν ἐπιχαιροῦν γιὰ κάθε κακὸ καὶ ζημιὰ πού θὰ πάθει ὁ ἀφέντης πού ἔχει ἐξουσία ἐπάνω τους, ἔστω καὶ πρὸς δική τους μεγάλη ζημιὰ, καὶ νὰ μὴν εὐχονται κακὸ γι' αὐτόν, καὶ νὰ τοῦ κάνουν κακὸ ὅταν μποροῦν. Ἐξάλλου, δὲν ὑπάρχει τίποτε λιγότερο ἀνεκτὸ στοὺς ἀνθρώπους ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι ὑποδουλωμένοι στοὺς ὁμοίους τους καὶ νὰ διέπονται ἀπὸ αὐτούς.

Τίποτε πῶς δύσκολο, τέλος, ἀπὸ τὸ νὰ ἀφαιρεθεῖ ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους μιὰ ἐλευθερία, ἀφού τοὺς εἶχε παραχωρηθεῖ προηγουμένως. Ἐπειτα, πρῶτα, ὅτι κάθε κοινωνία ὀφείλει, ἂν εἶναι δυνατὸ, νὰ θεσμοθετῆ μιὰ ἐξουσία πού νὰ ἀνήκει στὸ σύνολο, σὲ τῷ ὅσο ὅλοι νὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ ὑπακούουν στοὺς ἐαυτοὺς των καὶ ὄχι στοὺς ὁμοίους των ἂν ἡ ἐξουσία ἀνήκει σὲ λίγους ἢ σ' ἕναν μόνο, ὁ τελευταῖος αὐτὸς πρέπει νὰ ἔχει κάτι τὸ ὑπέρτερο ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη φύση, ἢ, τὸ μὲν ἀριστον, νὰ κάνει ὅ,τι μπορεῖ ὥστε κάτι τέτοιο νὰ γίνῃ πιστευτὸ στοὺς ἀπλοϊκούς. Δεύτερο, οἱ νόμοι θὰ πρέπει νὰ θεσπίζονται σὲ κάθε κράτος ἔτσι, ὥστε οἱ ἄνθρωποι νὰ συγκρατοῦνται ὄχι τόσο ἀπὸ φόβο, ὅσο ἀπὸ τὴν ἐλπίδα κάποιου ἀγαθοῦ πού ἰδιαίτερα ἐπιθυμοῦν ἔτσι, ὁ καθένας θὰ ἐπιτελεῖ τὸ ἔργο του μὲ ζέση. Τέλος, ἀφού ἡ ὑπακοή συνίσταται στὴν ἐκτέλεση τῶν προσταγῶν ἀπὸ ὑποταγῆ μόνο στὴν ἐξουσία τοῦ ἀρχηγοῦ πού προστάζει, βλέπουμε ὅτι δὲν ἔχει καμία ὁσέση σὲ μιὰ κοινωνία, ὅπου ἡ ἐξουσία ἀνήκει σὲ ὅλους καὶ ὅπου οἱ νόμοι θεσπίζονται μὲ τὴν κοινὴ συναίνεση καὶ, σὲ μιὰ κοινωνία τοῦ εἶδους αὐτοῦ, εἶτε ἀξιάζονται ἀριθμητικὰ οἱ νόμοι εἶτε μειώνονται, ὁ λαὸς μένει τὸ ἴδιο ἐλεύθερος, ἀφού ἐνεργεῖ ὄχι ἀπὸ ὑποταγῆ σὲ ἀλλότρια ἐξουσία, ἀλλὰ μὲ τὴ δική του συναίνεση.

[...]

Οἱ ἄνθρωποι εἶναι πλάσμενοι ἔτσι, ὥστε δὲν ἀνέχονται τίποτε μὲ περισσότερη δυσφορία ἀπὸ τὸ νὰ βλέπουν τὶς γνώμες πού αὐτοὶ πιστεύουν ἀληθινὰς καὶ χαρακτηριστικὰ ὡς ἐγγληματικές καὶ νὰ θεωρεῖται ὡς ἀδικήμα ὅ,τι συγκινεῖ τὶς ψυχὰς τους στὴν εὐλάβεια πρὸς τὸν Θεὸ καὶ τοὺς ἀνθρώπους. Ἐτσι, συμβαίνει ὥστε νὰ καταλήγουν στὸ νὰ μισοῦν τοὺς νόμους, νὰ τολμοῦν τὰ πάντα κατὰ τῶν κρατικῶν ἀξιοματούχων, νὰ κρίνουν ὄχι ἐπαίσχυντη ἀλλὰ πολὺ ὠραία τὴν ὑποκλινησὴ ἀνταρσιῶν γιὰ μιὰ τέτοια ὑπόθεση καὶ νὰ ἐπιχειροῦν ὅποιοδήποτε βίαιον ἐγχείρημα. Ἀφού, λοιπόν, τέτοια εἶναι ἡ ἀνθρώπινη φύση, φανερό εἶναι ὅτι οἱ νόμοι πού ἀφοροῦν στὶς γνώμες ἀπειλοῦν ὄχι τοὺς κακοῦργους ἀλλὰ τοὺς ἀνθρώπους μὲ ἀνεξάρτητο χαρακτῆρα, ὅτι ἔχουν γίνῃ ὄχι τόσο γιὰ νὰ συγκρατοῦν τοὺς κακοὺς ὅσο γιὰ νὰ ἐρεθίζουν τοὺς ἐντιμότερους καὶ ὅτι, συνεπῶς, δὲν μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν χωρὶς μεγάλον κίνδυνον γιὰ τὸ κράτος. Ἄς προσθέσουμε ὅτι τέτοιοι νόμοι πού καταδικάζουν γνῶμες εἶναι ὀλίγες ἀχρηστοί: ὅσοι θεωροῦν ὑγιεῖς τὶς γνώμες πού καταδικάζονται, δὲν μποροῦν νὰ ὑπακούουν στοὺς νόμους αὐτούς σὲ ὅσους,

ἀντίθετα, τὶς ἀπορρίπτουν ὡς λαθεμένες, οἱ νόμοι αὐτοὶ θὰ φανῶν ὡς παραχωροῦντες στοὺς ἰδίους ἕνα προνόμιον, καὶ θὰ γίνων ἔτσι οἱ ἀρχόντες τόσο ἀλαζόνες, ὥστε, ἀργότερα, δὲν θὰ μπορούσαν νὰ καταργήσουν τοὺς νόμους αὐτούς, ἔστω καὶ ἂν τὸ ἤθελαν [...]

Ἀπὸ τὴν Θεολογικο - πολιτικὴ πραγματεία (1677).

*

FRANTZ FANON

Στὴν ἐκφυλισμένη ὕψη τῆς, ἡ ἐθνικὴ ἀστικὴ τάξη βοηθιέται σημαντικὰ ἀπὸ τὶς μπουρζουαζίες τῆς Δύσης, πού παρουσιάζονται σὰν τουρίστες ἐρωτευμένοι μὲ τὸν ἐξωτισμὸ, τὸ κυνήγι, τὰ καζίνα. Ἡ ἐθνικὴ ἀστικὴ τάξη ὀργανώνει κέντρα ἀνάπαυσης καὶ ἀναψυχῆς, ψυχαγωγικὰς κοῦρες, γιὰ χατρί τῆς μπουρζουαζίας τῆς Δύσης. Αὐτὴ ἡ δραστηριότητα παίρνει τ' ὄνομα τουρισμὸς καὶ ἐξομοιώνεται γιὰ τὴν περίπτωση μὲ μιὰν ἐθνικὴ βιομηχανία. Ἄν θέλουμε μιὰ ἀπόδειξή αὐτῆς τῆς πιθανῆς διαμύησης τῶν σοσιεῶν τῆς πρώην ἀποικιοκρατούμενης ἀστικῆς τάξης σὲ διοργανωτὴ τουρισμοῦ γιὰ τὴν μπουρζουαζία τῆς Δύσης, ἀξίζει τὸν κόπον νὰ ἀναφέρουμε τί συνέβη στὴ Λατινικὴ Ἀμερικὴ. Τὰ καζίνα τῆς Χαβάνας, τοῦ Μεξικῶ, οἱ πλάζ τοῦ Ρίω, οἱ μικρὲς Βραζιλιάνες, οἱ μικρὲς Μεξικάνες, οἱ δεκαετηράχρονες μιγάδες, τὸ Ἀκαπούλκο, ἡ Κοπακαμπάνα, εἶναι τὰ στίγματα αὐτῆς τῆς διαφθορᾶς τῆς ἐθνικῆς ἀστικῆς τάξης. Ἐπειδὴ δὲν ἔχει ἰδέες, ἐπειδὴ εἶναι κλεισμένη στὸν ἐαυτὸ τῆς, ξεκομμένη ἀπὸ τὸ λαὸ, ὑπονομευμένη ἀπὸ τὴν ἐκ γενετῆς ἀνικανότητά τῆς νὰ σκέφτεται τὸ σύνολο τῶν προβλημάτων σὲ σχέση μὲ τὸ σύνολο τοῦ ἔθνους, ἡ ἐθνικὴ ἀστικὴ τάξη ἀναλαβαίνει τὸ ρόλο τοῦ διαχειριστῆ τῶν ἐπιχειρήσεων τῆς Δύσης καὶ πρακτικὰ ὀργανώνει τὴ χώρα τῆς σὲ χαιματυπεῖο τῆς Βύρρωπης.

Ἄλλη μιὰ φορὰ πρέπει νὰ φέρουμε στὰ μάτια μας τὸ ἀξιοθρήνητο ὄραμα ὀρισμένων δημοκρατικῶν τῆς Λατινικῆς Ἀμερικῆς. Μὲ λίγες ὥρες ἀεροπλάνο οἱ ἐπιχειρηματίες τῶν Ἰνωμένων Πολιτειῶν, οἱ μεγαλοτραπεζίτες, οἱ τεχνοκράτες, ξεμπαρκάρουν «στοὺς τροπικούς» καὶ γιὰ ὀχτῶ ἢ δέκα μέρες βυθίζονται στὴ διαφθορὰ πού τοὺς προσφέρουν οἱ «ὀπισθοφύλακες» τους.

Ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν Τῆς γῆς οἱ κολασμένοι, μετάφραση Ἀγγέλας Ἀρτέμη, Κάλβος, Ἀθήνα 1971.

Ἀλληλογραφία

ΚΡΥΠΤΟΓΡΑΦΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ ΚΑΙ ΠΟΙΗΤΙΚΗ ΠΟΙΗΣΗ

Ἀγαπητὴ Συνέχεια

Τὰ περισσότερα ποιήματα πού φιλοξένησε ὡς τώρα στὶς σελίδες σου, ἀναφέρονται ἢ θέλουν ν' ἀναφέρονται στὰ γνωστὰ δεινά: σ' ὄλο τὸ πλέγμα τῆς ἀδιανόητης

καταπίεσης πού χρόνια τώρα συνέχει τὴ ζωὴ μας. Αὐτὸ ὅμως δὲν διαπιστώνεται εὐκολα. Προϋποθέτει, κατὰ κανόνα, καλὴ θέληση τοῦ ἀναγνώστη, κρυφὴ συναίνεσή του γιὰ τὸ νόημα καὶ τὸ σῆμα τῆς ἀναφορᾶς. Καὶ τοῦτο γιὰτὶ οἱ σχετικὲς νύξεις, τὰ σύμβολα καὶ οἱ ἀλληγορίες εἶναι πάρα πολὺ ἕμμεσες καὶ πάρα πολὺ ἀόριστες καὶ συνὰ ἐλάχιστα, ὥστε νὰ μὴν μποροῦν νὰ λειτουργοῦν ἀποτελεσματικά.

Παραδέχομαι πὸς δυσκολίες σίμφυτες μὲ κάθε ἀνελεύθερη ἐποχὴ ἐπιβάλλουν στὸν ἐνεργὸ λόγον, ἂν θέλει νὰ συνεχιστεῖ, εὐρηματικὲς μεταμορφώσεις, μεταθέσεις

κάθε εἶδους, πολυμήχανη προσαρμοστικότητα καὶ μεταμπίεση. Ὅμως δὲν πρόκειται γι' αὐτούς τοὺς ἀναγκαστικούς ἐλιγμούς πού ὀπωσδήποτε καὶ μόνοι τους δυσκολεύουν τὴν ἐπικοινωνία. Ἀποτελοῦν ἄλλωστε τὸν ἀναπόφευκτο φόρον πού ἡ ἀλήθεια πληρώνει στὸ κυρίαρχο φέμα — γιὰ νὰ ἀντιστρέψουμε γνωστὸ γαλακτικὸ ἀπόφθεγμα. Καὶ μικροπρόθεσμα, παραμορφώνουν τὴ φυσικὴ λειτουργία καὶ ἐξέλιξη τοῦ λόγου. Κάτι ἄλλο θέλω νὰ τονίσω ἐδῶ.

Ἡ ποίηση πού θέλει νὰ δώσει σήμερα ἕνα ἀποτελεσματικὸ παρὸν στὶς δυσμένεις

γενικές συνθήκες μας, χρειάζεται την ευθύτητα και την στερεότητα μιας άλλης γλώσσας. Όχι για να πεϊ άνοιχτά — όσο αυτό δεν θά τής επιτρέπεται — αυτά που θέλει να πεϊ, αλλά για να χρησιμοποιήσει κατανοητά μέσα, στις κάθε είδους αναγκαστικές ή όχι αλληγορίες ή αναφορές της.

Η πολιτικοποίηση τής ποίησης, ή ευρύτερα ο προσανατολισμός της προς τὰ κοινά, προϋποθέτει μίαν ανάλογη, όπωσδήποτε σαφή και συλλογικά άναγνωρίσιμη γλώσσα, που έχει ως προϋπόθεση τή βαθύτερη υιοθέτηση τής σχετικής προβληματικής.

Πιστεύω πως ή άμεση ποιητική μας κληρονομία, δηλαδή ένας εκδηλος νεοσυμβολισμός με την ανάλογη κρυπτογραφική για τὸ κοινό γλώσσα του, ο ένδοσκοπικός και συχνά ιδιωτικός χαρακτήρας τών ποιητικών άπεικονισέων εμπόδιζε, παρά τις αντίθετες ίσως προθέσεις, τήν καλλιέργεια ενός πιό «άνοιχτου» και πιό ρεαλιστικού λόγου. Δεν υποστηρίζω βέβαια πως ή ποίηση πρέπει όπωσδήποτε να πολιτικοποιηθεί. Αλλά στις περιπτώσεις που πολιτικοποιείται — και δεν έχομε, σήμερα τουλάχιστον, δικαίωμα να τὸ άποτρέψομε αυτό — νομίζω πως χρειάζεται ριζική άναθεώρηση τών μέσων της, προς τήν κατεύθυνση που σημειώνω.

Φυσικά, όλοι γνωρίζομε πως ή λογοτεχνία κάθε φορά κάνει αυτό που μπορεί. Και δε μπορούμε σ' αυτόν τόν μάλλον μυστηριακό τομέα να επιβάλλομε λύσεις «όρθες». Επί πλέον, λύσεις όρθές εδώ δεν υπάρχουν. Διαπιστώνονται — κι όχι πάντα — πολύ άργότερα, όταν τὸ πρόβλημα έχει λυθεί στην πράξη ή έχει άγνοηθεί από τούς ίδιους τούς δημιουργούς.

Όστε μχταιοπονοῦμε θεωρητικολογοῦντες; Ός ένα σημείο ναί. Από καί και πέρα όμως υπάρχει πάντα ή έλπίδα να έπωφεληθεί κάποιος που ζει τὸ πρόβλημα και ταλαντεύεται.

24/9/73

Φιλικά

ΠΑΝΟΣ ΘΑΣΙΤΗΣ

Σ. Σ. Τὸ γράμμα τού κ. Θασίτη σημαδεύει τὸ κέντρο ενός προβλήματος που άφορᾷ στη σύγχρονη ποιητική μας γραφή: ρεῖα για τή λειτουργία, τήν αναγκαιότητα και τήν εμπέδεια τής πολιτικής της παρασημαντικής. Ο κ. Θασίτης μᾶς πρόλαβε. Η Συνέχεια είχε σκοπό να προκαλέσει γύρω από τὸ επίμαχο αυτό θέμα συζήτηση άνάμεσα σε ποιητές — προπάντων εκείνους που πρόσφεραν ως τώρα συνεργασία στὸ περιόδιο. Ελπίζομε τὸ γράμμα τού κ. Θασίτη να επιταχύνει τὸ πρόγραμμά μας, έρεθίζοντας όσους υποκινεῖ να μιλήσουν.

Η ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΚΑΙ Η ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ ΜΑΣ

Ἀγαπητὴ Συνέχεια,

Ἐπιτρέψτε μου να συνεχίσω τή συζήτηση που άνοίξατε στὸ 4. τ. για τήν πεζογραφία (και που έλπίζω να μη κλείσει γρήγορα). Θά περιοριστώ σ' ένα θέμα.

Ο κ. Ἀργυρίου παρατηρεῖ ότι ο «περιθωριακός ρόλος τών συγγραφέων μας μέσα στη ζωή και ή μη άντιπροσωπευτι-

κότητά τους έφτιαξαν τούς όρους, ώστε τὰ έργα τους να μη εκπροσωποῦν τήν ελληνική πραγματικότητα, έστω να δίνουν μιὰ μερική τής εικόνα».

Ἱστορικά δεν βεβαιώνεται πως οι συγγραφείς ως ιδιώτες βρίσκονταν πάντα στὸ κέντρο τής πολιτικής και κοινωνικής ζωής, χωρίς αυτό να τούς στάθηκε εμπόδιο να ιδοῦν σωστά τὰ πράγματα ή να τὰ ιδοῦν στὸ βάθος τους. Είναι πολύ κοντά τὰ παραδείγματα τού Κάλβου και τού Σολωμού, σ' άντιπαράθεση μάλιστα με τόν Ζαλοκώστα. Ἀλλά ἄς δεχτοῦμε πως με τήν ποίηση είναι ἀλλιώξ τὰ πράγματα. Ο Παπαδιαμάντης — για τόν οποίο φαίνεται να συμφωνοῦν όλοι οι συζητητές, ότι ἀποδίδει τήν ελληνική πραγματικότητα — έβλεπε τόν «κόσμο» είτε από τή Σκιάθου είτε από τις φτωχογειτονίες τής Ἀθήνας. Ο Μπεράτης έζησε τόν άλβανικό πόλεμο ως έφεδρος άνθυπαπιστής, νομίζω, και όπωσδήποτε σε μιὰ ύπηρεσία περιθωριακή. Κι όστόσο μέσα από καί κατάφερε να ιδεῖ τήν τραγώδεια τής κατάρρευσης και να τή δώσει μάλλον τελεσιδικία, ίσως καλύτερα απ' ό,τι θά μπορούσε άν βρισκόταν στὸ επίτελειό τού στρατηγού Καταμιήτρου και στις διαπραγματεύσεις τής Μηλιάς, ή, άν προτιμάτε έτσι, όπως δεν κατάφεραν να τήν δώσουν όσοι προσάησαν να ιδοῦν τὰ πράγματα μέσα από τὰ επίτελεια. Ζήτημα ικανότητας; Μάλλον. Ἱσως και γιατί ή αλήθεια τών επίτελειών βρίσκεται στὰ άρχαία τους, κι όποιος ενδιαφέρεται, τὸ καλύτερο που θά 'χε να κάνει είναι να καταφύγει σ' αυτά. Σάν τὸ Νοσοκομείο τού δόν Χουάν Ταβέρα, που λέει ο Γκερέο. Να συζητήσομε τώρα άν ο Μπεράτης απ' τή θέση του έδωσε ολόκληρη τήν ελληνική πραγματικότητα ή ένα μέρος της μονάχα, θά ήταν σά να συζητούσαμε άν εἶπε όλη τήν αλήθεια ή μισή, τή στιγμή που ζέρομε ότι μισή αλήθεια πάλι να είναι αλήθεια.

Θά παρατηροῦσε όμως κανείς ότι ο πόλεμος τού '40 είναι ένα μεγάλο γεγονός κι ο Μπεράτης, έστω κι έτσι, βρέθηκε στὸ κέντρο του κι όχι στὸ περιθώριο. Είλικρινά δεν ζέρω ποιος έλληνας — με μικρό ε — έζησε στὸ περιθώριο τών μεγάλων ελληνικών γεγονότων, τή στιγμή που «ό,τι γίνεται στην άλλη πλευρά τού κόσμου έχει άμεσο άντίκτυπο στην καθημερινή ζωή τού συναξιούχου που καλλιεργεῖ τὸ περιβόλι του στις Κουκουβάουνες» (άν μεταφέρω σωστά τὰ λόγια τού Σεφέρη). Μήπως λοιπόν τὰ μεγάλα θέματα είναι που κάνουν τή μεγάλη λογοτεχνία, όπως (στη συζήτηση) φαίνεται να βγαίνει απ' τὰ λεγόμενα τού Σάρτρ; Κιόλας ο κ. Ἀργυρίου κάνει μιὰ υποχώρηση που άναποδογυρίζει τὰ πράγματα: «Εκτός άν μέσα από τὰ μικρά θέματα κτλ.». Μ' άλλα λόγια στη λογοτεχνία δεν υπάρχουν μικρά και μεγάλα θέματα. Τὰ θέματα τού Τσέχωφ είναι μικρά και μεγάλα μαζί. Δηλαδή πάλι ζήτημα ικανότητας. Ὅποτε δεν μᾶς χρησιμεῖει ο Σάρτρ. Ἀντίθετα: τὸ να βλέπομε έτσι τὰ πράγματα έξαρχής είναι προκατάληψη επίζημα για τή λογοτεχνία. Χωρίζομε τούς συγγραφείς σε mayores και menores με κριτήρια καθαρά θεματογραφικά. Ένα βήμα ακόμα και μπαίνουν στην πλάστιγγα και κριτήρια ποσοτικά, μιὰ και τὰ «μεγάλα θέματα» σηκώνουν μεγάλη ανάπτυξη. Ὅποτε θά ήταν σά να έκτιμούσαμε έναν

πίνακα από τις διαστάσεις του. Βέβαια κανένας συζητητής δεν υποστήριξε τέτοια άποψη. Όταν όμως μπαίνουμε σ' ένα δρόμο, καλά θά είναι να σιγουρευτοῦμε για τὸ που βγάζει. Ἀποδειξη πως ένώ ο κ. Κοτζιάς στην αρχή τής συζήτησης βεβαιώνει ότι γι' αυτόν «μιὰ έρωτική ιστορία — δηλαδή κάτι τὸ πολύ άτομικό — που άναπακρίνεται σ' αυτές τις απαιτήσεις — δηλαδή αφήνει να διαφανεῖ μέσ' από τις γραμμές της ο ελληνικός χώρος, ο ελληνικός χρόνος κτλ. — βαραίνει περισσότερο από ένα βιβλίο που καταπιάνεται επιπόλαια με τις κρισιμότερες ώρες τής εθνικής ζωής», ύστερα φαίνεται σά να έντυπωσιάστηκε από τήν παρατήρηση τού κ. Ἀργυρίου: «Σκέφτομαι, εἶπε, μήπως ή πολύ σωστή παρατήρηση τού Ἀργυρίου για τήν περιθωριακή θέση τών συγγραφέων στὸν τόπο μας, τήν καθηλωμένη σ' ένα περιορισμένο περιβάλλον ζωή τους, μᾶς δίνει και τήν εξήγηση γιατί στὰ γράμματα μας είναι τόσο λίγα τὰ άπομνημονεύματα ή οι άυτοβιογραφίες λογοτεχνών». Και πρώτα πρώτα: άυτοβιογραφείται κανείς με πολλούς τρόπους. Κι όταν οι λογοτέχνες μας άυτοβιογραφούνται — τὸ διαπιστώσε και ο κ. Πλασκοβίτης — πετυχαίνουν περισσότερο, και τὸ βρίσκω πολύ φυσικό. Ἄν ένας άξιος λογοτέχνης μας, που έζησε περιθωριακά, έγραφε τὰ Ἀπομνημονεύματά του, δεν νομίζω πως θά παρουσίαζαν λιγότερο ένδιαφέρον από τὸ άλλο έργο του. Ακριβώς γιατί μέσα από τὰ μικρά και καθαρά άτομικά περιστατικά θά μπορούσε να άναποκριθεῖ στις απαιτήσεις που ο κ. Κοτζιάς διατύπωσε στην αρχή.

Τέλος θά ήθελα να αναφέρω τήν περίπτωση τού Καζαντζάκη. Στὸν Ἐμφύλιο τής Ἱσπανίας βρέθηκε κι ο Καζαντζάκης κι ο Ἐρεμπουργκ. Τί σημαίνει διεισδυτική ικανότητα μπορεί να τὸ διαπιστώσει κανείς διαβάζοντας τήν Ἱσπανία τού πρώτου και τόν 4. τόμο τών Ἀπομνημονευμάτων τού δευτέρου. Ο Καζαντζάκης εἶδε γραφικότητες, τόσο μάλιστα που όποιος δεν ζέρει απ' άλλου τί σημαίνει για τήν Ἱσπανία τὸ άφιονισμένο σύνθημα «βίβα λα μουέρτε» μπορεί να τὸ δεῖ μέσα στὸν Καζαντζάκη και σάν οδηγὸ ζωής.

Εὔχαριστῶ

ΧΡΙΣΤΟΦΟΡΟΣ ΜΗΛΙΩΝΗΣ

ΣΤΑ ΕΠΟΜΕΝΑ ΤΕΥΧΗ

Ποίηση: Κατερίνα Ἀγγελάκη-Ρούκ, Ἐλισάβετ Κομνηνοῦ, Μαρία Κυρτζάκη, Λία Μεγάλου - Σεφεριάδη, Ι. Σ. Περιθειώτης, Δημήτρης Ποταμίτης, Δευτέρης Πούλιος, Σάββας Λ. Τσοχατζίδης.

Πεζογραφία: Ἐρση Ἀνδρέου, Μέλω Ἀζιώτη, Marcelle Auclair, Θανάσης Βαλτινός, Μαρία Δούκα, Heinrich Mann, Νίκος Μπακόλας, Παντελής Τρωγάδης.

Δοκίμιο - Μελέτη: Gideon Bachmann, George Bataille, Γιώργος Βέλτσος, Maurice Blanchot, Iris Murdoch, Ἀλέξης Πολίτης, Claude Levi - Strauss, Μ. Χατζηγιακουμής.

Pablo Neruda (1904 - 1973)

Ἀνέκδοτες μεταφράσεις ποιημάτων του

ΕΞΗΓΩ ΜΕΡΙΚΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ

Θὰ ρωτήσετε: Καὶ ποῦ ἔναι οἱ πασχαλιές;
Κι ἢ μεταφραστικὴ σκεπασμένη μὲ παπαροῦνες;
Κι ἢ βροχὴ ποῦ συχνὰ χτυποῦσε
τίς λέξεις της καὶ τίς γέμιζε
μὲ τρύπες καὶ πουλιά;
Θὰ σᾶς μιλήσω γιὰ ὅλα ὅσα μοῦ συμβαίνουν.

Ζοῦσα σ' ἓνα προάστιο
τῆς Μαδρίτης, μὲ καμπάνες,
μὲ ρολόγια, μὲ δέντρα.

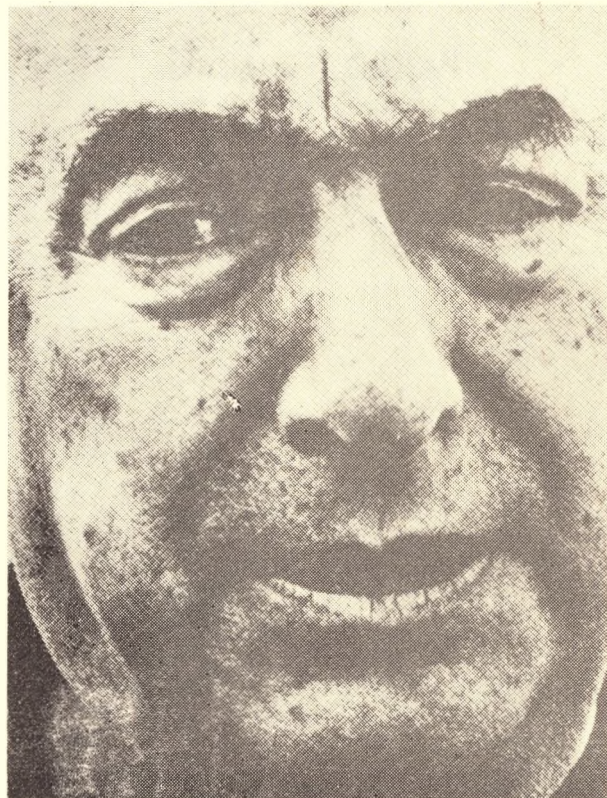
Ἀπὸ κεῖ φαινόταν
ἢ στεγνὴ ὄψη τῆς Καστίλλης
ὡς δερμάτινος ὠκεανός.

Τὸ σπίτι μου ὀνομάζονταν
σπίτι τῶν λουλουδιῶν, γιὰ τὸ παντοῦ
σκάζαν γεράνια: ἦταν
ἓνα ὁμορφο σπίτι
μὲ σκύλους καὶ μικρὰ παιδιά.
Ραούλ, Θυμᾶσαι;
Θυμᾶσαι, Ραφαέλ;
Φεντερίκο, Θυμᾶσαι
κάτω ἀπ' τὸ χῶμα,
Θυμᾶσαι τὸ σπίτι μου μὲ τὰ μπαλκόνια
ὅπου τὸ φῶς τοῦ Ἰουνίου ἔπνιγε στὸ στόμα σου
λουλούδια;

Ἀδελφέ, ἀδελφέ!
Ὅλα ἦταν ἠχηρὲς φωνές, ἀλλάτι ἐμπορίου,
σωροὶ ἀπὸ σπαρταριστὸ ψωμί,
λαϊκὲς ἀγορὲς τοῦ προάστιου μου Ἀργκονέλες μὲ τὸ
ἄγαλμά του
ὡς ὄχρὸ μελανοδοχεῖο ἀνάμεσα σὲ γάδους:
τὸ λάδι ζύγωνε τὰ κοντάλια,
μιὰ βαθιὰ ὄχλαγωγὴ
χεριῶν καὶ ποδιῶν πλημμύριζε τοὺς δρόμους,
μέτρα, λίτρα, διαπεραστικὴ
οὐσία τῆς ζωῆς,
στοιβαγμένα ψάρια,
συνάθροιση ἀπὸ στέγες μὲ ἥλιο παγερὸ
ποῦ μέσα του τὸ βέλος ἀποκάμνει,
λεπτὸ φίλντισι, ἀπὸ πατάτες, ποῦ παραληρεῖ,
ντομάτες ποῦ ἐπαναλαμβάνονται ὡς τὴ θάλασσα.

Κι ἓνα πρωὶ ὅλα γίναν παρανάλωμα τῆς φωτιᾶς
κι ἓνα πρωὶ πύρες
ἀνάβλυσαν ἀπὸ τῆ γῆ
καταβροχθίζοντας ζωές,
κι ἀπὸ τότε φωτιά,
μπαρούτι ἀπὸ τότε,
κι ἀπὸ τότε αἷμα.

Συμμορίτες μ' ἀεροπλάνα κι ἀραπάδες,
συμμορίτες μὲ δαχτυλίδια καὶ δούκισσες,

συμμορίτες μὲ μαύρους καλόγερους ποῦ εὐλογοῦσαν
ἦρθαν ἀπὸ τὸν οὐρανὸ γιὰ νὰ σκοτώσουν τὰ παιδιά,
καὶ σ' ὅλους τοὺς δρόμους τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν
κυλοῦσε ἀπλά, καθὼς τὸ αἷμα τῶν παιδιῶν.

Τσακάλια ποῦ τὸ τσακάλι θὰ τ' ἀπόφευγε,
πέτρες ποῦ θὰ τίς ἔφτυνε τὸ ξερὸ γαϊδουράγκαθο,
ὄχιές ποῦ οἱ ὄχιές θὰ τίς καταφρονοῦσαν.

Πρὶν ἀπὸ σᾶς εἶδα νὰ ὑφώνεται
τῆς Ἰσπανίας τὸ αἷμα
γιὰ νὰ σᾶς πνίξει σ' ἓνα μονάχα κύμα
ἀπὸ περηφάνια καὶ μαχαίρια.

Στρατηγοὶ
προδότες:
δεῖτε τὸ πεθαμένο μου σπίτι,
δεῖτε τὴν Ἰσπανία τσακισμένη:
ὅμως ἀπὸ κάθε πεθαμένο σπίτι ἀναπηδάει πνιχτὸ
μὲν μέταλλο
ἀντὶ λουλούδια,
ὅμως ἀπὸ κάθε τρύπα τῆς Ἰσπανίας
ἀναπηδάει ἢ Ἰσπανία,
ὅμως ἀπὸ κάθε δολοφονημένο παιδί ἀναπηδάει ἓνα
τουφέκι μὲ μάτια,
ὅμως ἀπὸ κάθε φονικὸ γεννιοῦνται σφαῖρες

πὸν κάποια μέρα θὲ νὰ βοῦν τὸ μέρος
τῆς καρδιάς.

Θὰ ρωτήσετε γιατί τὰ ποιήματά μου
δὲ μιλοῦν γιὰ ὄνειρα, γιὰ φύλλα,
γιὰ τὰ μεγάλα ἠφαιστεία τῆς γενέθλιάς μου γῆς.

Ἐλάτε νὰ δεῖτε τὸ αἷμα στοὺς δρόμους,
εἰλάτε νὰ δεῖτε
τὸ αἷμα στοὺς δρόμους,
εἰλάτε νὰ δεῖτε τὸ αἷμα
στοὺς δρόμους.

ΑΦΙΞΗ ΤΗΣ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΤΑΞΙΑΡΧΙΑΣ ΣΤΗ ΜΑΔΡΙΤΗ

Τὸ πρῶνί κάποιον κοῦνον μίγνα,
κάποιον μίγνα πὸν ψυχορραγοῦσε, λερωμένου ἀπὸ
λάσπη καὶ καπνὸ,
κάποιον μίγνα χωρὶς γόνατα, πικραμένον ἀπὸ βάσανα
καὶ πολιορκία,
ὅταν πέρα ἀπ' τὰ βρογμένα τζάμια τοῦ σπιτιοῦ μου
ἀκούγονταν τ' ἀφρικανικὰ τσακάλια
νὰ οὐολιάζον μετὰ τὰ ὄπλα καὶ τὰ δόντια μετὰ στο
αἷμα, τότε,
ὅταν πιά δὲν εἶχαμε ἄλλη ἐλπίδα παρὰ τ' ὄνειρο τοῦ
μπαρουτιοῦ, ὅταν πιστεύαμε
πὼς ὁ κόσμος ὅλος ἦταν γεμάτος ἀπὸ ἀδηφάγα μόνο
τέρατα καὶ μαινάδες,
τότε, μέσ' ἀπὸ τὴν πάχνη τοῦ κοῦνον μίγνα τῆς Μα-
δρίτης, στήν ομίχλη
τῆς ἀγῆς
εἶδα μ' αὐτὰ τὰ μάτια πὸν ἔχω, μ' αὐτὴν τὴν καρδιά
πὸν βλέπει,
εἶδα νὰ φτάνουν ξεκάθαροι, οἱ ἀγέρωχοι πολεμιστὲς
τῆς λογερῆς καὶ τραχιᾶς καὶ μεστωμένης καὶ φλογερῆς
πέτρινης ταξιορχίας.

Ἦταν ἡ θλιβερὴ ἐποχὴ πὸν οἱ γυναῖκες
κουβαλοῦσαν μιὰ ἀπουσία σὰν ἓνα φοβερὸ κόρβουνο,
κι ὁ σπανιόλικος θάνατος, πιὸ ξινὸς καὶ σουβλερὸς
ἀπὸ ἄλλους θανάτους,
γέμιζε τὰ χωράφια πὸν ὡς τότε τὰ τιμοῦσε τὸ σιτάρι.

Στοὺς δρόμους τὸ τσακισμένο αἷμα τῶν ἀνθρώπων
ἔσμιγε
μετὰ τὸ νερὸ πὸν ἀνάβρουζε ἀπ' τὴν ἐρειπωμένη καρδιά
τῶν σπιτιῶν
τὰ κόκαλα τῶν σφαγμένων παιδιῶν, ἡ σπαραξικάρδια
πένθιμη σιωπὴ τῶν μανάδων, τὰ μάτια
τῶν ἀνυπεράσπιστων πὸν ἐκλείσαν γιὰ πάντα,
ἦταν θλίψη καὶ χαμὸς, ἦταν ἓνας κῆπος κατὰπτυστος,
ἦταν ἡ πίστη καὶ τὸ ἄνθος πὸν δολοφονήθηκαν γιὰ
πάντα.

Σύντροφοι,
τότε
σᾶς εἶδα,
καὶ τὰ μάτια μου καὶ τώρα ἀκόμα εἶναι ὅλο καμάρι
γιατὶ σᾶς εἶδα μέσ' ἀπὸ τὴν πρωινὴ ομίχλη νὰ φτάνετε
στὸ καθάριο μέτωπο τῆς Καστίλλης

ἀκλόνητοι καὶ σιωπηλοί,
σὰν καμπάνες πρὶν ἀπὸ τὴν ἀγῆ,
ἐπίσημοι καὶ μετὰ μάτια γαλανὰ νὰ ἔρχεστε ἀπὸ πολὺ
μακριά,
νὰ ἔρχεστε ἀπ' τὶς γωνιές σας, ἀπ' τὶς χαμένες
πατριδες σας, ἀπ' τὰ ὄνειρά σας
γεμάτα ἀπὸ καφαλισμένη γλύκα καὶ τουφέκια
νὰ διαφεντέφετε τὴ σπανιόλικη πόλη ὅπου ἡ στρι-
μογμένη λευτεριά
μποροῦσε νὰ χαθεῖ καὶ νὰ πεθάνει ἀπ' τὶς δαγκωματιές
τῶν κτηνῶν.

Ἀδέρφια, ἀπὸ τώρα καὶ μπρὸς
ἡ ἀγνότητά σας κι ἡ δύναμή σας, κι ἡ σοβαρὴ σας
ἱστορία
ἄς μαθευτεῖ στοὺς παιδιὲς καὶ στοὺς ἄντρα, στὴ γυναῖκα
καὶ στοὺς γέρο,
ἄς φτάσει σ' ὅλα τ' ἀνέλπιδα πλάσματα, ἄς κατεβεῖ
στά ὄρυχία πὸν τὰ ποτίζει τὸ θειάφι,
ἄς ἀνεβεῖ τ' ἀπάνθρωπα σκαλοπάτια τοῦ σκλάβου,
γιὰ νὰ γράψουν ὅλα τ' ἄστρα κι ὅλα τὰ στάχνα τῆς
Καστίλλης καὶ τοῦ κόσμου
τ' ὄνομά σας καὶ τὴ σκληρὴ σας πάλη
καὶ τὴ νίκη σας δυνατὴ κι ἐγκόσμια σὰν μιὰ κόκκινη
βαλανιδιά.

Γιατὶ μετὰ τὴ θυσία σας κάνατε νὰ ξαναγεννηθεῖ
ἡ χαμένη πίστη, ἡ φευγάτη ψυχὴ, ἡ ἐμπιστοσύνη
στὴ γῆ,
καὶ μέσ' ἀπὸ τὴν πλησμονὴ σας, τὴν ἀρχοντιά σας,
μέσ' ἀπὸ τοὺς νεκροὺς σας,
σὰν μέσα ἀπὸ κοιλάδα μετὰ βράχια σκληρὰ ἀπὸ αἷμα
κυλᾶ ἓνα θεόρατο ποτάμι μ' ἄτσαλένια περιστέρια
καὶ μ' ἐλπίδα.

ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΓΙΑ ΤΙΣ ΜΑΝΕΣ ΤΩΝ ΣΚΟΤΩΜΕΝΩΝ ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΩΝ

Ἄν ἔχουν πεθάνει. Στέκονται καταμεσῆς
τοῦ μπαρουτιοῦ,
ὀλόθροιοι, σὰν ἀναμμένα φτιλίδια.

Ἔσμιξαν οἱ καθάριοι τοὺς ἴσκιος
στὸ χαλκωματένιο λιβάδι
σὰν ἓνα παραπέτασμα θωρακισμένου ἀνέμου,
σὰν ἓνα φράγμα μετὰ τὸ χροῦμα τῆς ὀργῆς,
ἀπαράλλαχτα σὰν τὸ ἀθέατο στήθος τ' οὐρανοῦ.

Μάνες! Στέκονται ὀλόθροιοι στὰ χωράφια τοῦ σταριοῦ,
ψηλοὶ σὰν τὸ τρίσβαθο μεσημέρι,
κι ἐξουσιάζουν τοὺς ἀπέραντους κάμπους!
Εἶναι μιὰ κωδωνοκροσσία μετὰ μουντὴ φωνὴ
πὸν μέσα ἀπ' τὰ κορμιά τοῦ δολοφονημένου ἀτσαλιοῦ
διαλαλεῖ τὴ νίκη.

Ἀδελφές σὰν τὴν πεσμένη
σκόνη, ραγισμένες
καρδιές,
νὰ ἔχετε πίστη στοὺς νεκροὺς σας!
Ἄν εἶναι μόνο ρίζες
κάτω ἀπὸ τὶς αἱματοβαμμένες πέτρες,
οὔτε τὰ φτωχὰ σακατεμένα τοὺς κόκαλα

βροίσκονται όριστικά στη δούλεψη τής γής,
άλλά άκόμα και τά στόματά τους δαγκάνουν τό στεργνό
μπαρούτι
κι όρμουñ σά σιδερένιοι ώκεανοί, άκόμα
κι οι ύψωμένες τους γροθιές διαφεύδουν τό θάνατο.

Γιατί άπό τά τόσα κορμιά μιá άθέατη ζωή
ξεπετιέται. Μητέρες, λάβαρα, παιδιά!
Ένα μόνο ζωντανό κορμιό σάν τή ζωή:
ένα πρόσωπο με τσακισμένα μάτια παρατηρεί τά
σκοτιάδια
σάν ένα σπαθί γεμάτο μ' επίγειες έλπίδες!

Πετάξετε
τά πένθιμα σεγκούνια σας, συνάξετε όλες
τά δάκρυα σας ώσπου νά γίνουν μέταλλα:
για νά χτυπούμε μέρα και νύχτα,
για νά κλωτσούμε μέρα και νύχτα,
για νά φτύνουμε μέρα και νύχτα
ώσπου νά γκρεμιστούν οι πύλες του μίσους!

Αέ λησμονώ τις συφορές σας, γνωρίζω καλά
τους γιούς σας,
κι αν είμαι για τό θάνατό τους περήφανος,
άλλο τόσο είμαι περήφανος για τή ζωή τους.

Τό γέλιο τους άνηχοῦσε
στούς έκκωφαντικούς θορύβους τών έργοστασιών,
οί περπατησιές τους στό Μετρό
άκούγονταν πλάι στις δικές μου κάθε μέρα, κι άνάμεσα
στά ποροκάλια τής Άνατολής, στις τράτες του
Νότου, άνάμεσα
στό μελάni τών τυπογραφείων, επάνω στό τσιμέντο
τών οικοδομῶν
είδα νά φλέγονται οι καρδιές τους άπό φωτιά κι άπό
ένέργεια.

Κι όπως μες στις δικές σας καρδιές, ω μητέρες,
έτσι και στη δική μου καρδιά κρύβεται τόσο πένθος
και τόσος θάνατος
πού μοιάζει μ' ένα δάσος
ύγρό άπ' τό αίμα πού στραγγίχτηκε άπ' τά χαμόγελά
τους,
και μπαίνουν μέσα του οι άγριες όμίχλες τής άγρόπνιας
με τήν κομματιασμένη μοναξιά τών ήμερῶν.

Όμως
πέρα άπ' τήν κατάρα για τις διψασμένες ύαινες, τό
όργχο του κτήνους
πού τά βρωμερά του ουρλιαχτά φτάνουν ως τήν
Άφρική,
πέρα άπ' τήν όργή, πέρα άπό τήν καταφρόνια και τό
θρηνο,
μάνες προσηλωμένες στη θλίψη και στό θάνατο,
κοιτάξετε τήν καρδιά τής άρχόντισσας μέρας πού
γεννιέται,
και νά ξερετε πώς οι νεκροί σας χαμογελοῦν κάτω
άπ' τό χῶμα
ύψώνοντας τις γροθιές τους πάνω άπ' τά στάρια.

Άπό τή σειρά *Espana en el Corazon*
(1936 - 1937) τής συλλογής *Residen-*
cia en la Tierra.

Μετάφραση: ΚΛΕΙΤΟΣ ΚΥΡΟΥ

ΟΙ ΓΕΡΟΝΤΙΣΣΕΣ ΤΟΥ ΩΚΕΑΝΟΥ

Στη θάλασσα τήν άδστηρή έρχονται οι γερόντισσες,
κομποδεμένες οι μαντίλες τους,
άδύναμα τά καλαμένα πόδια τους.

Κάθονται μόνες στην άκρογιαλιά,
χωρίς ν' αλλάζουν μάτια, χέρια,
χωρίς ν' αλλάζουν σύννεφο ή σιωπή.

Η θάλασσα ή άκόλαστη συντριβει και ξεσκίζει,
κατρακυλά άπό βούκινα βουνά,
τινάζει τά ταυρία γένια της.

Οί άπαλές γυναίκες καθισμένες
σάμπως σε πλοίο διάφανο
κοιτάν τά τρομοκρατικά κύματα.

Πού πάνε, πού ήταν πριν;
Έρχονται άπ' όλες τις γωνιές,
έρχονται άπ' τήν ίδια τή ζωή μας.

Τώρα έχουν δικό τους τον ώκεανό,
τό κρύο και τήν πυρή έρημιά,
τή μοναξιά πού ξεχειλίζει φλόγες.

Έρχονται άπ' τά περασμένα,
σπίτια πού άλλοτε εδωδιάζαν
και δειλινά πού γίναν στάχτη.

Κοιτάν ή δέν κοιτάν τή θάλασσα,
με τό μπασιτούνι τους χαράζουνε σημάδια,
και σβήνει ή θάλασσα τήν καλλιγραφία τους.

Σηκώνονται οι γερόντισσες και φεύγουν,
τά πόδια τους φτενά σάν του πουλιού,
άφήνοντας τ' αδιάντροπα τά κύματα
γυμνά στον άνεμο νά ταξιδεύουν.

ΕΤΣΙ ΓΙΝΕΤΑΙ

Ήταν καλός ό άνθρωπος, σιγουρεμένος
με τό τσαπύ και με τ' αλέτρι του.
Κι ως μήν του έμενε καιρός
ούτε νά όνειρευτεί στον ύπνο του.

Ήταν φτωχός του ιδρώτα.
Δέν άξιζε παραπάνω άπό άλογο.

Σήμερα ό γιός του είναι πολύ καμαρωτός
κι άξιζει κάμποσα αυτοκίνητα.

Μιλάει με στόμα ύπουροῦ,
άνοιξε πιά περπατησιά,
ξέχασε τό χωριάτη τον πατέρα του,
και σκάλισε νά βρεϊ προγόνους,
σκέφτεται σάν παχιά έφημερίδα,
κόβει μονέδα νύχτα μέρα:
είναι σπονδαίο πρόσωπο όταν κοιμάται.

Οί γιοί του γιοῦ είναι πολλοί

καὶ παντρευτήκαν τὶς προάλλες,
δὲν κάνουν τίποτα ἀλλὰ τρῶνε, τρῶνε,
ἀξίζουν χιλιάδες ποντικούς.

Οἱ γιοὶ τῶν γιῶν τοῦ γιου
πῶς θὰ τὰ πᾶνε μὲ τὸν κόσμο;
θὰ ᾄναι καλοὶ, θὰ ᾄναι κακοί;
θ' ἀξίζουν μύγες ἢ καρπὸ;

Δὲ θέλεις νὰ μ' ἀποκριθεῖς.

Μὰ οἱ ἐρωτήσεις δὲν πεθαίνουν.

ΛΠΟΧΑΙΡΕΤΙΣΜΟΣ ΣΤΟ ΠΑΡΙΣΙ

Ἵμορφος πού ᾄναι ὁ Σηκουάνας, ποταμὸς περισσῖος
μὲ τὰ σταχτιά του δέντρα,
τοὺς πύργους καὶ τοὺς ὀβελίσκους.

Κι ἐγὼ τί ἐρχομαὶ νὰ κάνω ἐδῶ;

Τὸ καθετὶ σὲ χάρη ξεπερνᾷ τὸ ῥόδο,
τὸ ῥόδο τὸ ξεχτένιστο,
τὸ λιγοδύναμο τὸ ῥόδο.

Τοῦτος ὁ τόπος εἶν' ἐσπερινός,
τὸ σύθαμπο κι ἡ ἀγγή
εἶναι δυὸ ποταμόπλοια,
περνᾶνε, ἀνταμώνουν,
χωρὶς νὰ χαιρετιοῦνται, ἀδιάφορα,
γιατὶ πᾶνε χίλιες χιλιάδες χρόνια
ποὺ ἔχουνε γνωριμιὰ κι ἀγάπη.

Μᾶς κάνει πιὰ πολὺ, πολὺ καιρό.

Ζάρωσε ἡ πέτρα κι ἀψηλῶσαν
οἱ κίτρινες οἱ μητροπόλεις,
τὰ ἐξωφρενικὰ ἐργοστάσια,
καὶ τώρα τὸ φθινόπωρο καταπίνει οὐρανό,
τρέφεται μὲ σύννεφα καὶ καπνοὺς,
θρονιάζεται σὰ νέγρος βασιλιάς
στὴν καταχνιὰ τῆς ὄχθης.

Βράδυ δὲ θὰ ᾄρεις πῶς γλυκὸ στὸν κόσμο.
Ἵλα σιγὰ σιγὰ καταλαγιαίζουν,
καὶ τὸ σκληρὸ χρῶμα κι ἡ ἀνήσυχη φωνή,
μένει μονάχα ἡ ὀμίχλη,
καὶ τὸ φῶς, καθὼς τυλίγεται στὰ δέντρα
βάζει τὴν πράσινη τὴ φορεσιά του.

Ἵχω τόσα νὰ κάνω στὴ Χιλή,
μὲ περιμένουν, Λάουρα καὶ Σαλίνας,
σ' ὄλους χωριστάο κάτι στὴν πατρίδα μου,
κι αὐτὴ τὴν ὥρα εἶναι στρωμένο τὸ τραπέζι
σὲ κάθε σπιτί καὶ μὲ περιμένει
ἄλλοι στὴνον καρτέρι νὰ μὲ μαχαιρώσουν
ὀπάρχουν ἔπειτα κι αὐτὰ τὰ δέντρα
ποὺ ἔχουνε σίδερο στὴ φυλλωσιά τους,
ποὺ ξέρουνε τὶς συφορὲς μου,
τὴν εὐτυχία μου, τὰ βάσανά μου,
δικά μου εἶναι κείνα τὰ φτερά,
ἐτοῦτα τὰ νερὰ ἀγαπῶ,
τὴ θάλασσα βαριά σὰν πέτρα,
τρανότση ἀπ' αὐτὰ τὰ χτίρια,
γαλάζια καὶ σκληρὴ σὰν ἄστρο.

Κι ἐγὼ τί ἐρχομαὶ νὰ κάνω ἐδῶ;

Πῶς ἔφτασα σ' αὐτὰ τὰ μέρη;

Πρέπει νὰ βοίσκομαὶ ὅπου μὲ καλοῦν
γιὰ νὰ βαφτίσω τὰ θεμέλια,
ν' ἀνακατέψω ἄμμο κι ἀνθρώπους,
στὰ χέρια μου νὰ πιᾶσω φτῆρι, χῶμα,
γιατὶ τὸ καθετὶ θὰ πρέπει νὰ τὸ πλάθουμε
ἐκεῖ, στὴ γῆ ποὺ γεννηθήκαμε,
πρέπει νὰ θεμελιώσουμε πατρίδα,
ψομί, τραγοῦδι καὶ χαρά,
καὶ τὴν τιμὴ νὰ τὴν κρατᾶμε καθαρή
σὰν τὰ νυχάκια τῆς βασίλισσας,
ἔτσι θὰ κνματίσουνε στὸν ἄνεμο
σημαῖες ἐξαγνισμένες
πάνω σὲ πύργους διάφανους σὰν κρύσταλλο.

Γειά σου, φθινόπωρο τοῦ Παρισιοῦ,
καράβι γαλανό, θάλασσα τρυφερή,
γειά σας, ποτάμια, γέφυρες, γειά σου
ψομί εὐωδιαστό, τριζᾶτο,
βαθύ, ἀπαλὸ κρασί, γειά σας
καὶ πάλι γειά σας φίλοι ποὺ μ' ἀγαποῦσατε,
περνῶ τὶς θάλασσες τραγονδώντας,
γυρίζω πίσω ν' ἀνασᾶνω ῥιζες.
Ἵ διεύθυνσή μου σεργιανίζει, μένω
στὴν ἀνοιχτὴ θάλασσα καὶ στὰ ψηλὰ βουνά:
Ἵ πόλη μου εἶναι Ἵ γεωγραφία:
ὁ δρόμος λέγεται: «Πηγαῖνο»,
ὁ ἀριθμὸς «Δὲ θὰ ξανάρθω πιὰ».

Ἵπὸ τὴ συλλογὴ *Estravagario* (1958).

Ἵπόδοση: ΚΩΣΤΗΣ ΣΚΛΛΙΟΡΑΣ

Δ. Ν. ΜΑΡΩΝΙΤΗΣ

πεζογραφία

Μαύρη γαλήνη

Ἵ τυφλὸς τοῖχος

Τὸ προηγούμενο βράδυ εἶχα ὄνειρευτεῖ τὴ μάνα
μου. Δὲν τὴν σκέφτομαὶ πιὰ πολὺ, Ἵ ἔτσι νομίζω.
Στὰ μικράτα μου τὴ θαύμαζα, Ἵσως γιατί μέναμε

κολλητὰ σχεδὸν στὴ Βαγγελίστρα, ἀπὸ τὴν πίσω
φυσικὰ μεριά. Ἵνας χωματένιος δρόμος χωρίζε τὴν
κουζίνα μας ἀπὸ τὰ μνήματα. Ἵταν κουραζόμουνα
ἀπὸ τὸ παιγνίδι, πηδούσα τὴ μάντρα κι ὄρες ὀλό-
κληρες στεκόμουνα ἀμίλητος πλάι σὲ γυναῖκες ποὺ

έκλαιγαν δικούς τους, μπροστά σέ μαύρα, άσπρα ή γκριζα κάγκελα. Τό χρώμα έδειχνε τήν ήλικία, πού σπάνια ήταν γραμμένη και στό σταυρό. Στή δική μας μεριά δέν ύπήρχαν μνήματα χτισμένα, από πέτρα ή μάρμαρο/ Περπατούσαμε εκείνο τό απόγευμα ή αδελφή μου, έγώ, ό πατέρας μου κι ή μάνα μου στό χωματένιο δρόμο του Συνοικισμού πού έβγαζε πρòς τήν άσφαλτο. Μè τὰ καλά μας, Κυριακή. Τῆς είπα: Άμα πεθάνεις ... Μέρες διηγόταν τό ανέκδοτο με λαϊκή κοκεταρία. Τήν είχα χαζέψει προηγούμενος ώρα πολλή, γυρίζοντας επίμονα τό κεφάλι μου δεξιά και ψηλά, βαδίζοντας λίγο πιο μπροστά από εκείνη : κλαδωτό μεταξωτό φόρεμα—ήτανε καλοκαίρι—, μαύρο καπέλο δίχως γύρο, κόκκινα χείλη, πουδραρισμένο πρόσωπο, σώμα όπου ταίριαζε καλά τό κρέας με τὰ κόκαλα. Τήν εύρισκα ώραία. Τήν άγαπούσα τή μάνα μου. Ό πατέρας μου ήταν ξανθός κι αδύνατος. Δέν μ' έδειρε ποτέ, αλλά δέν γύρισα να δω τό πρόσωπό του, προτού πατήσω τὰ δεκάξι. Ή μάνα μου είχε ζεστό, μελαχρινό δέρμα στά τριάντα της. Τώρα είναι εβδομήντα/ Τή νύχτα, λοιπόν, εκείνη τήν όνειρεύτηκα. Στο σανιδένιο πάτωμα—μακριές, αδρές τραβέρσες, από τή μιὰ ως τήν άλλη άκρη—ένός γυμνού δωματίου στεκόταν όρθια—κοντή, άσχημα, στραβά πόδια—κι ύστερα γονάτισε. Φορούσε τσεμπέρι σαν τις παλιές γριές, και προσευχήθηκε. Τό άλλο πρωί, Κυριακή, ήξερα πως κάτι θά συμβεί. Τό παθαίνω συχνά αυτό, σπάνια πέφτω έξω, όταν πρόκειται για κακό. Κι όταν ακόμη περιμένω τό καλό, έρχεται τό κακό και λύνει τήν άπορία μου. Στήν αρχή έτσι κι άλλιώς άνακουφίζομαι. Ύστερα άπελπιζομαι και μαυρίζω/ Τό κελί μου αυτό ήταν πολύ μικρό, χωρούσε δε χωρούσε ένα κρεβάτι. Είχα τοντώσει μόνος μου τις σοϋστες, γιατί βούλιαζε πολύ στή μέση και πόναγε έτσι περισσότερο τό στομάχι μου. Έμεινε ένας διάδρομος πενήντα πόντοι ως τήν ξύλινη πόρτα με τις δύο τρύπες, από όπου έμπαιναν λουρίδες φως. Στο μάκρος του άριστερου τοίχου, μπαινοντας, και πιο ψηλά από τό κρεβάτι, ένα μικροσκοπικό παράθυρο—τὰ κάγκελα από έξω—είχε κι αυτό μιὰ χαραμάδα. Δέν μπορούσα να φανταστώ πιο καλό κελί. Έμοιαζε με καλύβι ή με κρυφό κοιτώνα εργάτη, όπου περνά τις έρωτικές του νύχτες. Θυμόμουν έναν πού είχα γνωρίσει τό '53 στο Ήράκλειο. Ήμουν, λοιπόν, άπορορημένος εκείνο τό απόγευμα τῆς Κυριακής, διάβαζα για τους Σκύθες, τό κείμενο έτρεχε, δε με δυσκόλευε, όταν άκουσα βήματα. Κατάλαβα πως ήτανε για μένα και, μολονότι ώρα του βραδινού φαγητού/ Παίρνεις τό κουτάλι και τό πλαστικό ποτήρι, φορᾶς τό πιο βιαστικό σου ύφος, στέκεσαι μπροστά στήν πόρτα—όχι κολλητά, μη σε κτυπήσει—άνοίγουν, τρέχεις ανεβαίνοντας τέσσερα σκαλοπάτια, περνᾶς έναν διάδρομο, δίχως να βλέπεις άριστερά και δεξιά τις δύο άνοιχτές ή κλειστές πόρτες—αδιάφορο—και τραβάς αντίκρυ/ Έκει ήταν τό πρώτο μου κελί. Όταν μ' έφεραν πρωί Τρίτης με ρώτησαν: στο τέσσερα ή στο μηδέν; διάλεξα τό τέσσερα από πρόληψη και για να μη με πάρουν για ιδιόρρυθμο. Πέρασα δεκάξι μέρες—τις πρώτες δίχως κρεβάτι, σκυλι δαρμένο—έκει, μοιράζοντας τό χρόνο σε δυο λέξεις πού τις έλεγα συνεχώς : ή μιὰ δική μου, όταν με ζύπνησε ή

γυναίκα μου τό πρωί πού ήρθαν να με πάρουν· ή άλλη δική της, όταν με φίλησε στή σκάλα—μπήκα στο αυτοκίνητο δίχως να κοιτάζω τὰ παράθυρα του σπιτιού/ Δίπλα, λοιπόν, στήν πρώτη ύποδοχή μου κι άριστερά, βρίσκεται ή τουαλέτα. Κατουράς σβέλτα, πλένεις τό κουτάλι κι αν φτάσει τό νερό και τὰ χέρια σου, βγαίνεις τρεγάτος κι άρπάξεις από τόν άριστερό πάγκο τό πιάτο σου—στήν περίπτωσή μου δίχως πια βρισιές. Με συμπάθησαν κι οι δυο τους. Ό ένας από τήν τρίτη βραδιά, ό δεύτερος λίγο άργότερα, όταν τήν πιο άπελπισμένη Δευτέρα, λίγο πριν κοιμηθώ, μου πέταξε τό γκριζο παντελόνι—τό μπλε είχε σχιστεί—κι ένα προσόψι. Ό πρώτος—ένας από όσους μ' έδειραν—ακόμη και τώρα όταν με βλέπει, θέλει χειραψία και ρωτά σχεδόν καλοσυνάτα και φανερά συγκινημένος : έ φίλε, τί γίνεται; / Τό απόβραδο όμως εκείνο δέν ήταν για φαγητό, τό ήξερα. Άφησα σύζυλους τους Σκύθες και πετάχτηκα όρθιος, άνοιχτή ή πόρτα, μπήκε φως γλυκό σα μέλι, κι άμέσως φάνηκαν ό ένας—ό γνωστός—κι ό "Άλλος : κοντός, γεμάτος, δίχως κόκαλα, σγουρά μαλλιά χτενισμένα άπάνω. Έχεις πολλά βιβλία, είπε. Είχα τρία. Πρέπει να τὰ μαζεύεις, θά μετακινηθείς, είπε. Άμέσως σκέφτηκα τή μάνα μου : έπιασε τάχα ή προσευχή; τί ζύγισε πιο πολύ; ή γονυκλισία ή τό τσεμπέρι και τὰ στραβά, άσχημα πόδια; Φοβάμαι τις μετακινήσεις. Ή προηγούμενη έτσι κι άλλιώς δε βγήκε σε καλό/ Είχα συνηθίσει πια στο πρώτο μου κελί, είχα διαβάσει πολλά σχήματα στους ξεφτισμένους σοβάδες και στο πάτωμα, βήκα τή γωνιά του θεού και τή γωνιά τῆς γυναίκας μου, κρέμασα και μιὰ άγρια γαζία, πού μου είχες δώσει τό προηγούμενο βράδυ. Δεκάξι μέρες άναζητούσα αυτή τή στιγμή. Δε μπορούσα πια να σχηματίσω τό πρόσωπό σου. Πέρατες από μιὰ στενή πόρτα με τό πλάι, τό μουτρο σου συσπασμένο αλλά εύκολοδιάβαστο. Τὰ λόγια μας πήγαν κι ήρθαν, μου έδωσες τό κίτρινο λουλούδι, τό κρέμασα και ξαναβρήκα τό πρόσωπό σου. Τήν άλλη μέρα, Μεγάλη Πέμπτη με ζαπόστειλαν με μιὰ άλλαξιά ρούχα. Όλότελα άδειο, χωροφυλακίτικο κελί. Έκλαψα για πρώτη φορά. Δίχως ρολόι, τίποτε. Πάνω στήν άσβεστόσκονη έγραψα δυο όνόματα. Μεγάλη Παρασκευή ήρθαν βιβλία : τρεις νεκροί γέροι πού μιλούσαν ζωντανά. Άγια ύπομονή. Δευτέρα του Πάσχα κατάλαβα ότι δε χάλασε ακόμη ή φύτρα μας. Τήν Τετάρτη έφαγα τό μεσημέρι ψάρια, κι άμέσως ύστερα με πήραν και με πήγαν στο καλύβι μου. Στήν αρχή μου φάνηκε μικρό. Ύστερα τό άγάπησα. Είχε και δυο καρφιά. Κρέμασα ρούχα πού μου έφερες στο δεύτερο έπισκεπτήριο. Πιο νευρικό αυτό, αλλά μάς άφησαν να άγχιχτούμε / Όμως τό απόδειπνο εκείνο τῆς Κυριακής, έξι Μαΐου έπεσε ή μπάρα. Ό "Άλλος νευρικός έδινε οδηγίες, πήρε όλα τὰ βιβλία πού είχα—στήν αρχή μου άφησε ένα, ύστερα τό μετάνοιωσε—, ό γνώριμος προσπαθούσε να ίσολογίσει τους λογαριασμούς μου και δέν τὰ κατάφερνε, με έκλεισαν προσωρινά σ' ένα κανονικό δωμάτιο, έφαγα λίγο πιλάφι και ρωτούσα πάλι : τί θά κερδίσει; ή προσευχή ή τό τσεμπέρι; Ύστερα άνοιξε ή πόρτα, μπήκαμε στο τζιπ και ξεκινήσαμε. Είναι άφιλόξενοι οι δρόμοι τῆς Άθήνας Κυριακή βράδυ. Κάποιος περιμένεις πως θά σταυρώσει τό βλέμμα

σου, θά τὰ καταλάβει όλα καὶ θά σέ συμπαθήσει γιὰ ἓνα δευτερόλεπτο. Τίποτα. "Όλοι κοιτοῦν μπροστά τους." Ἀνθρωποὶ κι αὐτοκίνητα. Κάποτε περάσαμε σέ μιὰ νεκρὴ ἄσφαλτο ποῦ δὲν εἶχε τελειωμό, ἔτσι μοῦ φάνηκε. Μ' ἄφησαν κι ἀναψα τσιγάρο. "Ήμουν πιὰ μέσα στὸν ἔρημο περιβολο, κάπνισα λίγα λεφτά, ἔσβησα τὸ τσιγάρο, καὶ πρόθυμος ὅσο ποτὲ βρέθηκα στὸ διάδρομο. Φῶτα. Δεξιόζερβα κελιά κλειστά, καὶ κάποιος μὲ στολὴ—μαῦρα μαλλιὰ, μαραγκιασμένο πρόσωπο, κοντός, δὲν τὸν ξανάδα ἀπὸ τότε—ἔδειξε στὸ βάθος δεξιὰ μιὰ πόρτα ἀνοιχτὴ, σιδερένια. "Ένας ξανθὸς μ' ἔβαλε μέσα, δὲν πρόλαβα νὰ δῶ, πῆρε τὰ πράγματά μου, εἶπε σχεδὸν εὐγενικὰ : θὰ σὰς τὰ δώσω αὔριο, κι ἔκλεισε πίσω μου μὲ πάταγο/ Ποτὲ δὲν εὗρισκα τοῦ γούστου μου τὰ μακρόστενα δωμάτια, μὲ εἴσοδο στὴ στενὴ μεριά καὶ τὸν ἀπέναντι τοῖχο τυφλό. Κουσοῦρι κι αὐτὸ ἀπὸ τὴν Βαγγελίστρα. "Ένα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ χτιστὰ «σπιτάκια», τρίτο στὴ σειρά, μπαίνοντας ἀπὸ τὴ μεγάλη πόρτα. Φημιζόταν πὼς εἶχαν βάλει μέσα νέο ἀεροπτόρο ποῦ ἔπεσε μὲ τὸ ἀεροπλάνο του. Τὰ ἄλλα παιδιὰ ἔλεγαν πὼς τὸν κρατοῦσαν βαλσαμωμένο ὅτι ἡ ἄσπρη κάσα ἦταν στημένη πάνω σὲ μαρμάρινο πάγκο. Πῆγα πολλὲς φορὲς καὶ μόνος μου : δυὸ σκαλιὰ κάτω ἀπὸ τὴ γῆ, καγκελόφραχτη πόρτα στὴ στενὴ μεριά κι ὁ ἀπέναντι τοῖχος τυφλός, ὁ μαρμάρινος πάγκος δεξιὰ, δίχως ὅμως τὴ νεκρόκασα/ Ἐκεῖνο, λοιπόν, τὸ βράδυ τῆς Κυριακῆς ἔκανε πολλὴ ζέστη, τὸ κελὶ μύριζε ὄχι ἀκριβῶς ἀσβέστη, ἀλλὰ λάσπη καὶτσιμέντο ποῦ δὲν πρόλαβαν νὰ στεγνώσουν. Ἀσφαλῶς μεγαλύτερο ἀπὸ τὰ προηγούμενα, εἶπα, ἀλλὰ στενόμακρο κι ἀπὸ πούθενά ἀέρας. Χτύπησα τὴν πόρτα, στὸ φινιστρίνι φάνηκε ὁ ξανθὸς, ρώτησα πὼς ἀναπνέω, μοῦ ἔδειξε ψηλά, πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα, κάτι κλειστό. Τοῦ εἶπα πὼς ἔχασα τὴν ψυχραιμία μου, οἱ γυναῖκες τὴ χάνουν, ἀποκρίθηκε, κι ὕστερα ἀπὸ λίγο : ἂν κρυώνεις, σκεπάσου μὲ τὴν κουβέρτα. Δὲν εἶδα ξανά γύρω μου, οὔτε ψηλά οὔτε χαμηλά, ἔπεσα ὅπως ἤμουν στὸ κρεβάτι μὲ τὸ κεφάλι κολλητὰ στὸν τοῖχο, ἔκλεισα τὰ μάτια, ἔβαλα ἀπὸ πάνω τὸ χέρι μου, καὶ περίμενα νὰ ξημερώσει. Κάποτε τὸ λαμπιόνι ἔσβησε κι ἀπὸ τὸν φεγγίτη μπῆσε ὡς τὴ μέση τοῦ τοίχου φῶς ἡμέρας ὑγρὸ καὶ ζεστὸ, δίχως ἥλιο. Γύρισα ἀνάσκελα. Τὸ ταβάνι, ὅσο πλησίαζε πρὸς τὴν κορφὴ τοῦ κρεβατιοῦ, κατέβαινε πρὸς τὰ κάτω, μὲ μιὰ κλίση ὅμως ποῦ κρατοῦσε μετέωρη τὴν κίνησή του κι ἔλεγε πὼς ὅπου νὰ ἴναι θὰ πέσει στὸ πάτωμα. Μολονότι ψηλό, πάνω κάτω δυὸ μέτρα, στὸν τυφλὸ τοῖχο δὲ γωνίαζε κανονικὰ : τὸν ἔτρωγε σὲ μιὰ σγουρὴ καμπύλη, καὶ δὲν τὸν ἄφηνε νὰ σταθεῖ ὀρθιος. Ξέθωρο, μήτε καθαρὸ μήτε βρώμικο, ἀράγιστο, δὲν εἶχε πάνω του τίποτε ἀπὸ χέρι ἀνθρώπου. Γύρισα στὸ πλάι. Ὁ ἄλλος τοῖχος, μπαίνοντας ὁ δεξιῆς, σ' ἀπόσταση μισοῦ μέτρου ἀπὸ τὰ μάτια μου, εἶχε γείρει στὴν μπάντα καὶ κάποιον περίμενε νὰ τὸν σηκώσει. "Έσκυψα. Χαμηλὸ μαῦρο κρεβάτι, τὰ πόδια φυτεμένα στὸτσιμέντο. Ἀντίκρου ἡ πόρτα μονοκόμματη, βαμμένη ψόφιο γκριζο, τὸ ἔβλεπε πὼς δὲν θὰ ξανανοῖξει. "Έπιανε σχεδὸν ὅλο τὸ φάρδος τοῦ κελιοῦ, ἀφήνοντας ἀριστερὰ μιὰ ρίγα μόνοτσιμεντένιο τοῖχο, ἀνηφορίζοντα πρὸς τὸν φεγγίτη : ἐνιὰ μικρὰ τετράγωνο, κορνίζα σιδερένια. Ἀρχισα νὰ τραυλίζω : αὐτὸς

εἶναι ὁ γῶρος μου, κι ἔτρεμα σύγκορμος. Σὲ πέντε μέρες μ' ἔπιασε κρίση—πρῶτη φορά στὴ ζωὴ μου. Μ' ἔβαλαν σ' ἄλλο κελὶ στὴν ἀντικρινὴ μεριά, ὕστερα σ' ἄλλο, σ' ἄλλο, σ' ἄλλο καὶ τώρα σ' αὐτὸ ποῦ εἶμαι. Στὴν ἀριστερὴ μεριά ὁ φεγγίτης εἶναι ἀπέναντι στὴν πόρτα, τὸν βλέπεις μόλις μπεῖς. Στὴ δεξιὰ πάνω ἀπὸ τὴν πόρτα, κι ὁ ἀπέναντι τοῖχος τυφλός. Δὲν ὄνειρεύτηκα ξανά τὴ μάνα μου.

*Η ἄσπρη πάπια

Στὸ πρῶτο κελὶ δὲν ἔκλαψα καθόλου. Δὲν ἄφηνε τὸν ἑαυτὸ μου νὰ σκεφετῆ πέρα ἀπὸ ἓνα σημεῖο ποῦ τὸ κρατοῦσα στὸ λαρύγγι μου. Μόλις μιὰ σκέψη πήγαινε νὰ κατεβεῖ πρὸ κάτω, τὴ σταματοῦσα ἀμέσως. Πιὸ ἐπικίνδυνον ἦταν μὲ τὰ ὄνόματα. Ποτὲ δὲν τὰ πρόφερα ὀλόκληρα, σχηματίζα μόνον τὸ πρῶτο τους γράμμα μὲς στὸ μυαλό μου. Οἱ κινήσεις μου ἔτσι κι ἄλλιῶς ἔπρεπε νὰ ἴναι μετρημένες καὶ δύσκολες. Εὐτυχῶς ἐνιωθα συνεχῶς νυσταγμένος κι αὐτὸ μὲ βόλευε πολὺ. Γλιστροῦσα μέσα στὸ πηγάδι καὶ μὲ τὰ μάτια κλειστὰ ξανακέρδιζα τὴν ὄρασή μου. Οἱ ἐφιάλτες δὲν μὲ τρώμαζαν. Συχνὰ μάλιστα ἡ ἐνάργειά τους μ' ἀνακούφιζε, καθὼς δὲν τοὺς νόθευε καμιὰ ἄλλη αἴσθησις πέρα ἀπὸ τοῦ ματιοῦ. Τὰ λόγια, ὅπου ὑπῆρχαν, κρέμονταν· τὰ ἔβλεπα ἢ τὰ μάθαινα, πάντως δὲν τὰ ἄκουγα/ Ἐκεῖνη τὴ νύχτα τῆς πιὸ ἀπελπισμένης Δευτέρας ἤρθαν μαζωμένοι πέντε ἔξι ἐφιάλτες καὶ γάζωσαν γιὰ τὰ καλά τὴ μνήμη μου. Πλάγιες ἄσπρες ἐπιφάνειες σπιτιῶν μὲ γεωμετρικὰ ἀνοίγματα. Ἐκάναν τὰ ἀποκαλυπτήριά τους, ὅπως μὲ τὰ ἀγάλματα. Ὁ πολὺς κόσμος μεμψιμοιροῦσε, λίγοι κατένευσαν, κι ἐγώ, γυρνώντας στὸν Μίμη : ἔτσι γίνονται οἱ πόλεμοι, τοῦ λέω. Ἀμέσως, κοπέλες ἀπλωμένες σὲ πλησίοντα μπαλκόνια σκύβουν βαθιά, γλευάζοντας τοὺς φόβους μου καὶ τίς φωνές μου. Ὑστερα ξαπλώνονται ἐπιδεικτικὰ στὰ διάκενα δίχως νὰ πέφτουν. Ρωτῶ τὴν Ἀνθῆ—δὲν τὴ βλέπω καθαρὰ, τὸ πρόσωπό της καθόλου—ἂν φύγουμε ποῦ μπορούμε νὰ πᾶμε. Κι ἐκεῖνη : ξέρεις σ' ἐκεῖνο τὸ ΚΑΕΙ-ΣΤΟ/ Κατεβαίνω τὴ Σόλωνος πολὺ πρωὶ ἢ σούρουπο—ἀδιάφορο. Ὑφος κατοχῆς λίγο μετὰ τὴ πρὶν ἀπὸ τὴν κυκλοφορία. Φορῶ τὴ βραχεία τὴ ναυτικὴ ποῦ μοῦ χάρισε ὁ Κώστας, ἀλλὰ πρὶν φτάσω στὴ διασταύρωση τῆς Σίνα, καταλαβαίνω πὼς μέσα στὴ βραχεία δὲν εἶμαι μόνον ἐγώ. Ταυτόχρονα εἶναι κι ἡ Γκερέτα—ἔγκυος αὐτῇ, μιὰ κοιλιὰ πεταμένη ὡς ἐκεῖ. Βαδίζω-βαδίζουμε. Δεξιὰ κι ἀριστερὰ σπίτια μὲ κάγκελα καὶ μπροστὰ στὰ κάγκελα φύλακες καγκελόμορφοι. Ὅπου σὲ μιὰ στιγμή κάποιος σχεδὸν ἀρβάζει : ΨΩΜΙ δὲν ἔχει ἐδῶ ὁ φοῦρνος; Θὰ βρεῖς κάτω ἀπὸ τὸ σπίτι σου/ Περατῶ μὲ τὸν Ἀλέκο στὴν Πατριάρχου Ἰωακείμ. Λίγο πρὶν βγοῦμε στὴν Πλατεία, ἐκεῖνος σταματᾷ καὶ τελετουργικὰ ξαπλώνει πάνω στὴν ἄσφαλτο, ὕπτιος, κάθετα πρὸς τὸ πεζοδρόμιο, μὲ τὸ κεφάλι κολλημένο στὸ κράσπεδο. Τὸ σῶμα του, ἀργὰ ἀλλὰ ἐλάχιστα, ὑποχωρεῖ κάτω ἀπὸ τὴν ἄσφαλτο, ποῦ ἔγινε τώρα διάφανη καὶ τὸν σκεπάζει σὰν γυάλινο καπάκι. Πλησιάζει ἓνα τζέιμς, ἡ δεξιὰ του ρόδα ἔρχεται εὐθεία στὸ ἀκίνητο κεφάλι, πιέζει τὸ ἀριστερὸ μάγουλο καὶ φτάνει στὴ ρίζα τῆς μύτης. Παρακολουθῶ τὴν τελετὴ ἄφωνος καὶ ἀδια-

μαρτύρησα, πνιγμένος στην αγωνία. Ξαφνικά όλα αλλάζουν : εκείνος ὀρθός και ἄθικτος βγαίνει ἀπὸ τὸ «Ἑλληνικό», ξεσκονίζεται ἑλαφρὰ καὶ ὕστερα στρώνει τὸ πρόσωπό του. Οἱ δρόμοι ἔρημοι/ Σὲ κλειστὸ χῶρο μὲ πολὺ κόσμο, ἀδιάκριτα. Ἡ Μίνα σπρώχνεται, ἔρχεται πρὸς τὸ μέρος μου και μὲ φιλαὶ στὸ ἀριστερὸ μου μάγουλο ἀπὸ τὰ πλάγια. Μὰ ΕΣΥ' εἶσαι ὡραῖος, λέει, μὲ ἔμφαση ἀλλὰ δίχως κανένα σημεῖο ἀναφορᾶς. Πλάι μου ἡ Ἀνθή : φαίνεται μόνον ἡ μιὰ παρειά, και τὸ ἀριστερὸ μάτι κλειστὸ καὶ ἀσβεστωμένο/ Γινόταν, λέει, ἦ-αν νὰ γίνει ἐκτέλεση ΣΚΟΤΩΜΕΝΩΝ φίλων σὲ δημόσιο χῶρο ἀπὸ παλιὸ πυροβόλο πὸν πυροδοτεῖται μὲ φιτίλι. Τὸ πυροβόλο πάνω σὲ ἐξέδρα καὶ ἀπὸ πίσω κάποια συγγένισσα, ἴσως γυναίκα ἐνὸς ἀπὸ τοὺς σκοτωμένους μελλοθάνατους, ντυμένη μὲ πολλὴ φροντίδα : ἐφαρμοστὸ φόρεμα λαδί, πλεχτὸ, μέση ἡλικία, καλοχτενισμένη, ἴσα μαλλιά, τραβηγμένα πίσω. Πλάι της μιὰ ἄλλη γυναίκα κρατᾶ μὲ τρυφερὴ ἀλλὰ σταθερὴ λαβὴ ἑμένα — μικρὸ παιδί : δέκα ἔντεκα χρόνων —, μπροστὸμα πάνω στὸ γόνατό της, τὸ κεφάλι μου νὰ ἐξέχει κάθετα πρὸς τὸ πυροβόλο. Ξερόντας και μὴ ξέροντας τί πρόκειται νὰ κάνω, μὲ τὰ μάτια πεταμένα ἔξω ἀπὸ τὸν τρόμο, τὰ μάγουλα φουσκωμένα και στὸ στόμα τὸ φιτίλι ἀναμμένο. Οἱ σκοτωμένοι μελλοθάνατοι στέκονται σὲ σακιά. Ἡ γυναίκα μὲ τὸ λαδί φόρεμα δίνει τὸ σύνθημα, καὶ ἡ γυναίκα πὸν μὲ κρατᾶ—ἐγίνε τώρα ἡ μάνα μου—μου φράζει τὰ αὐτιά μὲ τὰ χέρια της και μὲ σπρώχνει νὰ βάλω τὸ φιτίλι στὸ πυροβόλο. Ἄλλες γυναῖκες—τώρα ἔχουν πληθύνει—ἀκυρώνουν τὸν τρόπο μου, μὲ χαιδεύουν ἀμέριμνες, χαμογελώντας. Στὸ μεταξύ οἱ σκοτωμένοι ἔχουν ἐκτελεστεῖ / Μακρὺς διάδρομος σὲ παλιὸ τούρκικο σπίτι—ἴσως τὸ σπίτι μας στὴν Ἰφικράτους—δεξιά, δωμάτια ἄδεια ἀλλὰ ζωντανά, μὲ συρταρωτὰ παράθυρα πὸν βλέπουν πρὸς τὰ μέσα, στὴ θάλα. Προχωρῶ πρὸς τὸ τέρμα τοῦ διαδρόμου : ἕνα παλιὸ γραμμόφωνο ἀπὸ μάονι, ἀνοιχτὸ, δίχως χουντί, δὲν ξέρω ἂν παίζει. Ὅταν βρισκομαι πιά μπροστὰ του κοιτάζω στὸν ἄξονα μιὰ παλιὰ πλάκα νὰ γυρίζει, μὲ τσακισμένη τὴν ἀριστερὴ της ἄκρη. Τὴν ἴδια στιγμή ἐγὼ ἡ κάποιος ἄλλος, ἴδιος μ' ἑμένα, σημαδεύει καθαρὰ και σταράτα : ἔπασε και τὸ δεύτερο παιγνίδι ΣΟΥ/ Κουνιέμαι στὸ ὑπαθρο κάτω ἀπὸ πανύψηλα δέντρα πὸν δὲν τὰ βλέπω. Ξαφνικὰ ἡ σιδερένια κούνια μου—σὲ σχῆμα βάρκας—γίνεται κρεβάτι φυλακῆς γυμνὸ καὶ ἀπλόχωρο, ἀλλὰ σταματημένο. Στὸν ἀριστερὸ τοῖχο κρέμονται ξεσκλιδία ἀπὸ μετάλλιο σκελετὸ βιβλιοθήκης, δίχως βιβλία. Προτοῦ μιλήσει κανεὶς μαθαίνω ὅτι ΟΛΑ αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι τοῦ Παύλου. Δὲ μοῦ τὰ χάρισε· βρέθηκαν ἐκεῖ / Στὸ πρῶτο, λοιπὸν, κελὶ δὲν ἔκλαψα καθόλου. Εἶχα βρεῖ τὸ κουμπί. Ἐχωνα τὰ χέρια μου βαθιὰ στὶς τσέπες τῆς βραχείας και κατέβαζα τὰ μάτια μου στὰ ἄσπρα μου γένια. Ἄσπρογένη μὲ φώναξε ὁ ἕνας δεσμοφύλακας. Ἐγὼ ὅμως ἤξερα πὸς ἤμουν σὲ καράβι, δὲν κυβερνοῦσα τίποτε, ἡ θάλασσα ὡστόσο μὲ σήκωνε ἀκόμη. Πρῶτη φορὰ βούλιαξα στὸ γυμνὸ χωροφυλακιστικο κελί, ὡστόσο πιάστηκα ἀπὸ τὴν ἀσβεστόσκονη. Ὄρες χρειάστηκε νὰ τὴν ἀνακαλύψω στὴ γωνιά τοῦ τοίχου. Τὸν ἔβουσα, ἔπασε ἡ σκόνη κάτω στὸ τσιμέντο και κούνησα τὸ δάχτυλό μου. Στὸ μεταξύ

εἶχα κλάψει μὲ λυγμούς. Ἦταν Μεγαλοβδομάδα και μὲ συντόνιζαν οἱ Ὄρες πὸν ἀκούγονταν καθαρὰ ἀπὸ τὸ τρανζίστορ τοῦ διαδρόμου/ Ἀπὸ παιδί ἔκλαιγα τὴ Μεγάλη Παρασκευὴ. Τὸ εἶχα μάθει πρῶτα ἀπὸ ἕνα θεολόγο κοκκινοτρίχη, πὸν ὕψωνε τὸ ἕνα του χέρι, ἔπιανε μὲ τὰ χοντρά του δάχτυλα—ἄσπρα, κάτασπρα—τὴν κορφή τῆς μύτης του και ὀρθολογοῦσε, ὡσὸτου ἀνέβαινε στὸν ἄμβωνα νὰ πεῖ τὸ κήρυγμα. Τότε ἄσπριζε και τὸ πρόσωπό του—παχὺ και τσιτωμένο μέσα στὴ μαύρη κατοχὴ—καὶ ἄστραφε ἀπὸ θυμὸ. Ἡ μάνα μου ποτέ της δὲν τὸν πίστεψε. Ἐγὼ και τώρα ἀκόμη τὸν πιστεύω. Ἔτσι καὶ ἀλλιῶς τὸ κλάμα ἐκείνο ἑμένα μ' ἀνακούφιζε. Φοροῦσα τότε στενά, μυτερὰ παπούτσια, τὰ πόδια μου πρήζονταν ἀπ' τὴν ὀρθοστασία—δὲν ἄφηνα ἀκολουθία τῆς Μεγάλης Βδομάδας νὰ μὴν τὴν παρακολουθῶ ἀπὸ τὴν ἀρχὴ ὡς τὸ τέλος—και μὲ πονοῦσαν ἀβάσταχτα. Ἡ πιὸ ὡραία στιγμή ἦταν ὅταν γονατίζαμε τότε ξεγνοῦσα τὸν πόνο τῶν ποδιῶν μου καὶ ὅλο τὸ κλάμα μου πήγαινε στὴν προσευχὴ/ Αἰσιπὸν στὸ δεῦτερο κελὶ εἶχα μείνει κατὰγμα, ἀπέναντι στὸν τοῖχο μὲ τὴν ἀσβεστόσκονη, καὶ ἔλυσα ὅλους τοὺς κόμπους πὸν εἶχαν δέσει τὸ λαρύγγι μου. Ὅταν πῆρα τὰ βιβλία, δὲν ὑπῆρχε πιά θέμα. Μὲ γλίτωσαν οἱ τρεῖς ἀφανισμένοι γέροι. Μιλοῦσανε μαζί μου δίχως ν' ἀκούγονται, ἔλεγαν ὅτι δὲν μπορούσα νὰ πῶ ἐγὼ, ὁ ἕνας μάλιστα συχνὰ χωράτευε ἡ και γελοῦσε. Μὲ τέτοια συντροφιά μπῆκα στὸ τρίτο μου κελί, σ' ἐκείνο τὸ καλύβι. Βούλιαζε τὸ κρεβάτι και γινόταν σκουόνα, τότε γιὰ τὴ Σκυθία, τότε γιὰ τὸ Μαρόκο, τὸ Πήλιο ἡ και τὸν κάτω κόσμο. Φανερὸ πὸς τὸ πηγᾶδι εἶχε ἀκόμη νερό. Σπάνια διψοῦσα καὶ ἔτρωγα λίγο, ἴσαμε πὸν νὰ ζῶ/ Ὅμως τὸ ἀπόδειπνο ἐκείνης τῆς Κυριακῆς ἔπασε ἡ μπάρα, καὶ ἀργὰ τὴ νύχτα βρέθηκα στὸ στενόμακρο κελὶ μὲ τὸν ἀπέναντι τοῖχο τυφλὸ και τὸ ταβάνι μετέωρο, νὰ μὴν μπορεῖ νὰ γωνιάσει και νὰ στεριώσει. Ἦμουνα ὀλότελα μόνος, δίχως τοὺς τρεῖς γέρους. Μάταια ζητοῦσα νὰ μοῦ τοὺς φέρουν. Τὰ μάτια μου βούρκωναν μόλις πρόφερα τὰ ὀνόματά τους, ἀλλὰ μήτε ὁ χοντρὸς μήτε ὁ ξανθὸς μήτε καὶ οἱ ἀστροφόροι καταλάβαιναν τί γλώσσα τοὺς μιλοῦσα. Φέρτε τοὺς γέρους και θὰ γίνω ἀρνί, τοὺς ἔλεγα. Τουλάχιστον δῶστε μου ἕνα μολύβι. Δέναν τὰ χέρια τους πίσω στὴν πλάτη, μπούκωνε ἡ μύτη τους ἀπὸ τὴν κάπνα τοῦ τσιγᾶρου, ἔκαναν ὕστερα μεταβολὴ καὶ ἔφευγαν ἄπρακτοι. Ἀλλὰ καὶ ἐγὼ πιά εἶχα ξεμακρύνει γιὰ τὰ καλά. Καθόμουν στὸ κρεβάτι, κοιτοῦσα συνέχεια τὸ ρολόι μου και μούσκευα τὰ γένια μου. Παρασκευὴ ἀπόγεμα πιάστηκα σ' ἕνα δίχτυ : ἀνοιχτὰ ἡ κλειστὰ τὰ μάτια μου, ἔβλεπα μπρὸς μου ἔμβρυα παιδιῶν νὰ λιχνίζονται στὸ κενὸ ἀπὸ τὰ κράσπεδα μιᾶς ταράτσας, δίχως κανεὶς νὰ τὰ νοιάζεται. Ἀρχισα νὰ φωνάζω. Τὰ πόδια μου μούδιασαν, πάγωσαν, τὰ χέρια μου ἀπότομα τεντώθηκαν. Γύρισα μπροστὸμου γιὰ νὰ πνίξω τὸ μουγκρητὸ μου, ἀλλὰ τὸ σῶμα μου χοροπηδοῦσε και τὸ βογγητὸ ἀγρίεψε δίχως πιά νὰ μὲ ρωτᾶ. Κάποτε βρέθηκα ἔξω ἀπὸ τὸ κελί, ἀπλωμένος σὲ δυὸ καρέκλες, τὸ κεφάλι μου μούσκεμα και τὸ δεξί μου χέρι σφιχτὰ δεμένο στὸν καρπὸ ἐνὸς σαστισμένου σκοποῦ, ὡσπου ὁ γιατρὸς μοῦ τὸ ἐλευθέρωσε και μέτρησε τὴν πίεσή μου. Τὸ ἄλλο πρῶτὸ γινώρισα μιὰν ἄσπρη πάπια.

Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου

Ἀσφαλῶς κανένας δὲ θὰ ἀρνηθεῖ ὅτι τὸ Πανεπιστήμιο ἔχει δεσμούς μετὰ τὴν κοινωνία. Ὡς δημόσιο ἴδρυμα βρίσκεται πάντως μέσα στὴν κοινωνία, ἢ ὅποια τὸ στηρίζει τόσο ἀπὸ πνευματικὴ ὅσο καὶ ἀπὸ ὕλικὴ ἀποψη καὶ στὴν ὅποια ἐξάλλου προσφέρει εἰδικευμένες ἐπιστημονικὲς δυνάμεις. Εἴτε τὸ θέλει εἴτε ὄχι, τὸ Πανεπιστήμιο, ὡς κοινωνικὸς θεσμός, ἔχει κοινωνικὴ λειτουργία. Ἡ οὐσία ὅμως τοῦ ἐρωτήματός μας: ποιοῦ εἴδους εἶναι ἡ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου ἀπέναντι στὴν κοινωνία, πῶς ὀρίζεται καὶ ποιά ἡ σημασία της γιὰ τίς ἐπιμέρους ἐπιστήμες, δὲν μπορεῖ νὰ πάρει ἀπάντηση μετὰ τὴν ἀναφορὰ στοὺς ἐξωτερικοὺς αὐτοὺς συσχετισμούς. Ἐδῶ πρέπει νὰ θέσουμε πρῶτα τὸ ἐρώτημα: ποιά εἶναι ἡ κοινωνία στὴν ὅποια πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ ἡ δραστηριότητα τοῦ Πανεπιστημίου, ὄχι πιά ὡς θεσμοῦ ἀλλὰ ὡς συνόλου ἐργατῶν τοῦ πνεύματος. Ἀσφαλῶς ἡ κοινωνία δὲν πρέπει νὰ ἐξομοιωθεῖ

μετὰ τὸ κράτος, ἀν καὶ κατὰ ἓνα τρόπο τὸ κράτος εἶναι πού κατευθύνει ἄμεσα τὴν ἔρευνα καὶ τὴ διδασκαλία. Ἀκριβῶς σὲ ἀντιδικία μετὰ τὸ κράτος ἀναπτύχθηκε στὴν ἐποχὴ τοῦ κλασικοῦ φιλελευθερισμοῦ τὸ ἱστορικὸ αἶτημα τῆς ἐλευθερίας τῆς ἐπιστήμης. Καὶ ἡ ἀξίωση τῆς ἀνεξαρτησίας τῆς ἔρευνας καὶ τῆς διδασκαλίας ἀπὸ τὸ κράτος πρέπει νὰ εἶναι ἀνυποχώρητη, ἰδίως ὕστερα ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ πρόσφατου παρελθόντος στὴ Γερμανία.

Σήμερα ὅμως πρέπει νὰ κάνουμε ἓνα ἀκόμη βήμα: Δὲν ἀρκεῖ πιά τὸ Πανεπιστήμιο νὰ ἐκδηλώνει τὴν εὐαισθησία του σὲ ὅποιεσδήποτε ἐξωεπιστημονικὲς ἀξιώσεις καὶ προσδοκίες τοῦ φορέως τῆς ἐξουσίας. Πρέπει νὰ ἀμυνθεῖ ἐναντίον ὄλων τῶν ἐξωεπιστημονικῶν συμφερόντων πού προβάλλονται σ' αὐτὸ ἀπὸ τὸ χῶρο τῆς κοινωνίας. Γιατὶ ἡ κοινωνία μας δὲν ἀποτελεῖ μιὰν ἐνότητα. Ἔχει διασπαστεῖ σὲ ἀντιμαχόμενες κοινωνικὲς ὁμάδες, μετὰ τίς ἐπιθυμίες, τὰ συμφέροντα καὶ τίς ἰδεολογίες τους. Κι ἔτσι φτάνουμε σὲ μιὰ πρώτη θέση: Σήμερα πρέπει νὰ προστατευθεῖ ἡ ἐλευθερία τῆς ἔρευνας καὶ τῆς διδασκαλίας ὄχι μόνο ἀπέναντι στοῦ κράτος, ἀλλὰ γενικὰ ἀπέναντι στὰ κάθε λογῆς συμφέροντα, ἀλλιῶς θὰ χαθεῖ ἡ ἐσωτερικὴ αὐτονομία τῶν λειτουργῶν αὐτῶν. Αὐτὴ ἡ θέση φαίνεται νὰ μᾶς ἔχει ἀπομακρύνει πολὺ ἀπὸ τὴν ἀφετηρία μας πού εἶναι ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου καὶ τῶν πνευματικῶν του ἐργατῶν. Στὴν πραγματικότητα ὅμως ἡ πρώτη ἀξίωση πού θέτει ἡ κοινωνία στὴν ἐπιστήμη εἶναι ἡ ἀνεξαρτησία της ἀπὸ συμφέροντα. Γιατὶ ἡ ἐπιστήμη πρέπει νὰ διερευνᾷ τὰ συμφέροντα πού τῆς ἀπευθύνονται κι ὄχι νὰ τὰ ἀγνοεῖ. Πρῶτος στόχος εἶναι ἡ κριτικὴ ἐξέταση τοῦ τί προσδοκοῦν οἱ διάφοροι παράγοντες ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, κι αὐτὸ μπορεῖ νὰ σημαίνει κριτικὴ ἐξέταση τῶν συμφερόντων στὰ ὅποια ἡ ἐπιστήμη ἔχει ἤδη ἐμπλακεῖ. Ἡ πρώτη μας θέση παίρνει ἔτσι μιὰ πιά συγκεκριμένη μορφή: Πρωταρχικὴ κοινωνικὴ ἀποστολὴ

τῆς ἐπιστήμης εἶναι νὰ κρατηθεῖ σὲ μιὰ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν κοινωνία.

Ἡ σκέψη αὐτὴ γεννάει ὅμως ἀμέσως μιὰ συμπληρωματικὴ ἰδέα. Ἀσφαλῶς ἡ ἐπιστήμη χρωσταίει στὸν ἑαυτὸ της καὶ στὴν κοινωνία νὰ κρατηθεῖ μακριὰ ἀπὸ συμφέροντα προβαλλόμενα ἀπὸ τὴν κοινωνία. Ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκρίεται ἡ κριτικὴ τῆς δύναμη. Μόνο αὐτὴ ἡ ἰδέα μπορεῖ νὰ βρεῖ τὰ πορίσματά της. Μόνον ὅμως ἀν μείνει ἀδέσμευτη, μπορεῖ νὰ ὀρίσει τὴ θέση της καὶ μέσα στὴν κοινωνία καὶ ἀπέναντι στὴν κοινωνία. Ἡ φαινομενικὴ ἀντίφαση μεταξὺ αὐτονομίας καὶ εὐθύνης ἀναιρεῖται μέσα στὴν ἴδια τὴν οὐσία τῆς ἐπιστήμης. (Δεύτερη θέση): Ἡ ἐπιστήμη βροῖσαι τὸ δρόμο της πρὸς τὴν κοινωνία μετὰ τὸ νὰ βρεῖ τὸ δρόμο πρὸς τὸν ἑαυτὸ της, μετὰ τὸ νὰ ἐμβαθύνει στὸ πρόβλημα τοῦ περιεχομένου της καὶ τῆς σημασίας αὐτοῦ τοῦ περιεχομένου καὶ τῶν κοινωνικῶν του συσχετισμῶν, δηλαδή: μετὰ τὸ νὰ ἱκανοποιεῖ τὴν θεμελιακὴ τῆς ἀποστολὴν: νὰ διαβλέπει καὶ νὰ κατανοεῖ. Ἡ ἀπαίτηση λοιπὸν αὐτὴ δὲν εἶναι ξένη πρὸς τὴ φύση τοῦ Πανεπιστημίου. Τὰ ἴδια του τὰ ἀντικείμενα, δηλ. τὰ φαινόμενα τῆς ἐμφυχῆς καὶ ἀψυχῆς φύσης, τὰ πορίσματα τῆς ἀνθρώπινης σκέψης καὶ πράξης, θὰ ἀπασχολοῦν ὅπως πάντα τὴν ἀκαδημαϊκὴ σοφία. Ἴσως ὅμως θ' ἀλλάξει τὸ σημεῖο θεωρήσεως ἀπὸ τὸ ὅποιο θὰ ἐξετάζονται τὰ ἀντικείμενα αὐτά, εἴτε ὡς ἀντικείμενα πού καθεαυτὰ μετέχουν στὴν κοινωνικὴ λειτουργία εἴτε ὡς ἀντικείμενα πού παίρνουν μιὰ κοινωνικὴ σημασία, κι αὐτὸ θὰ πεῖ σημασία καὶ γιὰ τίς κοινωνικὲς μορφές τῆς σκέψης. Ἔτσι γίνονται ἀντικείμενα διανόησης τὰ νοηματικὰ περιεχόμενα πού εἶναι συυφασμένα μετὰ τὴν παραδοσιακὴ διδακτικὴ ὕλη καθὼς καὶ τὰ κριτήρια ἐπιλογῆς τῆς ὕλης αὐτῆς. Γιατὶ τὸ Πανεπιστήμιο λειτουργεῖ κοινωνικὰ ὄχι μόνο μέσω τῶν προβλημάτων πού θέτει στὸν ἑαυτὸ του καὶ μέσω τοῦ τρόπου πού τὰ θέτει, ἀλλὰ ἐπίσης καὶ μέσω τῶν προβλημάτων πού δὲν θέτει. Ἡ τρίτη θέση μας (πού πηγάζει ἀπὸ τὴ

Ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Werner Hofmann *Universität, Ideologie, Gesellschaft, Beiträge zur Wissenschaftssoziologie* (Πανεπιστήμιο, Ἰδεολογία, Κοινωνία: Συμβολὴ στὴν κοινωνιολογία τῆς ἐπιστήμης), Suhrkamp Verlag, Frankfurt 1968.

Ἡ W. Hofmann (γεννήθηκε τὸ 1922) ὑπῆρξε τακτικὸς καθηγητὴς τῆς Κοινωνιολογίας στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Marburg καὶ διευθυντὴς τοῦ κοινωνιολογικοῦ τοῦ Ἰνστιτούτου. Ὁ τόμος, ἀπὸ τὸν ὁποῖο ἀποσποῦμε καὶ μεταφράζουμε τὸ κεφάλαιο «Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου», συναποτελεῖται ἀπὸ διαλέξεις, ραδιοφωνικὲς ὁμιλίες καὶ αὐτοτελῆ μελετήματα τοῦ W. Hofmann, πού ὑπερασπίστηκε τὸν ἐρευνητικὸ λόγο ὡς τὸ ἀσφαλέςτερο καὶ χρησιμότερο κριτήριον τῆς σύγχρονης κοινωνικῆς πραγματικότητας. Τὰ ἄλλα περιεχόμενα τοῦ τόμου: Ἡ κρίση τῶν Πανεπιστημίων, Τὰ αἰτήματα τῶν φοιτητῶν, Ἐπιστήμη καὶ Ἰδεολογία, Ἀξιολογία στὴν ἐπιστήμη τῆς Κοινωνιολογίας, Ὁρθολογισμὸς καὶ Παράλογος στὴ σύγχρονη οικονομικὴ σκέψη, Κοινωνικὸ ἀπείκασμα τῆς σύγχρονης ἐθνικῆς οικονομίας, Ἡ ἐξαθλίωση τῆς ἐθνικῆς οικονομίας, «Ἡ κοινωνικὴ εὐθύνη τοῦ Πανεπιστημίου» ἐμφωνήθηκε ὡς ἐναρτηρῶς λόγος σὲ μιὰ σειρά διαλέξεων πού ὀργανώθηκαν στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Marburg τὸ 1967 μετὰ τὸν γενικὸ τίτλο «Ἀνώτατες Σχολὲς καὶ Κοινωνία». Πρωτοδημοσιεύτηκε στὰ «Marburger Blätter» τὸν Γενάρη τοῦ 1968.

δεύτερη) διατυπώνεται συνεπώς ως εξής: Μια ακαδημαϊκή επιστήμη που συλλογίζεται πάνω στη σχέση της με την κοινωνία, θα βρεί το δρόμο της προς μία διευρυμένη θεώρηση των πραγμάτων. Τότε και το αναλυτικό πρόγραμμα της συμβατικής διδακτικής ύλης και οι μηχανισμοί της επιλογής στη διδακτική παράδοση γίνονται αντικείμενα έρευνας: το ίδιο και οι μηχανισμοί της λήθης, μιας όμοια επιλεκτικής λήθης, ή μιας επαναλαμβανόμενης παρουσίασης.

Έτσι προσφέρεται κάποια διέξοδος από την ανισόροπη σχέση ανάμεσα στη δραστήρια, αλλά και τυφλά σχολαστική απασχόληση με τη λεπτομέρεια, και στην εκτίμηση της ουσιαστικής σημασίας που πρέπει να αποδοθεί στα αντικείμενα της επιμέρους έρευνας. Γιατί πάντα το ερώτημα είναι: όχι μόνο τι μπορούμε να ξέρουμε αλλά τι αξίζει να ξέρουμε. Καθώς στα Πανεπιστήμια στοιβάζονται ολόκληρα βουνά από λεπτομερειακές γνώσεις — ως θυμηθούμε το πλήθος των διατριβών, ολόκληρες πυραμίδες από νεκρούς λίθους δίχως άλλη συνοχή μεταξύ τους εκτός από αυτή που τους δίνει ο όγκος τους — μάς λείπει ή στοιχειώδης επίγνωση εκείνου που θα μπορούσε να εντάξει το επιμέρους σε ένα γενικό πλαίσιο.

Τις κλίμακες για να μετρήσει το νόημα της δραστηριότητάς του, το Πανεπιστήμιο, τις βρίσκει (τέταρτη θέση) στους μοχλούς που κινούν την ίδια την κοινωνία και τον κάθε πανεπιστημιακό δάσκαλο ως κοινωνικό στοιχείο. Η ευθύνη του επιστήμονα έγκειται στην ανάγκη πληροφόρησης που έχουν οι άνθρωποι στην εποχή μας.

Καθώς οι διάφοροι επιστημονικοί κλάδοι εξετάζουν σε βάθος τα μεγάλα προβλήματα της εποχής μας ως αντικείμενα νόμιμης επιστημονικής προσπάθειας και όχι ως προβλήματα συμφερόντων, ο θεματικός τους κατάλογος αλλάζει και συμπληρώνεται. Είναι φανερό ότι φτάσαμε στην εποχή που η νομική επιστήμη λ.χ. είναι υποχρεωμένη, με την ίδια ευσυνειδησία που έρευνά το ζήτημα αν η προσαύξηση του φόρου εισοδήματος είναι αντισυνταγματική, να εξετάσει και το πρόβλημα των διατάξεων περί καταστάσεως εκτάκτου ανάγκης οι οποίες θέτουν υπό αμφισβήτηση ολόκληρο το Σύνταγμα. "Όμοια, την πανεπιστημια-

κή διδασκαλία του διεθνούς δικαίου ενδιαφέρει ο πόλεμος του Βιετνάμ — όχι ως αντικείμενο εξωεπιστημονικών διακηρύξεων από καθέδρας αλλά ως πρόβλημα που της δίνει την ευκαιρία να αποδείξει την τέλεια επιστημονική της ελευθερία και συγχρόνως να ελέγξει τη συνείδηση της ίδιας της της σημασίας για την κοινωνική πράξη. "Όσο περισσότερο λοιπόν η επιστήμη μένει πιστή στον εαυτό της, τόσο ευκολότερα θα ανακαλύψει την κοινωνική της διάσταση και θα βάλει μπροστά της καινούριους στόχους. Μόνο διατηρώντας την ελευθερία της έχει δικαίωμα η επιστήμη να αναλάβει υποχρεώσεις απέναντι στην κοινωνία: βέβαια — κι αυτή είναι η πέμπτη και τελευταία θέση μας —: απέναντι στην κοινωνία, όχι όπως είναι αλλά όπως θα μπορούσε να είναι σύμφωνα με τα επιστημονικά πορίσματα. Με βάση τις δυνατότητες της κοινωνίας, η επιστήμη θα μπορούσε να διευκρινίσει τα έσχατα αξιολογικά της κριτήρια — και είναι ικανή η επιστήμη και συνεπώς δικαιοῦται να καταλήγει αυτόνομα, ακολουθώντας την επιστημονική διαδικασία, σε τεκμηριωμένες αξιολογικές κρίσεις. Μπορεί σήμερα να αποδειχτεί, έχει μάλιστα γίνει προφανές, ότι οι δυνατότητες της κοινωνίας μας υπερβαίνουν παντού τη δεδομένη κατάσταση. Ποιός μπορεί ακόμη να θεωρεί την πεύνα ολόκληρων ηπείρων μοιραία φαινόμενο, την ώρα που στίς πιο ανεπτυγμένες χώρες δεν έπαρκούν οι αποθήκες για να σωρευτούν τα γεννήματα και δεν ξέρουμε πιά πώς να εμποδίσουμε την παραγωγή ή να απαλλαγούμε από τις συνέπειές της; Ποιός δικαιούται σήμερα να εκθειάζει τον πόλεμο ως πατέρα των πάντων, όταν το επίπεδο της εξολοθρευτικής τεχνικής μας βάζει μπροστά στο ένδεχόμενο της καταστροφής του πλανήτη από πυρηνικό ατύχημα και αναγκάζει σε συμβίωση τα δύο ανταγωνιζόμενα κοινωνικά συστήματα; Ποιός δικαιούται ακόμη, στην εποχή των κοσμικών δορυφόρων, να θεωρεί την άμαθια ως μία κατάσταση του ανθρώπινου πνεύματος που η θεία βούληση τη θέλει άμετακίνητη από τον καιρό της λίθινης εποχής; Σ' έναν επίπονο γεμάτο παρεμβάσεις δρόμο διαμέσου της ιστορίας, ένας κόσμος που ακόμη δεν έφτασε στην ανθρώπινη φάση του, έχει θέσει τις υλικές

βάσεις για τον εξανθρωπισμό του. Και η επιστήμη έχει υποχρέωση να υποδείξει στον κόσμο τί είναι σήμερα έφικτό.

Από αυτά συνάγεται ότι: η επιστήμη θα συνειδητοποιήσει ότι έχει υποχρεώσεις απέναντι σε εκείνα τα μέρη της κοινωνίας, της παγκόσμιας κοινωνίας, που ο τρόπος της ζωής τους βρίσκεται στη μεγαλύτερη αντίφαση με τις αντικειμενικές δυνατότητες. "Ας μη γίνει παρανόηση: Το Πανεπιστήμιο δε χρειάζεται να μοιράζει σισσίτιο στους πνευματικά φτωχούς. Δεν πρόκειται για πνευματική έλεημοσύνη. Πρόκειται για το ίδιο το Πανεπιστήμιο. Σε μια εποχή, που βρίσκεται τόσο μακριά από την επιστήμη και γι' αυτό έχει τόση ανάγκη από την επιστήμη, κι ας μην το ξέρει — σε μια εποχή που και το ίδιο το Πανεπιστήμιο έχει μεγάλη ανάγκη από την επιστήμη, μέσα σε ένα περιβάλλον όπου το μεγαλύτερο μέρος του λαού μας έχει υποχωρήσει στη βαθμίδα της πιο φρικιαστικής αμάθειας και διατηρείται στη στάθμη ενός εικονογραφικού τύπου, δηλαδή ενός πνευματικού αναλφαβητισμού — σε μια τέτοια κοινωνία κινδυνεύει ή ίδια η επιστήμη στην πιο στοιχειώδη ύποστασή της. Δεν είναι αδιάφορο για το Πανεπιστήμιο αν ο λαός εξακολουθεί να το στηρίζει ή όχι. "Αν τα Πανεπιστήμια μας παραμελήσουν αυτό που αποτελεί την πιο ουσιαστική ανάγκη των σημερινών ανθρώπων, τότε θα γίνουν συνυπεύθυνα για την επικράτηση δυνάμεων, που τελικά θα υποτάξουν κι αυτά τα ίδια. "Όσο έντυπωσιακή κι αν είναι η ανάπτυξη των έγκαταστάσεων, όσο τεράστιο το πλήθος των φοιτητών, όσο μεγάλη ή έπαρση για τα επιστημονικά επιτεύγματα, ας μη ξεγελιόμαστε: Σ' ένα περιβάλλον που βρίσκεται σε βαθιά διάσταση με το έφικτό, το Πανεπιστήμιο και η επιστήμη μπορούν να υπερασπιστούν τις αξιώσεις τους, τα υπολείμματα της αλλοτινής υπόστασής τους, τις έλπίδες τους για το μέλλον, μόνο παίρνοντας θέση υπέρ μιας κοινωνίας που τα χρειάζεται. Το Πανεπιστήμιο μπορεί να προσδεύσει μόνο σε ένα περιβάλλον που βρίσκεται κι αυτό σε κατάσταση άφύπνισης. Κι έτσι κατά καιρούς μπορεί πολύ ώραία ή ύψιστη κοινωνική ευθύνη του επιστήμονα να είναι ο αντίλογος.

Ἑξι ποιήματα

ΠΟΥΘΕΝΑ ΔΕ ΒΡΕΘΗΚΕ

Χαλάσαμε τὸν κόσμον ψάχνοντας
σὲ χαμοκέλες καὶ παλάτια
μέσα στὴ φτέρη τὴν ἀνοιξη
στοὺς ἄμμους καὶ στὰ χιόνια
καὶ στὰ πηγάδια κατεβήκαμε
ἀκόμη καὶ σὲ τάφους
μὰ πούθενά δὲ βρέθηκε.
Κι οὐθε ρωτήσαμε κανεὶς δὲ μίλησε
κι οὐθε χτυπήσαμε κανεὶς δὲν ἀνοιξε
οἱ ἀντρειωμένοι γέλασαν
καὶ οἱ δειλοὶ ταράχτηκαν
ὅσοι ἀκοῦσαν τ' ὄνομά της.
Χαλάσαμε τὸν κόσμον ψάχνοντας
καὶ γύριζαν τὰ χιόνια
καὶ χάνονταν οἱ ἄνθρωποι
μὰ πούθενά δὲ βρέθηκε.

ΓΥΦΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Στὸ Γύφτο - Γιῶργο

Τὴν ξέκανε ἡ πείνα
κι ὁ ἔρωτας στὸ χῶμα.
— Τὸ σκῶτι μου καίγεται
τὰ μάτια μου κλαῖνε.

Μὴν ἔρχεσαι ἀγάπη
δὲν ἔχει ποῦ νὰ μείνεις.
— Τὸ παιδί της πέθανε
δέρνεται ὅλο κλαίει.

Ἐνα πουλὶ διαβαίνει
σὲ μίαν ἀράδα δέντρα.
— Χώρισαν στὸ χῶμα
χάθηκε στὴν πάχνη.

Τοῦ φεγγαριοῦ μαχαίρι
στὴ ζώνη τοῦ Θανάτου.
— Ὅλη νύχτα χόρευε
τώρα μόνο ἡ στάχτη.

ΤΟ ΠΕΡΙΣΤΕΡΙ

Χρόνια κεντοῦσε μὲ τὸ βελόνι ἓνα περιστέρι.
Ἄλλαξε τίς κλωστές, δοκίμαζε τὰ χρώματα
ἤθελε τὰ πούπουλα νὰ φέγγουν ἀπὸ μέσα
νὰ λάμπουν μὲ τὸ φῶς, νὰ σκοτεινιάζουν μὲ τὴ
συννεφιά.

Ὁ λαϊμὸς καὶ ἡ τραχηλιά νὰ πηγαίνουν μπροστὰ
διώχνοντας τὸ φόβο. Καὶ στὰ νυχάκια του ἡ ἀνάγκη
νὰ περπατήσει μὲς στὸν κόσμον.

Ἐτσι τὸ εἶδε νὰ ζωντανεῖ ξαφνικά.

Βγήκε ἀπὸ τὸ κέντημα καὶ πέταξε στὸν οὐρανὸ

μετὰ χαμήλωσε καὶ κάθισε στὸ φιλιατρὸ τοῦ
πηγαδιοῦ
κοιτάζοντας μὲς στὸ νερὸ ἓνα ἄσπρο σύγγεφο ποῦ
διάβαινε.

Καὶ εἶπε τὸ περιστέρι: Θὰ μαζέψω μπαμπάκι γιὰ τὴ
φωλιά μου.

Βούτηξε κατεβαίνοντας στὸ πηγάδι καὶ πνίγηκε.

Ἐκεῖνη εἶχε ἀποκοιμηθεῖ πάνω στὸ κέντημά της.

ΑΓΓΕΛΟΣ ΑΝΤΑΡΤΗΣ

Ἦρθε μιὰ μέρα
ποῦ τὰ τριαντάφυλλα καίγανε
βοννά καὶ θάλασσα.
Γυμνὸς
μονάχα τὸ σπαθὶ στὴ μέση.
Σήκω, μοῦ λέει, μᾶς ἔκλεισαν
μᾶς ἔχουν κλείσει ἀπὸ παντοῦ.
Καὶ μὴ φοβᾶσαι, θὰ περάσουμε.

Χρόνια καὶ χρόνια περπατήσαμε
κι ὁ καιρὸς ἐγύριζε
καὶ ἦταν ὅλος ὁ καιρὸς
ἓνα χιλιόχρονο τριαντάφυλλο.

ΟΙ ΠΕΤΡΕΣ ΘΑ ΜΑΡΤΥΡΗΣΟΥΝ

Ἡ μιὰ μέρα δαγκώνει τὴν ἄλλη
οἱ νύχτες πίσσα καὶ τρόμος
καθένας περιμένει τὴ σειρὰ του.
Τοὺς βάζουνε κι ἀνοίγουν λάκκους
μετὰ τοὺς σπρώχνουν ἐκεῖ μέσα.
Προφταίνουνε νὰ ἰδοῦνε λίγον οὐρανὸ
χῶμα στὸ γαλάζιο
κι ἀπάνω πέτρες, πέτρες, πέτρες
αὐτὲς ποῦ κάποτε
θὰ μαρτυρήσουν.

ΣΤΙΓΜΗ

Κάποτε κόβοντας ἓνα τριαντάφυλλο
εὐωδιά ποῦ θυμίζει σκάλα σὲ κήπο
κόρφο γυναικας ἢ ἀποχαιρετισμό.
Ἐστερα ἡ ξαφνικὴ τουφεκιά
ποῦ τὸν κάνει φωτογραφία.

ERRATUM

Τὸ δοκίμιο τοῦ Δ.Ν. Μαρωνίτη (Συνέχεια, τ. 2, σ. 89)
κλείνει μὲ τὸν τελευταῖο στίχο τοῦ ἔργου τὸ ὁποῖο καὶ
ἔκρινε: Μὰ τί θὰ πεῖ κενυρωμένος; Ἀπὸ ἀβλεψία ὁ
στίχος αὐτὸς ἄλλαξε στὸ ἀκατανόητο: Μὰ τί θὰ πεῖ Νε κ ρ ο -
δ ε ι π ν ο ς;

Τὸ κιβώτιο

Παρουσκηνή, 27 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ἀνακριτά, σπεύδω πρῶτα ἀπ' ὄλα νὰ σᾶς ἐκφράσω τὴν εὐγνωμοσύνη μου γιὰ τὸ χαρτί, τὸ μελάνι καὶ τὴν πένα πού μοῦ στείλατε μὲ τὸν δεσμοφύλακα. Συμφωνῶ ἀπολύτως μὲ τὴ διαδικασία πού διαλέξατε, γιατί ἔτσι θὰ μπορέσω νὰ καταγράψω τὰ γεγονότα μὲ τὴν ἡσυχία μου, χωρὶς νὰ φοβᾶμαι πὼς θὰ μὲ διακόψετε, πὼς θὰ μοῦ ὑποβάλετε ἐρωτήσεις, χωρὶς δηλαδή νὰ ἔχω τὴν αἰσθησὴ ὅτι τελῶ ὑπὸ κράτησιν, καὶ δίνω λόγο τῶν πράξεών μου. Διότι εἶναι βέβαια ὀλοφάνερο ὅτι πρόκειται γιὰ παρεξήγηση.

Ἀπ' τὴ στιγμή πού μὲ προφυλακίσατε τόσο ἀνπάντευχα, στὰ καλὰ καθούμενα ἐπιτρέψτε μου νὰ πῶ, ὅταν εἶχα κάθε λόγο νὰ πιστεῦω ὅτι θὰ ἔπαιρνα τὸ τρίτο μου παράσημο, ἀπ' τὴ στιγμή πού βρέθηκα σὲ τοῦτο τὸ κελί, ἡ μόνη μου ἐλπίδα ἦταν πὼς θὰ μοῦ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία νὰ ἐξηγηθῶ, ἡ ἔστω νὰ ἀπολογηθῶ, ἂν φυσικὰ βρισκότανε κανεὶς νὰ μοῦ ἀπαγγεῖλει μιὰ συγκεκριμένη κατηγορία.

Κάθε φορὰ πού μὲ πιάνανε (καὶ θὰ ξέρετε βέβαια ὅτι ἔχω συλληφθεῖ δυὸ φορές, μιὰ στὴν Κατοχή, ὅποτε καὶ δραπέτευσα καὶ μιὰ τὸ '47, ὅποτε πῆγα ἐξορία στὴν Ἰκαριά) τὸ πρῶτο πράμα πού σκεφτόμουνα ἦταν τὴ θὰ ἀπαντήσω στοὺς χαφιέδες καὶ προσπαθοῦσα νὰ φανταστῶ ὅλες τις τυχόν ἐρωτήσεις τους καὶ εἶχα ἔτοιμες τις ἀπαντήσεις, πρὶν φτάσουμε στὸ Τμήμα ἢ στὴν Ἀσφάλεια. Τώρα ὅμως, τὸ πρόβλημά μου δὲν εἶναι τί θὰ ἀπαντήσω στὶς τυχόν ἐρωτήσεις (γιατί ἔχω καθαρὴ τὴ συνείδησή μου καὶ καμὶ ἀνάκριση δὲ μὲ φοβίζει, μὲ τὴν ἔννοια ὅτι μπορῶ νὰ ἀπαντᾶω χωρὶς νὰ κρύβω τίποτα), τὸ πρόβλημά μου εἶναι, ἡ μᾶλλον ἦταν ὡς τὰ σήμερα, ὅσο δὲν εἶχα ἀκόμα τὴ γραφικὴ μου ὕλη — ἦταν λοιπόν, πὼς θὰ μπορέσω νὰ μιλήσω, νὰ ἀκουστῶ, νὰ εἰσακουστῶ.

Ἔτσι, ὅταν εἶδα σήμερα τὸ χαρτί, τὸ μελάνι καὶ τὴν πένα, ἀφημένα ὄλα αὐτὰ δίπλα στὴ βούτα, ἔνωσα ἓνα βάρος νὰ πέφτει ἀπὸ πάνω μου, παρ' ὅλο πού ἔχω νὰ ἀντιμετωπίσω τώρα ἓνα ἄλλο, ἀρκετὰ δύσκολο, ἂν καὶ καθαρῶς τεχνικῆς φύσεως πρόβλημα. Ἐξηγοῦμαι: Σκέφτηκα ἂν ἔπρεπε νὰ συνεχίσω ἀπὸ κεῖ πού σταματήσαμε κατὰ τὴ σύντομη προανάκριση, ἂν ἔπρεπε δηλαδή νὰ ἀρχίσω κατὰ κάποιον τρόπο ἀπ' τὸ τέλος, ἢ νὰ ἀρχίσω, μιὰ καὶ καλή, ἀπ' τὴν ἀρχή, νὰ ἀρχίσω θέλω νὰ πῶ νὰ διηγίεμαι τὰ γεγονότα ὅπως τὰ ξέρω καὶ τὰ θυμᾶμαι (γιατί ὅταν μὲ ρωτήσατε, «Πῶς» καὶ «Πότε» καὶ «Ποῦς» στὴν προανάκριση, ἐγὼ ἀπάντησα, «Δὲν ξέρω» καὶ σεῖς μοῦ εἶπατε, «Δὲν ξέρεις, ἢ δὲ θυμᾶσαι;»). Συνεπῶς, αὐτὸ πού κυρίως σᾶς ἐνδιαφέρει, εἶναι νὰ θυμηθῶ καὶ λοιπόν, ὅταν εἶδα τὸ χαρτί (ἔστω καὶ μὲ κάποια, ὀδυνηρὰ γιὰ μένα καθυστέρηση μίᾶς

ὀλόκληρης βδομάδας) γάρηκα πού ἀποφασίσατε ἐπιτέλους νὰ μοῦ ζητήσετε μιὰ γραπτὴ κατάθεση.

Ὅλες αὐτὲς τις μέρες (καὶ μὴ νομίσατε πὼς δυσανασχετῶ, ξέρω πὼς ἔχετε πολλές καὶ σπουδαῖες ἀσχολίες, ξέρω πὼς χωρὶς τὴν ἐπαγρύπνηση τὸ Κόμμα θὰ εἶχε καταποντιστεῖ πρὸ πολλοῦ, σᾶς βεβαίῳ, δὲν παραπονιέμαι) ἤθελα μονάχα νὰ πῶ πὼς ὅλες αὐτὲς τις μέρες, ἐκεῖ πού καθόμουνα ἢ βηματίζα καὶ κυρίως ὅταν ἐπεφτα νὰ κοιμηθῶ καὶ δὲ μοῦ κόλληγε ὕπνος, κατέστρωνα νοερὰ τὴν κατάθεσή μου καὶ οἱ λέξεις μπαίνανε ἀπὸ μόνες τους στὴ θέση τους καὶ σχηματίζαν φράσεις ἐναργεῖς, σύντομες, περιεκτικῆς, δίχως νοητικὰ χάσματα. Μοῦ εἶναι λοιπὸν πολὺ εὐκολο νὰ ἀφηγηθῶ τὰ γεγονότα, μιὰ καὶ τὰ ἴδια ὡς αὐτόπτης μάρτυς καὶ τὰ ξανάζησα νοερὰ τοῦτες τις μέρες. Ἐγὼ καταλήξει στὰ συμπεράσματά μου καὶ ξέρω πολὺ καλὰ ποῖος εὐθύνεται γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀποστολῆς στὴν ὁποία ἔλαβα μέρος, τὸ ξέρω καὶ θὰ τὸ ἀποδείξω ὅτι εὐθύνονται ὅσοι ὀργάνωσαν καὶ καθοδήγησαν τὴν ἀντικομματικὴ ὁμάδα τῶν δογματικῶν (γιατί βέβαια ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βελισάριος καὶ ὁ Ταγματάρχης δὲν ἦταν παρὰ τὰ ἐκτελεστικά τους ὄργανα). Ἐπιπλέον, θὰ ἀποδείξω ὅτι πάντα, κάτω ἀπ' ὅλες, ἀκόμα καὶ τις πιὸ δύσκολες συνθῆκες, παρέμεινα καὶ παραμένω πιστὸς στὸ Κόμμα μας καὶ μάλιστα στὴ νόμιμη, ἡρωικὴ καὶ ἀκλόνητη, ἀντιφραξιομιστικὴ, λενινιστικὴ του ἡγεσία.

Καὶ ἰδοὺ τὰ γεγονότα: Ἡ ἀποστολὴ μας ξεκίνησε ἀπὸ τὴν πόλη Ν τὴ νύχτα πρὸς τὴν 14η Ἰουλίου 1949. Ἐγὼ ἔφτασα στὴν πόλη Ν μὲ κανονικὸ φύλλο πορείας, ὑπογραμμένο ἀπὸ τὸν ταξίαρχο Ὀδυσσεά, πού διοικοῦσε τὸν κεντρικὸ τομέα στοὺς πρόποδες τοῦ Γράμμου. Ἀπὸ ἓνα φίλο μου τῶν διαβιβάσεων, ἔμαθα πὼς ἡ διαταγὴ τῆς μετᾶσής μου εἶχε ἔρθει ἀπὸ τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο καὶ ἦταν ἀκριβὲς ἀπόρρητη καὶ προσωπικὴ, θέλω νὰ πῶ ἀφοροῦσε μόνον ἐμένα καὶ μόνον ἐγὼ θὰ ἔφευγα, πράγμα πού μοῦ ἔκανε ἐντύπωση γιὰ δυὸ λόγους: πρῶτον, διότι τὸ Γενικὸ Ἀρχηγεῖο ἔστειλε σῆμα γιὰ μένα (γιατί νὰ διαλέξουν εἰδικὰ ἐμένα;) καὶ δεύτερον, διότι ἐκεῖνες τις μέρες δὲν ἔφευγε κανεὶς ἀπ' τὴν ταξιαρχία, ἀπεναντίας ὅλο καὶ καταφτάνανε ἐνισχύσεις καὶ ὄλα δείχνανε πὼς ὅπου νὰ ἴναι θὰ περνάγαμε στὴν ἐπίθεση. Ὅχι πὼς ἤμουνα καὶ ἀναντικατάστατος ἐκεῖ πού ὑπηρετοῦσα, δηλαδή στὸν λόχο διοικήσεως, ὡστόσο, ἀπὸ μιὰ ἀποψη, θὰ ἔλεγε κανεὶς πὼς ἤμουνα ἀπαραιτήτος. Ἀποδείξη πὼς ἐνῶ μὲ εἶχανε προβιβάσει σὲ ἐπιλοχία, τὰ χρέη μου τὰ ἐκτελοῦσε ἓνας λοχίας καὶ ἐμένα μὲ ἀποσπάσανε στὴ διαφώτιση τοῦ τάγματος καὶ μπορῶ νὰ καυχήθῳ ὅτι τὰ κατὰφερνα πολὺ καλὰ, ἢ γιὰ νὰ εἶμαι ἀπολύτως ἀντικειμενικός, δὲν μποροῦσαν νὰ βροῦν καλύτερον ἀπὸ μένα, γιατί δὲν ὑπῆρχε ἄλλος ἐπιλοχίας πού νὰ ἔχει τελειώσει τὸ δεύτερο ἔτος τῆς Νομικῆς. Ὑποπετεύθηκα ἀμέσως πὼς ἡ μετᾶθεση ἐκεῖνη ὀφειλόταν σὲ ἐνέργειες τοῦ

* Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι τὰ τρία πρῶτα κεφάλαια ἀπὸ ὁμῶνυμο μυθιστόρημα πού θὰ ἐκδοθεῖ προσεχῶς.

διαφωτιστή τῆς ταξιαρχίας Πελοπίδα, πού δὲ μὲ χώνεψε ἀπ' τὴν πρώτη στιγμή καὶ ρωτοῦσε κάθε τόσο τοὺς φαντάρους ἀν τοὺς κατεβάζω σωστά τὴ γραμμὴ καὶ λύσσαγε ἀπ' τὸ κακό του μὴ μπορώντας νὰ με πιάσει σκάρο πουθενά καὶ ἀνησύχησα ὁμολογῶ, γιατί μοῦ πέρασε ἡ σκέψη πὼς ἡ μετάθεση ἐκεῖνη σήμαινε δυσμένεια.

Εὐτυχῶς, δὲν ἄργησα νὰ βεβαιωθῶ ὅτι οἱ φόβοι μου ἦταν ἀβάσιμοι. Κι ὅταν λέω πὼς βεβαιώθηκα, ἐννοῶ τὸ ἐξῆς : εἶχα κιόλας ξεκινήσει ἀπ' τὴν ταξιαρχία γιὰ νὰ πάω στὴν πόλη Ν, ὅταν μὲ πρόλαβε ἕνας φαντάρος καὶ μοῦ εἶπε πὼς μὲ ζητάει ὁ ταξιαρχος Ὀδυσσεάς. Μὲ δέχτηκε στὸ ἀμπροί του καὶ ἐκεῖ (ἤμασταν μόνοι οἱ δύο μας) μοῦ ἔδωσε ἕναν μικρὸ φάκελο καὶ μοῦ εἶπε :

— Θὰ τὸν φυλάξεις πιὸ προσεχτικὰ κι ἀπ' τὸ φύλλο πορείας σου, πιὸ προσεχτικὰ κι ἀπ' τὴν κομματικὴ σου ταυτότητα. Θὰ τὸν παραδώσεις σὲ ὅποιον σοῦ ζητήσει τὸ ἐπισκεπτῆριό σου.

Ἀπάντησα πὼς κατάλαβα, χαιρέτησα καὶ ἔφυγα. Τὸ γεγονός ὅτι ὁ ταξιαρχος Ὀδυσσεάς μοῦ ἐμπιστεύτηκε τὸν κλειστὸ ἐκεῖνο φάκελο, ἦταν γιὰ μένα περίτρανη ἀπόδειξη ὅτι μοῦ εἶχε ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη. Ἄρα, ἡ μετάθεσή μου δὲν μπορούσε νὰ σημαίνει δυσμένεια. Ἀπεναντίας, σήμαινε ὅτι ὁ ταξιαρχος Ὀδυσσεάς μὲ θεωροῦσε δικό του ἄνθρωπο καὶ ὅπως θὰ ξέρετε βέβαια, ὁ ταξιαρχος Ὀδυσσεάς συνελήφθη λίγο ἀργότερα ἀπὸ τοὺς δογματικούς, πού ἀνατρέψανε, πραξικοπηματικά, τὴ νόμιμη ἡγεσία. Συνελήφθη ἀλλὰ δὲν ἐκτελέστηκε, σώθηκε εὐτυχῶς, ὅπως σώθηκε καὶ ὁλόκληρο τὸ Κόμμα μας, ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει βέβαια λόγος νὰ ἐπεκτείνομαι σὲ πράγματα πασιγνώστα, πού τὰ ξέρετε καὶ σεῖς καὶ ὅποιος ἄλλος διάβασε τίς ἱστορικές ἀποφάσεις τῆς Ὀλομέλειας τῆς 29ης Αὐγούστου 1949.

Ἀπὸ τὴν ταξιαρχία τοῦ Ὀδυσσεά ὡς τὴν πόλη Ν εἶναι ἕξι ὥρες μὲ τὰ πόδια καὶ ἔπρεπε νὰ παρουσιαστῶ τὸ ἀργότερο ὡς τίς 3 Ἰουλίου τὸ βράδυ. Ἐγὼ ἔφτασα 36 ὥρες νωρίτερα, δηλαδὴ στὶς 2 τοῦ μηνός, τὰ χαράματα. Ἐφτασα λοιπὸν καὶ γιὰ νὰ μὴν τὰ πολυλογῶ, βρισκόμουν σὲ λίγο στὴν ἔδρα τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως, δηλαδὴ στὸ πρῶν Γυμνάσιο, πού τὸ εἶχαμε μετατρέψει σὲ στρατώνες. (Ὡστόσο, ἀν καὶ προσπαθῶ νὰ εἶμαι ὅσο τὸ δυνατόν πιὸ σύντομος καὶ νὰ ἀναφέρω μόνο τὰ οὐσιώδη, ἀναγκάζομαι νὰ σημειώσω μιὰ λεπτομέρεια, γιατί ὅπως θὰ δεῖτε ἡ λεπτομέρεια πού λέω πῆρε διαστάσεις καὶ ἔπαιξε σημαντικὸτατο ρόλο στὴν κομματικὴ διαμάχη. Πρόκειται γιὰ τὸ ἐξῆς : Καθὼς προχώραγα στὸν ἔρημο δρόμο πού βγαζε στὴν ἐκκλησία, βαδίζοντας καταμεσῆς στὴν ἄσφαλτο, κάρφωσα τὸ βλέμμα μου στὸ ρολόι τοῦ καμπαναριοῦ. Διέκρινα τοὺς δείχτες ἀπὸ ἀπόσταση τριακοσίων βημάτων, μπορεῖ καὶ παραπάνω — γιατί ἔχω ἀετίσιμα μάτια καὶ πάντα μὲ φώναζαν νὰ δῶ μακριὰ ὅταν δὲν εἶχαν κιάλια — ὥστόσο τὴν πρώτη στιγμή, νόμισα πὼς δὲν εἶδα καλά. Τὸ ρολοὶ ἔδειχνε ἔντεκα παρὰ εἰκοσι. Δὲν ἄργησα νὰ βεβαιωθῶ πὼς εἶχα δεῖ σωστά, ἄρα τὸ ρολοὶ ἦταν σταματημένο. Αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ σταματημένο ρολοὶ ἔπαιξε σημαντικὸτατο ρόλο στὴν κομματικὴ διαμάχη καὶ λίγο ἔλειψε νὰ ἔχει μοιραίες συνέπειες καὶ γιὰ μένα τὸν ἴδιο, ὅπως θὰ ἐξηγήσω

παρακάτω). Φτάνοντας στὸ Γυμνάσιο, ἤμουν πολὺ κουρασμένος, νύσταξα, ἐνωθα ὅμως ἄρκετὰ περήφανος, γιατί τὰ εἶχα καταφέρει καὶ ἔφτασα στὴν πόλη Ν τριάντα ἕξι ὥρες νωρίτερα καὶ ὁμολογῶ πὼς περιμένα ἕναν ἔπαινο, ὄχι ἐπίσημο βέβαια, ἀλλὰ τελospάντων, θὰ μπορούσε ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βελισάριος νὰ μὲ ἀνταμείψει μὲ ἕνα φιλικὸ χαμόγελο γιὰ τὸν ζῆλο μου. Ἐλπίζοντας λοιπὸν σὲ μιὰ καλὴ ὑποδοχὴ, κατέβηκα βιαστικὰ τίς σκάλες καὶ ἔφτασα στὸ ὑπόγειο. Τὸ γραφεῖο τοῦ διοικητῆ ἦταν σὲ μιὰ πρῶν ἀποθήκη καὶ πίσω ἀπ' τὸ μεγάλο τραπέζι μένανε ἀκόμα σωριασμένα τὰ ὄργανα τῆς γυμναστικῆς. Τὸ φῶς τῶν δυὸ κεριῶν ἦταν ἐλάχιστο, ἀλλὰ παρ' ὅλο τὸ μισοσκόταδο, ὁ ἀντισυνταγματάρχης φόραγε μαῦρα γυαλιὰ ἡλίου. Στάθηκα προσοχῆ, χαιρέτησα σύμφωνα μὲ τὸν κανονισμὸ καὶ εἶπα καθαρὰ καὶ σύντομα τὸν βαθμὸ μου, τὸ ὄνομά μου καὶ γιατί παρουσιάστηκα. Αὐτὸς ἔμεινε καθιστός, ἀνέφρατος. Τὸ ἀμπέχωνό του ἦταν κουμπωμένο ὡς ἀπάνω, παρ' ὅλο πού καὶ μέσα στὸ ὑπόγειο ἔκανε ζέστη. Εἶχα τὴν αἴσθησι πὼς μὲ κοιτάει ἐπίμονα, ἀν καὶ δὲν ἔβλεπα βέβαια τὰ μάτια του πίσω ἀπ' τὰ μαῦρα γυαλιὰ. Ἄπλωσε τὸ χέρι του χωρίς νὰ πεῖ λέξη καὶ τὸ κράτησε μετέωρο δυὸ τρεῖς σπιθαμὲς πάνω ἀπ' τὸ τραπέζι, ὥσπου νὰ καταλάβω πὼς περιμένει νὰ τοῦ δώσω τὸ φύλλο πορείας μου. Ὅταν τοῦ τὸ ἔδωσα, σηκώθηκε ἀπ' τὴ θέση του καὶ προχώρησε κατὰ τὸν σωρὸ τῶν γυμναστικῶν ὀργάνων. Ἀκολουθώντας τον μὲ τὸ βλέμμα, διέκρινα γιὰ πρώτη φορὰ μιὰ πόρτα στ' ἀριστερά μου, χτισμένη βαθιὰ μὲς στὸν χοντρὸ τοῖχο, ἔτσι πού σχηματιζότανε μπροστὰ τῆς ἕνα εἶδος θολωτῆς καμάρας. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης γάθηκε κάτω ἀπ' τὸ ὄλο καὶ σὲ λίγο τὸν ἄκουσα νὰ ἀνοίγει τὴν πόρτα — ἀπὸ τὸ τρίξιμο κατάλαβα πὼς ἦταν ξύλινη, χοντρή, μὲ σκουριασμένους μεντεσέδες. Ἡ πόρτα ξανάκλεισε.

Ὅταν ἔμεινα ὁλομόναχος μέσα ἐκεῖ καὶ τὰ μάτια μου συνήθισαν στὸ μισοσκόταδο, κοίταξα προσεχτικότερα γύρω μου. Τὸ τραπέζι ἦταν στενόμετρο καὶ τὰ κεριὰ δὲν τὰ ἔχανε στεριώσει σὲ σεμνάνια, ὅπως μοῦ φάνηκε στὴν ἀρχή, μὰ σὲ μπεκ γκαζιοῦ — ἄρα τὸ τραπέζι θὰ τὸ εἶχαν κουβαλήσει ἀπ' τὴν αἴθουσα τῆς χημείας.

Ἐξακολούθησα νὰ στέκω σὲ στάση προσοχῆς καὶ νὰ κοιτάζω γύρω μου, στρέφοντας ἐλαφρὰ τὸ κεφάλι, ὥσπου ξεθαρρεύτηκα, στάθηκα ἀνάπαυση, μὲ βάραινε καὶ ὁ γυλιὸς στὴν πλάτη καὶ τὸ τουφέκι πού εἶχα κρεμασμένο στὴν ὄμο καὶ ὕστερα ἔσκυψα μπροστὰ νὰ δῶ καλύτερα τὴν πόρτα στὸν χοντρὸ τοῖχο, γιατί μοῦ πέρασε ἡ σκέψη πὼς ὁ ἀντισυνταγματάρχης περιορίστηκε μὲ τὴν ἀνοικοκλείσει γιὰ νὰ νομίσω πὼς μὲ ἄφησε μόνο, ἐνῶ στὴν πραγματικότητά εἶχε κρυφτεῖ στὸ σκοτάδι τῆς κόχης καὶ με παρακολουθοῦσε.

Θὰ μπορούσα βέβαια νὰ ἰσχυρισθῶ πὼς ὅλες αὐτὲς οἱ σκέψεις ἦταν ἀποτέλεσμα τῆς κούρασης, τῆς νύστας καὶ τοῦ ἐκνευρισμοῦ μου καὶ θὰ γινόμουν πιστευτὸς μιὰ καὶ ἐργόμουν ἀπὸ πορεία. Καὶ ἦταν φυσικὸ νὰ ἐκνευρισθῶ γιατί δὲν κοίταξα τὸ ρολοὶ μου, εἶχα ὅμως τὴν ἐντύπωση πὼς ὁ διοικητεύων ἄργεῖ πολὺ. Ἄργεῖ ὑπερβολικά.

Μὰ ἐγὼ σὰς ὑποσέθηκα νὰ πῶ ὅλη τὴν ἀλήθεια καὶ λοιπὸν τὸ ὁμολογῶ πὼς δὲν ἦταν μόνο ἡ κούραση

κι ὁ ἔκνευρισμός, συνέβαινε καὶ κάτι ἄλλο πολὺ σημαντικότερο. Ἀκόμα κι ἂν μοῦ ἔλεγε ὁ διοικη-
τεῦών νὰ καθίσω (ὑπῆρχε μιὰ καρέκλα μπροστὰ
στοῦ τραπέζι τοῦ γημείου), ἀκόμα κι ἂν μπορούσα νὰ
καπνίσω, πάλι θὰ μὲ ἀπασχολοῦσε, μᾶλλον θὰ μὲ
βασάνιζε ἓνα ζήτημα σοβαρότατο, ἓνα ζήτημα ζωῆς
καὶ θανάτου ἴσως — ὄχι τῆς δικῆς μου ζωῆς φυσικὰ
κι οὔτε τοῦ δικοῦ μου θανάτου, μὰ τῆς ζωῆς τοῦ
Κόμματος. Ἐφιστῶ ἰδιαιτέρως τὴν προσοχή σας
ἐπ' αὐτοῦ τοῦ σημείου καὶ σὰς παρακαλῶ νὰ ἐξακρι-
βώσετε τὴν ἀλήθεια τῶν λεγομένων μου (γιατὶ
εὐτυχῶς, τὰ ὅσα θὰ ἀναφέρω μποροῦν νὰ ἐξακριβω-
θοῦν, ζεῖ ἀκόμα ὁ ταξίαρχος Ὀδυσσεύς καὶ ἐπικα-
λοῦμαι τὴ μαρτυρία του), γιὰ νὰ πειστεῖτε δηλαδὴ
ὅτι μοῦ ἔδωσε πράγματι τὸν μικρὸ, σφραγισμένο
φάκελο.

Τότε πού ὁ ταξίαρχος Ὀδυσσεύς μοῦ ἔδωσε τὸ
«ἐπισκεπτήριο» μου, σκέφτηκα πὼς πρόκειται γιὰ
μυστικὴ διαταγὴ, πού ἔπρεπε νὰ φτάσει στὰ χεῖρα
κάποιου, κατὰλληλα εἰδοποιημένου. Φυσικὰ, δὲν
ἀπέκλεισα τὴν περίπτωση νὰ μοῦ ζητήσουν τὸ «ἐπι-
σκεπτήριο» καὶ πρὶν φτάσω στὴν πόλη Ν, τὸ λογικό-
τερο ὅμως ἦταν νὰ ὑποθέσω ὅτι ἡ διαταγὴ ἀπευθύνεται
στὸν διοικητὴ τῆς Ν συνταγματάρχη Νικόδημο, στὸν
ὁποῖον καὶ ἔπρεπε νὰ παρουσιαστῶ. Τώρα πού ἔλειπε
ὁ διοικητής, ἔπρεπε βέβαια νὰ μοῦ τὸ ζητήσει ὁ
διοικητεῦών. Μοῦ ἦταν ἀδύνατο νὰ φανταστῶ ὅτι ὁ
διοικητής θὰ ἔφρουγε, χωρὶς νὰ ἀφήσει σχετικὴ δια-
ταγὴ στὸν διοικητεῦοντα. Κι ὅμως, ὁ ἀντισυνταγμα-
τάρχης Βελισάριος ὄχι μόνο δὲ μοῦ ζήτησε τὸ «ἐπι-
σκεπτήριο», ἀλλὰ πῆρε καὶ τὸ φύλλο πορείας μου
καὶ ἐξαφανίστηκε — μπῆκε σὲ κάποια πλαϊνὴ ἀπο-
θήκη, ἢ μὲ παραμονεύει ἀπὸ τὴ σκοτεινὴ κόγχη. Δὲ
μοῦ ἀρέσει νὰ κάνω τὸν ἔξυπνο, ἀλλὰ νομίζω ὅτι
δὲν χρειαζότανε μεγάλη νοημοσύνη γιὰ νὰ ὑποπτευ-
τεῖ κανεὶς πὼς ὁ μικρὸς ἐκεῖνος φάκελος δὲν περιεῖχε
στρατιωτικὲς διαταγές, ἀλλὰ ἓνα μήνυμα κομματικὸ,
ἢ μᾶλλον, γιὰ νὰ λέμε τὰ πράγματα μὲ τὸ ὄνομά τους,
ἀντιφραξιονιστικὸ. Ἐν πάσῃ περιπτώσει, μιὰ καὶ
κανεὶς δὲ μοῦ εἶχε ζητήσει τὸ «ἐπισκεπτήριο» πρὶν
φτάσω στὴν πόλη Ν (παρ' ὅλο πού δὲ λείψανε οἱ
εὐκαιρίες, γιατί πέρασα ἀπὸ φυλάκια καὶ κατὰ τόπους
φρουραρχεῖα) ἤμουν ἀπολύτως σίγουρος πὼς θὰ μοῦ
τὸ ζητάγανε στὴν ἔδρα τῆς Στρατιωτικῆς Διοικήσεως
τῆς Ν καὶ τὸ ἀποτέλεσμα ἦταν ὅτι τώρα (τότε θέλω
νὰ πῶ πού στεκόμουν σὲ στάση ἡμιανακνύσεως
μπροστὰ στὰ δυὸ κερὰ) ἐνιωθα σὰ νὰ ἴχα κάνει
ἄδικα ὅλον ἐκεῖνον τὸν δρόμο, ἢ πὼς δὲν ἔφτασα
ἀκόμα στοῦ τέρμα, σὰ νὰ μὴν ἔφτασα ἀκόμα στὴν
πόλη Ν, παρ' ὅλο πού βρισκόμουν αὐτὸς στοῦ γρα-
φεῖο τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητῆ τῆς, ἢ γιὰ τὴν ἀκρί-
βεια τοῦ ἀντικαταστάτη του. Ἐξ οὗ καὶ ὁ ἔκνευρισμός
μου καὶ ἡ καχυποψία μου.

Ἡ ὥρα περνοῦσε, δὲν ἀκουγόταν τίποτα, οὔτε
κὰν τὰ παραγγέλματα — γιατί ξέχασα νὰ σημειώσω
ὅτι ὅταν μπῆκα στοῦ προαύλιο, εἶδα καμιά δεκαριά
ἄντρες νὰ γυμνάζονται στὰ μονόζυγα, κάτω ἀπὸ τὸ
ὑπόστεγο καὶ ἦταν ντυμένοι ὅλοι τους μὲ ποδοσφαι-
ρικὲς στολὲς καὶ ζυπόλητοι καὶ μόνον ὁ προγυμναστής
ἦταν δεκανέας (φόραγε τὰ διακριτικὰ του θέλω νὰ
πῶ) καὶ ὅμως, οὔτε κι αὐτὸς ἀκουγότανε κάτω στοῦ
ὑπόγειο, παρ' ὅλο πού ἡ φωνὴ του ἦταν τόσο διαπε-

ραστικὴ, ὥστε τὴν ἄκουσα ὅταν πλησίαζα στοῦ πρώην
Γυμνάσιο, ἀπὸ ἀπόσταση ἑκατὸ τουλάχιστον βημά-
των. Κι ὅσο πλησίαζα, ἡ φωνὴ ἀκουγότανε ὅλο καὶ
δυνατότερη, τόσο πού δυσκολεύτηκα νὰ συνεννοηθῶ
μὲ τὸν σκοπὸ στὴν εἴσοδο τοῦ προαυλίου. Ὁ σκοπὸς
στεκότανε μὲ τὴν πλάτη ἀκουμπισμένη στὴ μάντρα,
μόλις μὲ εἶδε ὅμως, ἔκανε ἓνα βῆμα μπροστὰ καὶ
κράτησε κανονικὰ τὸ τουφέκι του. Μοῦ ζήτησε τὸ
φύλλο πορείας, τὸ ἐζήτησε προσεχτικὰ καὶ μοῦ εἶπε
νὰ ἀνέβω ἀπὸ τὰ προπύλαια κι ἀμέσως δεξιὰ μου,
θὰ δῶ τὸ ὑπασπιστήριο. Πραγματικὰ, διέσχισα τὸ
προαύλιο, τὴ στιγμὴ ἀκριβῶς πού οἱ ἄντρες μὲ τὶς
ποδοσφαιρικὲς στολὲς πηδῆξαν ἀπὸ τὰ μονόζυγα
καὶ σταθήκανε προσοχῇ. Ἀνέβηκα τὴ φαρδιά μαρ-
μάρινη σκάλα πού ὀδηγοῦσε στὰ προπύλαια, πέρασα
ἀνάμεσα ἀπ' τὶς δωρικὲς κολόνες καὶ μπῆκα στὸν
μεγάλου προθάλαμο. Εἶδα δεξιὰ μιὰ πόρτα μὲ μιὰ
μεγάρντινη πινακίδα (Διεθνοῖς) κι ἀπὸ πάνω,
γραμμένη μὲ κιμωλία στὴν ξύλινη, σκουροπράσινη
πόρτα, τὴ λέξη Ὑπασπιστήριο. Χτύπησα καὶ μπῆκα.
Ὁ ὑπασπιστὴς ἔριξε μιὰ ματιὰ στοῦ φύλλο πορείας,
φώναξε ἓναν φαντάρου καὶ τοῦ εἶπε νὰ μὲ ὀδηγήσει
στοῦ γραφεῖο τοῦ διοικητεῦοντος. («Ὅσο γιὰ τὴν ἀθλη-
τικὴ ἐμφάνιση τῶν γυμναζομένων, ἔμαθα ἀργότερα
ὅτι γιὰ λόγους συνωμοτικῶν, ὅλοι ἐμεῖς πού φτάνα-
με στὴν πόλη Ν μὲ διαταγὴ τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου,
ἤμασταν ἐπισήμως γνωστοὶ ὡς «ποδοσφαιριστές».)
Αὐτὸ τὸ ὀρθότατο μέτρο τὸ εἶχε πάρει ὁ συνταγμα-
τάρχης Νικόδημος καὶ ἔδωσε ἐντολὴ νὰ κάνουμε σουη-
δικὴ γυμναστικὴ — ἔτσι ἐξηγοῦνται καὶ οἱ ποδοσφαι-
ρικὲς στολὲς καὶ οἱ ἀσκήσεις στὰ μονόζυγα καὶ στὰ
πολύζυγα. Ἐγὼ δὲν πρόλαβα νὰ βάλω τὰ ποδοσφαι-
ρικὰ, γιατί τὴν ἴδια κιόλας μέρα, ὁ διοικητεῦών Βε-
λισάριος διέταξε νὰ γυμναζόμεστε στὴν ἄρση βραῶν,
στὴν πυγμαχία, στὴν ὀπλοσμία καὶ στὴ σκοποβολή,
φορώντας τὰ χακί μας. Ἦ στάση αὐτῆ τοῦ ἀντισυν-
ταγματάρχου Βελισάριου εἶναι ἐνδεικτικὴ : εἰκοσι-
τέσσερες μὲν ὄρες μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ συν-
ταγματάρχου Νικόδημου, δὲν δίστασε νὰ ἀνατρέψει
πλήρως τὴν κατάστασι, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ ἀρχίσουν
οἱ ψίθυροι πὼς ὅλοι ἐμεῖς «τοῦ Ἀρχηγείου» ὅπως
μᾶς λέγανε, δὲν ἦρθαμε στὴν πόλη Ν γιὰ νὰ συγκρο-
τήσουμε ἀθλητικὴ ὀμάδα, ἀλλὰ γιὰ κάποιον ἄλλο
σκοπὸ, πολὺ σπουδαιότερο. Καὶ γιὰ νὰ μὴ σὰς μένει
καμιά ἀμφιβολία, τὸ λέω ἔξω ἀπ' τὰ δόντια : Κατη-
γορῶ τὸν ἀντισυνταγματάρχη Βελισάριου γιὰ παρά-
βαση τῶν συνωμοτικῶν κανόνων). Ἐπανέρχομαι στοῦ
ὑπασπιστήριο. Ὁ φαντάρου μὲ ὀδηγήσε πράγματι
στοῦ ὑπόγειο. Μπροστὰ ἐκεῖνος, πίσω ἐγὼ, περάσαμε
ἀπὸ θολωτοὺς διαδρόμους, στρίβοντας ἀριστερά,
δεξιὰ καὶ πάλι δεξιὰ, ὥσπου σταματήσαμε ἔξω ἀπὸ
μιὰ πόρτα.

— Ἐδῶ εἶναι, εἶπε ὁ φαντάρου καὶ παραμέρισε.

Χτύπησα στὴν πόρτα, περιμένα, δὲν ἄκουσα
(ἐμπρός), ξαναχτύπησα καὶ μπῆκα. Κλείνοντας τὴν
πόρτα, εἶδα τὸν φαντάρου νὰ στέκει ἀκόμα ἀπ' ἔξω.

Ἐχοντας ἀνεβῆ τὴ φαρδιά μαρμάρινη σκάλα πού
ὀδηγεῖ ἀπ' τὸ προαύλιο στοῦ πρώτου πάτωμα κι ἔχον-
τας κατεβεῖ (μαζὶ μὲ τὸν φαντάρου) τὴν ἄλλη σκάλα
γιὰ νὰ φτάσω στοῦ ὑπόγειο, ἔμεινα μὲ τὴν ἐντύπωση
πὼς βρέθηκα πολὺ πιὸ κάτω ἀπὸ τὴν ἐπιφάνεια τῆς
γῆς καὶ τὸ θεώρησα φυσικὸ νὰ μὴν ὑπάρχει παράθυρο

στο γραφείο του διοικητεύοντος. Τώρα όμως, διέκρινα στον δεξιό τοίχο ένα χαμηλό, θολωτό παράθυρο, που το τόξο του άγγιζε σχεδόν το ταβάνι, το παράθυρο όμως το 'χαν φράξει με σακιά γεμάτα άμμο.

"Ετσι λοιπόν, περιμένοντας σε στάση ήμιαναπαύσεως, άκουσα ξάφνου έναν πυροβολισμό. "Υστερα δεύτερον και τρίτον. 'Αλαφιάστηκα και ήμουν έτοιμος να ανοίξω την πόρτα του διαδρόμου να δω τί συμβαίνει (γιατί μου φάνηκε πως οι πυροβολισμοί πέφτανε κάπου στο υπόγειο), μπήκε όμως τή στιγμή εκείνη ο άντισυνταγματάρχης Βελισάριος, έκατσε στο γραφείο του και μου ειπε :

— Πες στο σύντροφο Παντελή να σε οδηγήσει στον διάδρομο σκοποβολής.

Χαιρέτησα και πάλι σύμφωνα με τον κανονισμό, βγήκα κι έκλεισα πίσω μου την πόρτα. 'Ακολούθησα τον Παντελή στους διαδρόμους, ώσπου στρίβοντας και ξαναστρίβοντας για τέταρτη ή πέμπτη φορά, είδα τους «ποδοσφαιριστές». Καθόντουσαν κατάχαμα, άκουμπώντας την πλάτη στον τοίχο κι άλλοι κάπνιζαν, άλλοι κουβεντιάζανε μεταξύ τους. 'Ο προγυμναστής ήταν όρθιος και δίπλα του δυο άντρες με ριγωτά φανελάκια σκόπευαν και ρίχνανε στους στόχους. Στόχοι τους ήταν έξι κουτιά σπέρτα, τοποθετημένα όρθια πάνω σ' ένα έφαλτήριο. "Υστερα από κάθε πυροβολισμό, ακολουθούσε μια διπλή και τριπλή άντήχηση, κατά μήκος του μεγάλου, θολωτού, υπόγειου διαδρόμου. Είχαν μόνο δυο περιστροφές. Κάθε άντρας έριχνε μια σφαίρα κι έδινε το περιστροφή στον επόμενο. 'Ο Παντελής κάτι ειπε στον προγυμναστή κι εκείνος έκανε νόημα στον «ποδοσφαιριστή» που μόλις είχε πυροβολήσει (και αστόχησε) να μου δώσει το περιστροφή. 'Απίθωσα τον γυλιό και το τουφέκι, πήρα το περιστροφή και σημάδεψα το τρίτο σπιρτοκούτι απ' τα άριστερά. Παρ' όλο που ήμουν κουρασμένος και νύσταζα, το πέτυχα.

— Βάλε αυτό στη θέση του, ειπε ο προγυμναστής, δίνοντάς μου ένα σπιρτοκούτι.

"Εδωσα το περιστροφή στον επόμενο και προχώρησα προς το έφαλτήριο. "Όταν άπειχα πεντέξι βήματα, άκουσα από πίσω μου έναν πυροβολισμό και τή σφαίρα να σφυρίζει δίπλα μου, στα δεξιά μου. Γύρισα άπτόμα το κεφάλι μου και είδα πως οι άλλοι συνέχιζαν τή σκοποβολή τους. ('Η σφαίρα πέτυχε το δεύτερο σπιρτοκούτι απ' τα δεξιά). Σκέφτηκα να σκύψω λυγίζοντας τα γόνατα, μα δεν το καταδέχτηκα. Τοποθέτησα το σπιρτοκούτι στη θέση του και επέστρεψα στους άσκούμενους, ενώ ο επόμενος («ποδοσφαιριστής») πυροβολούσε σχεδόν κατά πάνω μου κι ενώ την ίδια στιγμή, ο προηγούμενος πήγαινε να άντικαταστήσει το σπιρτοκούτι που έριξε. 'Ο διάδρομος φωτιζόταν με πυρσούς — έμαθα αργότερα πως το έργοστάσιο τής πόλεως είχε πάθει κάποια βλάβη και δεν ξέρω πότε διορθώθηκε, όσο έμεινα πάντως στο πρώην Γυμνάσιο δεν είχαμε ηλεκτρικό. "Εμαθα επίσης ότι ή άσκηση εκείνη ήταν ή πρώτη και έγινε κατά διαταγήν του διοικητεύοντος. Και είμαι σίγουρος πως αυτός ο ίδιος προσωπικά, σε συνεννόηση και με τον Ταγματάρχη, είχε διατάξει να άντικαθιστούμε τα χτυπημένα σπιρτοκούτια, ενώ πίσω μας οι άλλοι έξακολουθούσαν να πυροβολάνε. Τους ενδιέφερε, λέει, να μη χάσουμε

την έξοικειωσή μας με τις σφαίρες. 'Αποτέλεσμα: Παρατήρησα πως οι άντρες απέφευγαν να πετύχουν τον στόχο, πράγμα που τους άπάλλασσε από το ένοχλητικό όσο να 'ναι επαναβάπτισμα του πυρός. 'Εγώ, τρεις φορές απέτυχα όλες κι όλες, σ'ας δίνω όμως τον λόγο τής τιμής μου πως δεν το έκανα επίτηδες.

Τις δυο τελευταίες μέρες, πριν φύγουμε απ' το πρώην Γυμνάσιο, οι άσκήσεις σκοποβολής γίνοντουσαν από μεγαλύτερη άπόσταση και είχαμε για στόχους μας γύψινα αγάλματα, που βρήκαμε στην άθουσα ζωγραφικής και τα κατεβάσαμε στο υπόγειο. 'Ομολογώ πως βρήκα σωστή την άπόφαση αυτή του άντισυνταγματάρχη Βελισάριου, δεδομένου ότι τα αγάλματα είχαν φυσικό μέγεθος κι εμείς δεν επρόκειτο να χτυπήσουμε μικρά άντικείμενα, αλλά ανθρώπους.

"Όμως, το χαρτί που μου στείλατε, τέλειωσε. 'Ελπίζω να μου φέρει αύριο κι άλλες κόλλες ο δεσμοφύλακας, όποτε φυσικά θά συνεχίσω.

Σάββατο, 28 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε άνακριτά, για να μη σ'ας κουράζω με λεπτομέρειες, θα περιοριστώ στα πλέον ουσιώδη. Και πρώτα απ' όλα ο διοικητών Βελισάριος άνέτρεψε συν τοίς άλλους και την ιεραρχία των βαθμών. 'Ο διοικητής Νικόδημος, είχε αναθέσει την προγύμναση των («ποδοσφαιριστών») του σε έναν λοχαγό. 'Ο διοικητών τον άντικατέστησε με έναν δεκανέα. "Αν λάβουμε υπ' όψιν μας πως όλοι εμείς («του 'Αρχηγείου») είχαμε βαθμό από έπιλοχίας κι άπάνω, εύκολα καταλήγουμε στο συμπέρασμα ότι στην ουσία, μάς ξηλώσανε όλων τα γαλόνια, μια και ο δεκανέας προγυμναστής δεν μάς έδινε μόνον παραγγέλματα κατά την ώρα των άσκήσεων, αλλά έπαιρνε και την άναφορά στο προσκλητήριο τής ομάδας μας. Γιατί εμείς («του 'Αρχηγείου») δεν είχαμε καμιά σχέση με τους άλλους φαντάρους και αξιωματικούς που μένανε στους στρατώνες του πρώην Γυμνασίου. 'Ως και το συσσίτιο ακόμα χωριστά το παίρναμε και πολλές φορές έπιστρέφαμε στον θάλαμό μας μετά το σιωπητήριο, γυρίζοντας από άσκήσεις (έχοντας πάντα έπισφαλής μας τον προγυμναστή) και μάς ζύπναγε αυτός ο ίδιος, με τή σφυρίχτρα του, πριν απ' το έγερτήριο και μάς επέβαλλε τιμωρίες. Κι όταν ένας λοχαγός τής ομάδας μας διαμαρτυρήθηκε και ζήτησε να άναφερθεί στον διοικητεύοντα, ο προγυμναστής τον πήγε ο ίδιος στο υπόγειο γραφείο του κι εκεί ο άντισυνταγματάρχης Βελισάριος, χωρίς καν να ακούσει τα παράπονα του λοχαγού, διπλασίασε την ποινή, προς παραδειγματισμόν, όπως ειπε. 'Από τότε, όλοι εμείς («του 'Αρχηγείου»), το πήραμε άπόφαση και έκτελούσαμε όσο καλύτερα μπορούσαμε τις διαταγές του προγυμναστή. Αυτήν την ουσιαστική μας καθάίρεση και τον υποβιβασμό μας στον βαθμό του άπλου στρατιώτη, την έπισημοποίησε ο Ταγματάρχης, στον λόγο που μάς έβγαλε μέσα στο χκαράζ τής πρώην μάκρας των υπεραστικών λεωφορείων. Μ'ας ειπε τότε, τήν παραμονή τής άναχώρησής μας από την πόλη Ν, ότι ήμαστε όλοι άπλά και σκέτα μέλη τής άποστολής, αυτός προσω-

Ἰντεᾶλ

Ἦσαν οἱ χῶροι αὐτοὶ νεκροὶ ἀπὸ τὰ πρῶν
ἢ ζωντανέψαν πὺν τοὺς μίλησες μὲ τ' ὄνομά τους
τί ζωντανέψανε — πτωμάτων ἢ περιφορὰ
ξόδια σὲ λύκων στόματα οἱ λέξεις
πὺν βούιζαν μελίτσια, πὺν τεντώναμε
σὲ μυαλῶν φόδρες, κάβους καραβίστιους
τί μᾶς παρακολούθαε μὲ μιὰ κἀνη
νὰ βάλει ὄμπρὸς μὲ τουφεκιᾶς — γιὰ ἐλάγια;

Σὰν καιροφυλακτῶ ἀπὸ τῆ γωνιά μου
τὰ γερασμένα πρόσωπα σὰ γνέφον
κι ὅταν χτυπᾷ ἢ καμπάνα τοῦ προφήτη
πῶς νὰ — πῶς τί; τὸ τέλος τοῦ ἀνθρώπου;
κι ὅταν χτυπᾷ τὸ σήμαντρο τοῦ νοῦ μου
πῶς δὲν ἄχουν βιολιά στὸν ἄλλο κόσμο
σᾶς κρᾶζω εὐτὺς λυπητερὲς μανοῦλες
πὺν κλαίγατε μπροστὰ στὸ νεροχέτη.

Μανοῦλες τί; τὸ στόμα σας βαμμένο
στὴ φρίκη τοῦ γροτοῦ κορμιοῦ σας πάνω
ἔτσι καὶ κάνεις πῶς σφαλνᾶς τὰ μάτια
ἔτσι σοῦ κροῦν τὰ χέρια καὶ σ' ἀνοίγουν
ἀγκάλες ὄλ' ἀγκάθια καὶ μολόχες
μῆτρες ὄλο σκοτάδια ἀνταριασμένες
— στὴ γέννα μας πουλιά καὶ κελαιδοῦσαν. —

Μιὰ δούλα, μιὰ Φραντζέσκα Φραιζερ, μιὰ ἀγοραία
κι ἓνας Γαβριήλ μαδοῦνε στὸ μπαλκόνι

τὴν ἔρημη μαργαρίτα τῆς ζωῆς μᾶς
τὸ μ' ἀγαπᾷ δὲ μ' ἀγαπᾷ — ποιός, «ὁ Θανάσης».
Ἄ, δὲ μιλάτε, τέτοια ποιὸν ἐκφράζουσιν
γυμνοὶ τὰ λύνετε σ' ἓνα κρεβάτι
κι ἢ ποίηση γιὰ τὶς μικρὲς ἐκπλήξεις
συμπυκνωμένη τεχνικὴ — νὰ ἐπιβιώνουν
ὄμοιοι κύριοι σ' ἀνώριμα σαρκία.

Καὶ ξάφρον πάνω μας θὰ ρίξετε τὰ μάτια
«Πόσο πουλᾶς ἀδέρφι τὸν καημό σου;»
ἐκδότες, φιλολόγοι, φίλοι κι ἄλλοι.
«Τὸ κοπυράϊτ ποιοιοῦ;» Μαθές, τοῦ χάρον.
Χριστέ μου, πῶς ἀκριβῆταν τὰ φροῦτα
ἓνα κιλό λιοτροπία, δέκα φράγκα.

Κι αἶριο ἢ ζωὴ θὰ λύνεται στὰ γέλια.
Νὰ πάνε πού; ἐδῶ σκάψαν τὸ λάκκο.
Μὴν κλαῖς, καλὸ τὸ τέλος, τὰ παιδιὰ τους
στὸ χάπτου ἔντ θὰ στέκουν «μὴ μου ἄπτου»
κολλαριστά, μὲ μπλε ποδιές, πηλίκια,
κεφάλια κορυμμένα· κληρονόμοι
ἓνός καλοῦ ὀνόματος, μιὰς τρέλας
τ' «ἀδημοσίευσαν» νὰ παζαρεύουν.

Γελᾶς ἢ κλαῖς; αἶριο θὰ ῥοθουν ἄλλα
ἄλλιῶς στὸ Λιανοκλάδι θὰ τραβᾶνε
οἱ ἀμαξοστοιχίες. Στὴ Σταδίου
κι ἄλλοι καλοὶ ἀνθρώποι θ' ἀγοράζουν
στυλό, τσατσάρες, σπέρτα καὶ λαχειά.
Νεκρὰ καὶ ζωντανά, πόσο θ' ἀλλάξει
τοῦ κόσμου τὸ λεπίδι καὶ τὸ ντέφι
τοῦ φόβου ἢ ἀπελπισιά, — ἢ λέξη ξόρκι —
ἢ γλώσσα πάντα συντροφιὰ στὸ νῆμα
ὁ ἔρωτας πάντα τὸ τυφλὸ παιγνίδι.

πικὰ εἶναι ὁ ἀρχηγός της καὶ αὐτὸς θὰ ὀρίσει τὸν
ὑπαρχηγό, τοὺς τρεῖς διμοιρίτες καὶ τοὺς τρεῖς
βοηθοὺς διμοιριτῶν.

Ἀκόμα καὶ τότε, τίς πρῶτες μέρες στὸ πρῶην
Γυμνάσιο, καρ' ὄλο πὺν δὲν εἶχα ἀντιληφθεῖ σαφῶς
τὸν ἀντικομματικὸ ρόλο πὺν ἔπαιζαν ὁ διοικητεῦων
καὶ ὁ Ταγματάρχης καὶ θεωροῦσα καθῆκον μου νὰ
ὑπακούω στὶς διαταγές τους, εἶχα ἀισθανθεῖ, ἐνστι-
κτωδῶς θὰ ἔλεγα, ὅτι κάπου φαλτσάρει τὸ πράμα
καὶ ἀντέδρασα ὅσο μπόρεσα. Θυμᾶμαι ὅτι τὴν πρώτη
κιόλας μέρα, ἔπιασα κουβέντα μὲ τοὺς ἄλλους ἐκεῖ
στὸν διάδρομο σκοποβολῆς καὶ τοὺς ρώτησα ἀν εἶχανε
παρασημοφορηθεῖ. Ἀποδείχτηκε ὅτι καὶ οἱ δεκατρεῖς
(ποδοσφαιριστές) ἤτανε παρασημοφορημένοι, οἱ ὄχτῶ
μὲ ἓνα καὶ οἱ τρεῖς μὲ δύο παράσημα. Ἄρχισα νὰ
κάνω παρέα μὲ τοὺς δις καὶ νὰ ἀποφεύγω τοὺς ἄπαξ.
Ἔτσι, μὲ δική μου ἐπαναλαμβάνω πρωτοβουλία,
καθιερώθηκε τελικὰ μεταξὺ μας μιὰ νέα ἱεραρχία καὶ
οἱ ἄπαξ συνήθισαν νὰ ὑπακοῦνε σὲ μᾶς τοὺς δις κι
ἐμεῖς πάλι στοὺς τρεῖς καὶ στὸν τετράκις παρασημο-
φορηθέντα λοχία Σταμάτη, πὺν ἔπαιζε πρωτεύοντα
ρόλο στὴ διάρκεια τῆς πορείας μας καὶ ἀμφιβάλλω
ἀν δίχως αὐτὸν θὰ καταφέραμε νὰ καθίσουμε ἔγκαι-
ρα τὸν Ταγματάρχη στὸ σκαμνί, νὰ τὸν δικάσουμε καὶ
νὰ τὸν καταδικάσουμε μετὰ τὴ μάχη τῆς Πέτρινης

Γέφυρας (ἀλλὰ ἄς μὴν προτρέχω κι ἄς σημειώσω
μόνο ὅτι φτάσαμε τελικὰ στὴν πόλη Ν, μὲ διαταγὴ
τοῦ Γενικοῦ Ἀρχηγείου, δεκαεξὶ λοχιές, δεκατρεῖς
ἐπιλοχιές, τέσσερις ἀνθυπολοχαγοί, ἓνας ὑπολοχα-
γός, ἓνας ὑπίατρος καὶ τρεῖς λοχαγοί, ὄλο τους
παρασημοφορημένοι μιὰ, δύο, τρεῖς καὶ τέσσερις
φορές).

Μετὰ τὴ σκοποβολή, μᾶς δώσανε πέντε λεπτὰ καιρὸ
νὰ βάλουμε τὰ χακί μας. Εὐτυχῶς πὺν ἐγὼ τὰ φόρα-
γα, ἀνέβηκα ὅμως μαζί μὲ τοὺς ἄλλους στὸ δεύτερο
πάτωμα, στὴν πρῶην αἴθουσα χειροτεχνίας, ὅπου
εἶχε μείνει μόνο ἡ ἔδρα, τὰ θρανία λείπανε (ἢ πιθα-
νὸν νὰ μὴν ὑπῆρχανε ποτὲ θρανία μὰ τραπέζια ὅπου
τὰ παιδιὰ θὰ πρέπει νὰ πλάθανε τὸν πηλό, εἶχε μείνει
κι ἓνας μεγάλος νεροχύτης μὲ τρεῖς βρούσες — πῆγα
καὶ τίς ἔνοιξα, δὲν ἔτρεχε νερὸ — καὶ μέσα στὸν νερο-
χύτη ἔμενε ἀκόμα ἓνας ἄμορφος ὄγκος πηλοῦ, τυλι-
γμένος σὲ λινάτσα, κατάξερος πιά, πετρωμένος)
κι ἐκεῖ στὴν αἴθουσα λοιπὸν ἤτανε τώρα ὁ θάλαμός
μας κι ὅσο βάζανε τὰ χακί τους οἱ ἄλλοι, ἔστρωσα
στὸ σανιδένιο πάτωμα τὴν κουβέρτα μου κι ἔκατσα
νὰ ξεκουραστῶ, ἀκουμπώντας τὴν πλάτη μου στὸν
τοῖχο. Τότε πρόσεξα ἀκριβῶς ἀπέναντί μου τὸν
μαυροπίνακα. Δὲν ἤτανε φορητός, στὴν ἀρχὴ μοῦ
φάνηκε ἐνταχισμένος, κατάλαβα ὅμως ὅτι εἶχαν

ἀρκεστεί νά βάψουν μαῦρο ἕνα παραλληλόγραμμο στόν τοῖχο. Καί σχεδόν ταυτόχρονα, διέκρινα γραμμένη μέ πράσινη κιμωλία τή λέξη «(Θ)άνατος». Ἀντήχησε ἡ σφυρίχτρα τοῦ προγυμναστή μας καί κατεβήκαμε κουτροβαλώντας τίς σκάλες, βγήκαμε ἀπ' τοὺς στρατῶνες καί σκαρφαλώσαμε στό βουνό ἐφοδιασμένοι μέ πριόνια καί τσεκούρια, κόψαμε δέντρα, κόψαμε καί τὰ κλαδιά τους καί κουβαλήσαμε τοὺς χοντροὺς κορμούς στό πρόωγν Γυμνάσιο.

[...]

Τὴν ἄλλη μέρα ζύπνησα πολὺ πρωί, σχεδόν δὲν εἶχε φέξει ἀκόμα, ἔτσι πού οἱ κοιμισμένοι ἄντρες γύρω μου μόλις πού διακρίνονταν. Μοῦ φάνηκαν περισσότεροι ἀπὸ χτές, τοὺς μέτρησα καί διεπίστωσα πὼς εἶχαν ἔρθει ἄλλοι πέντε τῆ νύχτα.

Σκέφτηκα νά γυρίσω ἀπὸ τ' ἄλλο πλευρό, νά κοιμηθῶ λίγο ἀκόμα, μὰ ἐκεῖνῃ τῇ στιγμή μπῆκε μέσα ὁ προγυμναστής μας μέ τῇ σφυρίχτρα του καί κατεβήκαμε ὅλοι στό προαύλιο γιὰ τὸ πρωινό μας ρόφημα. Τὸ τσάι ἔβραζε κιόλας στό καζάνι, πρόσεξα πὼς ἀνάμεσα στὰ ξύλα πού καίγανε ἦταν καί σπασμένα θρανιά. Ἐνας μάγερρας ἔφερε τῇ ζάχαρη σ' ἕνα ντενεκεδένιο κουτί (μοῦ φάνηκε μικρό, κατάλαβα ὅμως πὼς ἦταν μονάχα γιὰ μᾶς «τοῦ Ἀρχηγείου»), ἕνας ἄλλος μάγερρας πῆρε τὸ τσάι, τυλιγμένο σὲ ἕνα τουλπάνι καί δεμένο τὸ τουλπάνι στὴν ἄκρη ἐνὸς σπάγκου, ἔτσι πού ὁ μάγερρας μποροῦσε νά ἐμβαπτίζει τὸ τσάι στό χοχλακιστὸ νερό, νά τὸ ἀνεβοκατεβάξει μερικὲς φορές, νά τὸ βγάξει ὕστερα καί νά τὸ φυλάει γιὰ τὴν ἄλλη μέρα καί φυσικὰ τὸ ρόφημα ἐκεῖνο δὲν εἶχε οὔτε γεύση, οὔτε ἄρωμα τσαγιοῦ, δεδομένου μάλιστα ὅτι τὸ πίνουμε στὴν καραβάνα, πού μύριζε λίγδα καί ἀλουμίνο καί ὁ μάγερρας μέ τῇ ζάχαρη πλησίασε τὸν λοχαγὸ Ἀνδρόνικο, πού ἦταν ὑπασπιστὴς τοῦ συνταγματάρχη Νικόδημου καί στεκότανε τώρα δίπλα στό καζάνι, ἀγουροζυπνημένος καί κακόκεφος, ἐπιστατώντας ἀπ' ὅ,τι φαίνεται στὴν παρασκευὴ καί στὴ διανομὴ τοῦ πρωينوῦ ροφήματος, πράγμα πού μοῦ ἔκανε εὐθύς ἐξαρχῆς ἐντύπωση, διότι ὅπως καί νά τὸ κάνουμε, δὲν ἦταν δουλειὰ γιὰ ἕναν λοχαγὸ καί μάλιστα ὑπασπιστῆ τοῦ διοικητοῦ, νά ἐλέγχει ἂν ἔπεσε στό καζάνι ἡ κανονικὴ ποσότητα ζάχαρης. Ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος ἔριξε μιὰ ματιὰ στό ζέχειλο ντενεκεδένιο κουτί πού τοῦ ἔδειξε ὁ μάγερρας, κούνησε βαριεστημένα μὰ ἐπιδοκιμαστικὰ τὸ κεφάλι του καί ὁ μάγερρας ἄδειασε τῇ ζάχαρη, ἀναποδογυρίζοντας τὸ κουτί πάνω ἀπ' τὸ καζάνι καί χτυπώντας το ἐπανειλημμένα καί μέ τὰ δυὸ του χέρια, ἔτσι πού τὸ κυλινδρικό κονσερβοκοῦτι ἔμεινε γιὰ ἕνα κλάσμα τοῦ δευτερολέπτου μετέωρο, κατὰ τὸ ἐλάχιστο χρονικὸ διάστημα πού ἀπομάκρυνε αὐτὸς τὰ χέρια του ἀπ' τὰ ντενεκεδένια τοιχώματα, μὰ πρὶν προλάβει τὸ κουτί νά πέσει μέσ στό τσάι, τὸ ξαναχτύπαγε καί μέ τὰ δυὸ του χέρια, γιὰ νά δείξει πὼς δὲν ἔμεινε ἄλλη ζάχαρη. Ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος κοίταζε ἀδιάφορος ὅλη αὐτὴ τῇ διαδικασίᾳ, ὅπου σὲ μιὰ στιγμή, εἶδα τὸ βλέμμα του νά καρφώνεται ἀπάνω μου. Ὑστερα ἔριξε μιὰ ματιὰ στόν προγυμναστή μας, πού ἔκοβε βόλτες λίγο παράμερα ἀπ' τοὺς ἄντρες «τοῦ Ἀρχηγείου», ἔκοβε βόλτες ἀνυπόμονος θά ἴλεγα, ἢ καί ἀμή-

χανος κάπως, γιὰτὶ δὲν ἤξερε ἴσως ἂν ἔπρεπε νά μᾶς διατάξει ἀμέσως νά μποῦμε στὴ σειρά, μιὰ καί τὸ τσάι δὲν ἦταν ἔτοιμο ἀκόμα καί ὁ μάγερρας τὸ ἀνακάτευε μέ μιὰ μεγάλη σπάτουλα νά ἀνακατευτεῖ καλὰ ἢ ζάχαρη καί κυρίως γιὰτὶ δὲν ἤξερε ἴσως ἂν ἔπρεπε νά ἀναλάβει αὐτὸς τὸ πρόσταγμα, ἢ ἂν ἔπρεπε νά τὸ ἀφήσει στόν λοχαγὸ Ἀνδρόνικο, πού ἐπιστατοῦσε ὅσο νά ἔναι στὴ διανομὴ καί τῇ στιγμῇ λοιπὸν πού ὁ προγυμναστής μᾶς γύρισε τὴν πλάτη, βολτάροντας, ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος μοῦ ἔκανε νόημα νά πλησιάσω. Ὑπάκουσα, προχώρησε κι αὐτὸς πρὸς τὴ μεριά μου, δὲν στάθηκε ὅμως, προσπέρασε ἀπὸ δίπλα μου, τάχα πὼς ἄρχισε κι αὐτὸς νά κίβει βόλτες, μὰ τῇ στιγμῇ πού ἔφτασε στό ὕψος μου, ψιθύρισε :

— Τὸ ἐπισκεπτήριό σου.

Ἦταν τόση ἡ ἐκπληξή μου, πού ἔμεινα γιὰ μιὰ στιγμή καρφωμένος ἐπὶ τόπου, συνῆλθα ὅμως ἀμέσως, προχώρησα ἀπομακρυνόμενος ἀπὸ τὸν λοχαγὸ Ἀνδρόνικο σὰ νά μὴ συνέβη τίποτα καί πρὶν προλάβω νά κάνω ἕξι βήματα, ἤκουσα τῇ σφυρίχτρα τοῦ προγυμναστή — θὰ εἶδε φαίνεται πὼς ὁ μάγερρας ἦταν ἔτοιμος γιὰ τὴ διανομὴ καί ἀποφάσισε νά ἀναλάβει πρωτοβουλία, διατάζοντάς μας νά μποῦμε στὴ γραμμή. Ἔτσι λοιπὸν, ἤξερα τὴν ὥρα σὲ ποῖον ἔπρεπε νά παραδώσω τὸ «ἐπισκεπτήριό» μου καί τὸ βρήκα πολὺ φυσικὸ νά μοῦ τὸ ζητήσει ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος, μιὰ καί ἦταν ὑπασπιστὴς τοῦ Νικόδημου καί σύμφωνα μέ τὴν πιθανότερη κατὰ τὴν γνώμη μου ἐκδοχή, τὸ ἀντιφραξιονιστικὸ ἐκεῖνο σημεῖωμα θὰ ἔπρεπε νά ἀπευθύνεται στόν λενινιστὴ συνταγματάρχη Νικόδημο καί ἐν ἀπουσίᾳ του, στόν ὑπασπιστῆ του. Δὲν ἔμεινε πιά παρὰ νά βρῶ μιὰ κατάλληλη εὐκαιρία νά πασάρω κρυφὰ τὸ σημεῖωμα στόν λοχαγὸ Ἀνδρόνικο, ὅσο τὸ δυνατόν γρηγορότερα. Φυσικὰ, τὸ πράγμα δὲν ἦταν καί πολὺ δύσκολο, μᾶς ἔφτανε ἕνα βλέμμα γιὰ νά συνεννοηθοῦμε κι ἔτσι λοιπὸν, τὴν ἴδια μέρα τὸ μεσημέρι, μετὰ τὸ συσσίτιο, κατέβηκα στὴ δεύτερη, μικρὴ ἐσωτερικὴ αὐλῇ, ὅπου ἦταν τὰ ἀποχωρητήρια καί ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος μέ ἀκολούθησε, σταθήκαμε δίπλα δίπλα, κάνοντας πὼς κατουροῦμε καί σὲ μιὰ στιγμή πού μείναμε ὀλομόναχοι, τοῦ πάσαρε τὸ μικρὸ φακελάκι.

Ἐπανέρχομαι στό πρωινὸ ρόφημα. Ἐκεῖ πού πίνουμε τὸ τσάι μας, ὁ προγυμναστής μᾶς εἶπε, ὅσοι δουλέψαμε στὴ διαφώτιση νά παρουσιαστοῦμε ἀμέσως στόν ἀντισυνταγματάρχη Βελισάριο, στό γραφεῖο του. Ἦπια βιαστικὰ τίς τελευταῖες γουλιές κι ἀνέβηκα τρέχοντας τῇ φαριδιὰ σκάλα τῆς εἰσόδου. Ἐοπίσω μου ἦρθαν κι ἄλλοι δυὸ τῆς ομάδας μας, ὁ λοχίας Βλάσης καί ὁ ἀνθυπολοχαγὸς Ἰαθθοκλής. Στὸ γραφεῖο τοῦ διοικητέοντος, εἶδα ἄλλους πέντε, τρεῖς μέ πολιτικὰ καί δύο μέ στολῆ (ἀνάμεσά τους καί ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος), μέλη τοῦ Γραφείου Πόλης, ὅπως ἔμαθα ἀργότερα καί διαφωτιστές. Εἶχαν προβλέψει καί φέρανε δυὸ πάγκους, ὁ ἕνας πολίτης καθόταν στὴν καρέκλα μπροστὰ στό τραπέζι τοῦ χημεῖου, οἱ ἄλλοι τέσσερεις στόν δεξιὸ πάγκο κι ἐμεῖς οἱ τρεῖς «τοῦ Ἀρχηγείου», καθίσαμε στόν ἀριστερό. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βελισάριος μᾶς ἄφησε καί περιμέναμε πέντε τουλάχιστον λεπτά. Κάποτε, μπῆκε ἀπ' τὴν ζύλινη πόρτα μέ τοὺς σκουριασμένους μεντεσέδες, ἔκατσε στό γραφεῖο του,

ανάμεσα στα δύο κεριά και μᾶς ἐξήγησε ἀμέσως περὶ τίνος πρόκειται.

Στις 22 Ἰουνίου, ὁ ἐχθρὸς βομβάρδισε τὴν πόλη Ν, μιὰ βόμβα ἔπεσε στὴν πλατεία, δίπλα στὸν ἱερὸ ναὸ τῆς Ζωοδόγου Πηγῆς, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ πάθει βλάβη τὸ μεγάλο ρολοὶ καὶ νὰ σταματήσει. Ὁ ἀντισυνταγματάρχης Βελισάριος μᾶς δήλωσε ἀπερίφραστα ὅτι τὸ σταματημένο ρολοὶ εἶχε ἀποτελέσει θέμα εἰδικῆς συνεδρίασης καὶ ὅτι ὁ διοικητὴς Νικόδημος εἶχε ὑποστηρίξει τότε τὴν ἀποψη πὼς τὸ ρολοὶ ἔπρεπε νὰ μείνει σταματημένο.

— Ἡ δική μου ἀποψη, συνέχισε ὁ διοικητῶν Βελισάριος, ἦταν καὶ παραμένει πὼς πρέπει νὰ διορθώσουμε τὸ ρολοὶ. Πρέπει νὰ πείσουμε τὸν πληθυσμὸ τῆς Ν, ὅτι ὁ στρατὸς μας καὶ τὸ Κόμμα μας εἶναι σὲ θέση νὰ ἐπιδιορθώσουν τὶς ζημιὲς ποὺ προκαλεῖ ὁ ἐχθρὸς. Τὸ ἐπιχειρήμα τοῦ πρώην διοικητῆ Νικόδημου, πὼς τὸ ρολοὶ θὰ πρέπει τάχατες νὰ μείνει σταματημένο γιὰ νὰ θυμίζει στοὺς κατοίκους τῆ βάρβαρη ἀεροπορικὴ ἐπιδρομὴ τοῦ ἐχθροῦ ἐναντίον τῶν ἀμάχων, εἶναι ἐπιχειρήμα ὑποποτικὸ καὶ μόνο ἓνας ἡττοπαθὴς θὰ μπορούσε νὰ τὸ προβάλει.

Μοῦ ἔκανε μεγάλη ἐντύπωση ἐκεῖνο τὸ «πρώην». Ὁ διοικητῶν πρόφερε τὴ λέξη, χωρὶς νὰ τὴν τονίσει, σὰν κάτι αὐτονόητο, ἀν καὶ ἦταν ἀπεναντίας γνωστὸ πὼς ὁ συνταγματάρχης Νικόδημος εἶχε φύγει προσωρινὰ ἀπ' τὴν πόλη Ν, γιὰ νὰ λάβει μέρος στὴ σύσκεψη τοῦ Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου τῆς Περιουχῆς καὶ φυσικὰ θὰ ξαναγύριζε. Μὲ δυὸ λόγια, ὁ διοικητῶν ἀποφάσισε νὰ συγκαλέσει σὲ ἀκτιφ ἐμᾶς τῶν διαφωτιστῶν, νὰ συζητήσουμε ξανά τὸ θέμα καὶ νὰ πάρουμε τὶς σωστὲς ἀποφάσεις. Αὐτὸς μὲ τὰ πολιτικά, ποὺ καθόταν στὴν καρέκλα καὶ ὅπως ἔμαθα ἀργότερα λεγόταν Μέμος καὶ ἦταν γραμματέας τῆς Ἐπιτροπῆς Πόλης, ὑποστήριξε τὴν ἀποψη πὼς ἡ ἐπιδιορθωση τοῦ ρολοιοῦ εἶχε βέβαια συμβολικὴ σημασία, ἀλλὰ μὲ μιὰ κατάλληλη διαφώτιση θὰ μπορούσαμε νὰ πείσουμε τὸν πληθυσμὸ πὼς πρόκειται γιὰ τὴν ἀπαρχὴ μιᾶς γενικότερης ἀνοικοδόμησης τῶν εἰρηπίων, πρᾶγμα ποὺ ὅπως εἶπε, ἀναποκρίνονταν καὶ στὴν ἀλήθεια, γιὰτὶ ὅπου νὰ ἴναι ἡ κατάσταση θὰ ἄλλαζε ριζικὰ καὶ τότε ὄχι μόνο θὰ ξαναχτίσαμε τὰ γκρεμισμένα σπίτια, μὰ θὰ οἰκοδομούσαμε δλόκληρη τὴ Ν, βάσει νέων πολεοδομικῶν σχεδίων.

Ὁ μόνος ποὺ τάχτηκε ἀνεπιφύλαχτα ἐναντία στὸν εἰσηγητῆ, ἦταν ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος, ὑπασπιστῆς τοῦ συνταγματάρχη Νικόδημου. Εἶχε τὸ θάρρος νὰ τονίσει ὅτι ἡ σύγκλιση τοῦ ἀκτιφ ἀποτελεῖ παραβίαση τοῦ καταστατικοῦ τοῦ Κόμματος καὶ εἶναι ἀπαράδεκτο νὰ ξανασυζητᾶμε καὶ νὰ ἐπανεξετάζουμε μιὰ ὑπόθεση γιὰ τὴν ὁποία εἶχε ἤδη ληφθεῖ ἡ γνωστὴ ἀπόφαση τῆς 26ης Ἰουνίου. Ὡς πρὸς τὴν οὐσία, συνέχισε ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος, καταντούσε ἐμπαιγμὸς τῆς κοινῆς γνώμης, νὰ διορθώνουμε ρολόγια, τὴ στιγμὴ ποὺ δὲν εἴμαστε σὲ θέση νὰ ξαναχτίσουμε οὐτε ἓνα σπίτι, μὰ καὶ ἂν ἤμασταν σὲ θέση, δὲ θὰ καταπιανόμασταν βέβαια μὲ τὴν ἀνοικοδόμηση, τὴ στιγμὴ ποὺ ὁ πόλεμος συνεχίζεται καὶ τὰ ἐχθρικά ἀεροπλάνα μποροῦν καὶ σήμερα νὰ ξανάρθουν καὶ νὰ βομβαρδίσουν τὴν πόλη.

Ἐμεῖς οἱ τρεῖς «τοῦ Ἀρχηγείου» μιλήσαμε τε-

λευταῖοι καὶ ἔτσι εἶχα τὸν καιρὸ νὰ σκεφτῶ τί θὰ ἔλεγα καὶ τί στάση θὰ κρατοῦσα. Φυσικὰ, ἤμουν σύμφωνος μὲ τὸν λοχαγὸ Ἀνδρόνικο, κατάλαβα ὅμως ἀμέσως πὼς ἡ ἀντίδρασή του ἦταν μάταιη καὶ ἄρα λάθος τακτικῆς. Ἀποφάσισα νὰ συμφωνήσω μὲ τὸν εἰσηγητῆ καὶ ὕστερα νὰ σαμποτάρω ὅσο μπορῶ τὴν ἐφαρμογὴ τῆς ἀπόφασης. Ποντάρισα σὲ σίγουρο χαρτί, γιὰτὶ ἤμουν βέβαιος πὼς θὰ μοῦ ἀνέθεταν νὰ παίξω πρωτεύοντα ρόλο στὴν ἐπιδιορθωση τοῦ ρολοιοῦ. Ἀπὸ μικρὸ παιδί, εἶχα μανία νὰ ἀνοίγω τὰ ξυπνητήρια καὶ νὰ τὰ διορθώνω. Στὴν Ἰκαρία, τὸ '47 ἐγὼ διόρθωνα τὰ ρολόγια τῶν συνεξοριστῶν μου καὶ ἡ φήμη μου ἀπλώθηκε τόσο πολύ, ὥστε ἄρχισαν νὰ μοῦ φέρουν τὰ «κρεμμύδια» τους καὶ οἱ κάτοικοι τοῦ νησιοῦ, ὥσπου κατάντησε νὰ μὴν προλαβαίνω τὶς παραγγελίες, γιὰτὶ σύμφωνα μὲ ὑπόδειξη τῆς Ὀμάδας Συμβίωσης, δὲν δεχόμουν τίποτα ἀπολύτως γιὰ τὸν κόπο μου. Τάχτηκα λοιπὸν ὑπὲρ τοῦ εἰσηγητῆ καὶ ἡ ἀπόφαση πάροθηκε ὁμόφωνα — τὴν τελευταία στιγμὴ ἔκανε τὸν σωττὸ ἐλιγμὸ καὶ ὁ λοχαγὸς Ἀνδρόνικος. Τότε ὁ διοικητῶν, φανερὰ ἰκανοποιημένος, ρώτησε :

— Μήπως εἶναι κανεὶς ἀπὸ σᾶς ρολογάς, ἢ ξέρεῖ ἀπὸ ρολόγια ;

Δὲν ὑπῆρχε κανεὶς ἐκτὸς ἀπὸ μένα. Ὁ διοικητῶν φάνηκε νὰ περιμένε τὴν ἀπάντησή μου, τόσο ποὺ βεβαιώθηκα πὼς ἤξερε ἀπ' τὰ πρὶν τὴν ἐρασιτεχνικὴ εἰδικότητά μου. Εἶπε στοὺς ἄλλους ὅτι μποροῦν νὰ πηγαίνουν, ἐγὼ ὅμως νὰ μείνω. Πλησίασα στὸ γραφεῖο καὶ στάθηκα προσοχῆ ἀπέναντί του.

— Ἐλπίζω νὰ καταλαβαίνεις τί σημασία ἔχει γιὰ τὸ κίνημα αὐτὸ τὸ ρολοὶ, μοῦ εἶπε ὁ διοικητῶν.

— Καταλαβαίνω πολὺ καλά, σύντροφε διοικητᾶ, τοῦ εἶπα.

Ἐβγαλε ἀπότομα τὰ μαῦρα γυαλιά του καὶ μὲ κοίταξε κατάματα. Ἄντεξα τὸ διαπεραστικὸ του βλέμμα χωρὶς νὰ ἀνοιγοκλείσω τὰ βλέφαρα.

— Πήγαινε τώρα ἀμέσως στὸ ὑπασπιστήριο καὶ πές τους νὰ σοῦ δώσουν μιὰ ἄδεια ἐξόδου. Δὲς τὸ ρολοὶ καὶ ἂν χρειαστεῖς τίποτα, ἔλα κατευθεῖαν σὲ μένα, μοῦ εἶπε.

Χαιρέτησα καὶ βγήκα. Κλείνοντας τὴν πόρτα πίσω μου, τὸν εἶδα νὰ προχωράει πρὸς τὸν σωρὸ τῶν γυμναστικῶν ὀργάνων.

Κυριακὴ, 29 Σεπτεμβρίου 1949

Σύντροφε ἀνακριτᾶ, θεωρῶ περιττὸ νὰ σεῖς κουράσω μὲ τεχνικὲς λεπτομέρειες, δὲ χρειάζεται ἄλλωστε νὰ σεῖς περιγράψω τὴ ζημιὰ ποὺ ἔπαθε τὸ ρολοὶ, μιὰ καὶ τὸ εἶχα πάρει ἀπόφαση νὰ μὴν τὸ διορθώσω. Σημασία ἔχει ὅτι ἀνέβηκα στὸ καμπαναριὸ ἀπ' τὴ στριφογυριστὴ σκάλα, ἐξέτασα τὸν μηχανισμό καὶ διεπίστωσα πὼς ἡ βλάβη ἦταν ἀσήμαντη. Μὲ τὸ σφυρὶ ποὺ εἶχα πάρει μαζί μου, χάλασα τὸ ρολοὶ γιὰ καλὰ. Ἦταν ἀδύνατο πιά νὰ διορθωθεῖ, ἔτσι ποὺ νὰ δουλεύει μόνου. Ἦταν ὅμως δυνατόν νὰ μετακινήσει κανεὶς τοὺς δείχτες ἀπὸ μέσα. Τοὺς μετακίνησα λοιπὸν καὶ ἀπὸ τὶς ἔντεκα παρὰ εἴκοσι ποὺ ἦταν σταματημένο, τὸ ἔβαλα νὰ δείχνει τὴ σωστὴ ὥρα (σύμφωνα μὲ τὸ ρολοὶ τοῦ χεριοῦ μου) δηλαδὴ ἐννέα παρὰ δέκα. Παρακολουθώντας τὸ ρολοὶ μου, συνέχισα νὰ μετακινῶ τὸν λεπτοδείχτη, ἔτσι ποὺ τὸ

ρολόι τῆς ἐκκλησίας ἔδειχνε συνεχῶς τὴ σωστὴ ὥρα, μέχρι ποῦ ἔφτασα στὶς ἑννέα ἀκριβῶς. Τότε ὁ μηχανισμὸς λειτούργησε κανονικὰ καὶ τὸ ρολοὶ χτύπησε ἑννέα φορές. Συνέχισα τὴν μετακίνηση γι' ἄλλα δεκαεννέα λεπτά καὶ ἐπέστρεψα στὸ πρῶν Γυμνάσιο.

“Ὅταν παρουσιάσθηκα στὸν διοικητέοντα, με συνεχάρη χαρούμενος — προφανῶς τὸν εἶχαν πληροφορήσει πῶς τὸ ρολοὶ δουλεῖ, μπορεῖ μάλιστα νὰ ἀκουσε καὶ ὁ ἴδιος τοὺς χτύπους. Τοῦ ἐξήγησα τί εἶχε συμβεῖ. Τοῦ τόνισα ὅτι ἡ βλάβη ἦταν ἀνεπανόρθωτη καὶ ὁ μόνος τρόπος νὰ ἐφαρμοστεῖ ἡ ἀπόφαση τοῦ ἀκτίφ, ἦταν νὰ γυρίζουμε τοὺς δεῖχτες ἀπὸ μέσα. Πίστευα καὶ ἐξακολουθῶ νὰ πιστεύω πῶς οἱ εὐκολες, οἱ πρόχειρες λύσεις, δὲν εἶναι λύσεις. Σκέφτηκα λοιπὸν νὰ παρασύρω τὸν διοικητέοντα σὲ μιὰ πρόχειρη λύση.

— Μιὰ καὶ δούλεψε τὸ ρολοὶ, δὲν πρέπει νὰ σταματήσει, εἶπε ὁ διοικητέων σὰ νὰ μονολογοῦσε.

Μὲ διέταξε νὰ τρέξω καὶ νὰ κινήσω τοὺς δεῖχτες. Ὑπάκουσα. Σὲ μισὴ ὥρα, μοῦ ἔστειλε τέσσερις φαντάρους, νὰ τοὺς ἐκπαιδεύσω στὴ μετακίνηση τοῦ λεπτοδείχτη. Τοὺς εἶχε ἐφοδιάσει μὲ ἓνα χρονόμετρο, ἐπιταγμένο ἀπ' τὸν πρῶν Ἀθλητικὸ Σύλλογο τῆς πόλεως Ν. Τοὺς ὑπέδειξα νὰ μετακινοῦν τὸν λεπτοδείχτη κάθε τριάντα δευτερόλεπτα. Οἱ τέσσερις φαντάροι κάνανε ἕξι ὥρες βάρδια ὁ καθένας τους καὶ τὸ σύστημα λειτούργησε ἱκανοποιητικὰ δυὸ μέρες περίπου, ὕστερα ὅμως βαρέθηκαν νὰ μετακινοῦν τὸν λεπτοδείχτη τόσο συχνὰ καὶ ἔτσι τὸν ἔβλεπε νὰ πηδαῖ ξαφνικὰ ἀπ' τίς ἐννιάμισι στὶς δέκα παρὰ εἴκοσι ἕξι, λόγου χάρη καὶ ὁ διοικητέων τιμώρησε αὐστηρὰ τὸν φαντάρου ποῦ ἐξετέλεσε πλημμελῶς τὰ καθήκοντά του. Γιὰ περισσότερη σιγουριά, τοποθέ-

τησε τέσσερις ἐλεγκτές, ποὺ παρακολουθοῦσαν τὴ μετακίνηση τοῦ λεπτοδείχτη, καθισμένοι στὸ παράθυρο τοῦ Δημαρχείου, στὴν ἀπέναντι μεριὰ τῆς πλατείας. Ἔτσι, τὸ ρολοὶ (λειτούργησε) κανονικὰ, μέχρι τὴν ἡμέρα ποῦ ὁ Νικόλαος Ἐσκιτζόπουλος — ἀλλὰ ἄς μὴν προτρέχω. Τὸ πᾶν εἶναι νὰ ἀφηγηθῶ τὰ γεγονότα μὲ τὴ σειρά τους.

[...]

Στις 9 Ἰουλίου (καὶ τὸ θυμᾶμαι, γιατί στὶς 9 εἶχα τὰ γενέθλιά μου, ἔκλεισα τὰ 28) ὁ Νικόλαος Ἐσκιτζόπουλος, ἐπίτροπος τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ζωοδόχου Πηγῆς, μετέδωσε μὲ ἐμπιστὸ του πρόσωπο στὸν γραμματέα τῆς Ἐπιτροπῆς Πόλης Μέμο, μιὰ πληροφορία, ποῦ προκάλεσε μεγάλη ταραχὴ καὶ σύγχυση στοὺς ἀντικομματικούς. Οὔτε λίγο, οὔτε πολὺ, ἀποδείχτηκε πῶς οἱ ἐπίτροποι τῆς ἐκκλησίας μείνανε πολὺ εὐχαριστημένοι ἀπὸ τὴν ἐπαναλειτουργία τοῦ ρολοιοῦ. Ὁ ἐφημέριος εἶχε προτείνει τὴν πρώτη κιόλας μέρα νὰ προβεῖ ἡ ἐνοριακὴ ἐπιτροπὴ σὲ παραστάσεις καὶ νὰ ζητήσει ἀπὸ τίς ἀρμόδιες ἀρχές (δηλαδὴ ἀπὸ μᾶς) νὰ ἐπιδιορθώσουν τὸ ρολοὶ. Ἄρα, ὁ διοικητέων Βελισάριος εἶχε κάνει αὐτὸ ἀκριβῶς ποῦ ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἀντιδραστικοὶ καὶ συνεπῶς, ἦταν αὐταπόδεικτο πλέον ὅτι ἀκολούθησε λαθεμένη γραμμὴ. Ἀλλὰ καὶ ὁ τρόπος ποῦ «διορθώθηκε» τὸ ρολοὶ, ἔδωσε στοὺς ἐπιτρόπους τὴν εὐκαιρία νὰ μᾶς εἰρωνευτοῦν καὶ νὰ διοχετεύσουν χαιρέκακα τὴν προπαγάνδα τους, λέγοντας πῶς ἔτσι θὰ «διορθώναμε» καὶ τὴν κοινωνία. Ὁ Μέμος ἤρθε δυὸ φορές καὶ κουβέντισε μὲ τὸν Βελισάριο, δὲν πρόφτασαν ὅμως νὰ πάρουν ἀποφάσεις, γιατί ἐπακολούθησαν ἄλλα πολὺ σημαντικότερα γεγονότα.

ἔρευνα

Τὸ Πανεπιστήμιο σήμερα

Στὸ πρῶτο μέρος τῆς ἔρευνας, ποῦ δημοσιεύτηκε στὸ προηγούμενο τεῦχος τῆς *Συνέχειας*, ἀπάντησαν ὁ τακτικὸς καθηγητὴς τοῦ Ε.Μ.Π. Θ. Τάσιος καὶ ὁ διδάκτωρ μηχανικὸς Δημ. Ρόκος. Παράλληλα, ἑννέα φοιτητὲς διαφόρων Σχολῶν συζήτησαν τὰ προβλήματα τῆς Παιδείας μὲ τὸν δημοσιογράφου Νικηφόρου Ἀντωνόπουλου.

Στὰ ἕδρα ἐρωτήματα ἀπαντοῦν στὸ τεῦχος αὐτὸ ὁ τ. καθηγητὴς καὶ πρύτανης τοῦ Ε.Μ.Π. Ε. Κοκκινόπουλος, ὁ οικονομολόγος καθηγητὴς Διον. Καράγιωργας καὶ τέσσερις φοιτητὲς διαφόρων Σχολῶν.

Ὑπενθυμίζουμε ὅτι τὸ ἐρωτηματολόγιο εἶναι σκόπιμα εὐρὺ ὥστε ὁ καθένας ἀπὸ τοὺς συμμετέχοντες στὴν ἔρευνα νὰ ἔχει τὴν εὐχέρεια, ἐὰν τὸ ἐπιθυμεῖ, νὰ ξεχωρίζει μόνον ὅσα ἀπὸ τὰ ἐρωτήματα τὸν ἐνδιαφέρουν ἰδιαίτερα καὶ νὰ καταπιάνεται μὲ αὐτὰ μεθοδικότερα καὶ διεξοδικότερα, πράγμα ποῦ, ἐλπίζουμε, θὰ συμβάλει στὴν κατὰ βάθος θεώρηση τῶν προβλημάτων.

ΤΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

1. Ποιὰ εἶναι ἡ προσφορὰ ἐνὸς Πανεπιστημίου στὸ κοινωνικὸ, οικονομικὸ καὶ πολιτιστικὸ πεδίο σὲ μιὰ σύγχρονη δημοκρατικὴ χώρα;

2. Νομίζετε ὅτι ἡ δομὴ τῶν Α.Ε.Ι. τῆς χώρας ἀνταποκρίνεται στὶς σημερινὲς ἀνάγκες τῆς καὶ μπορεῖ νὰ καλύψει τίς ἀνάγκες Παιδείας τοῦ λαοῦ μας;

3. Πιστεύετε ὅτι τὰ Α.Ε.Ι. περὶ τῶν κρίσεων; Ἄν ναι, ποῦ κατὰ τὴ γνώμη σας ἐντοπίζεται ἡ κρίση καὶ ποιὲς μεταρρυθμίσεις θεωρεῖτε ἀναγκαῖες γιὰ νὰ ξεπεραστεῖ ἡ κρίση αὐτή;

4. Πῶς βλέπετε τὸ μέλλον τῶν Α.Ε.Ι. τῆς χώρας κάτω ἀπὸ τὸ πρίσμα τῶν σχέσεών τους μὲ τὴν πολιτεία, τοὺς φοιτητὲς, τὰ σύγχρονα ρεύματα σκέψης καὶ τίς μεταβολὲς ποῦ συντελοῦνται στὸ χώρο τῆς Παιδείας σ' ὅλον τὸν κόσμου τὰ τελευταῖα χρόνια;

ΔΙΟΝ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ

Στις ερωτήσεις αυτές δεν μπορεί να απαντήσει κανείς με δύο λόγια, στο πλαίσιο μίας δημοσιογραφικής συνεντεύξεως. Θα χρειαζόταν σοβαρή έρευνα και έμπειρο στατιστική μελέτη για να διαφωτιστούν. Τά παρακάτω είναι μερικές εντελώς πρόχειρες σκέψεις πάνω σε όρισμένες από τις ερωτήσεις.

Αναφορικά με το ρόλο της πανεπιστημιακής παιδείας στις σύγχρονες δημοκρατίες, θα μπορούσε κανείς να παρατηρήσει τα εξής :

Ο κεφαλαιοκρατικός τρόπος παραγωγής και ανάπτυξης που ευδοκίμησε στο περιβάλλον της παραδοσιακής άστικής δημοκρατίας βλέπει και θέλει τα Πανεπιστήμια οργανισμούς παραγωγής και προσφοράς «τεχνικών» με την ευρεία έννοια του όρου. Σ' αυτό το σύστημα οι επενδύσεις στον «ανθρώπινο παράγοντα» προγραμματίζονται με τον ίδιο τρόπο που προγραμματίζονται οι επενδύσεις σε εργοστάσια χάλυβος και τσιμέντου. Με βάση την κλαδική διάρθρωση και το ρυθμό επεκτάσεως της παραγωγής, που μεγιστοποιούν τα πλεονεκτήματα και τους στόχους της κυρίαρχης τάξεως, προσδιορίζεται πόσοι μηχανικοί, χημικοί, ηλεκτρονικοί, οικονομολόγοι, νομικοί κτλ. χρειάζονται για να υπηρετήσουν το σύστημα. Το έργο της παραγωγής των «τεχνικών» αυτών ανατίθεται στα Πανεπιστήμια. Με τέτοιο προσανατολισμό, τα Πανεπιστήμια περιορίζονται στη μεταβίβαση ξερών γνώσεων και σε έρευνες στους τομείς και στην έκταση που εξυπηρετούν τα συμφέροντα της κυρίαρχης τάξεως. Από τους νέους που βγαίνουν από τα Πανεπιστήμια, μερικοί ενσωματώνονται στο σύστημα, οι περισσότεροι όμως συνειδητοποιούν ότι οι στόχοι που εξυπηρετούν αυτοί και τα Πανεπιστήμια δεν ανταποκρίνονται στην κλίμακα αξιών τους και στις προσδοκίες του λαού, και δείχνουν με διάφορους τρόπους την αντίθεσή τους στο σύστημα. Οι τελευταίοι συγκροτούν τις ισχυρές ομάδες πίεσεως των διανοομένων.

Στις σύγχρονες δημοκρατίες ο ρόλος των Πανεπιστημίων δεν θα πρέπει να εξαντλείται με την παραγωγή «τεχνικών». Βασικό στοιχείο της δημοκρατίας είναι η ελευθερία και συνειδητή συμμετοχή του λαού στη λήψη αποφάσεων πάνω σε όλα τα προβλήματα κοινωνικής επιλογής που είναι καθοριστικά της μοίρας και των πεπρωμένων του. Μια τέτοια συμμετοχή προϋποθέτει μεταξύ άλλων ότι οι πολίτες α) έχουν στη διάθεσή τους όλα τα δεδομένα και την πληροφόρηση πάνω στα μεγάλα προβλήματα κοινωνικής επιλογής, β) έχουν τις γνώσεις που χρειάζονται για την κατανόηση και εκτίμηση των δεδομένων και πληροφοριών και γ) έχουν την παιδευτική κατάρτιση που χρειάζεται για να κάνουν συγκριτικές αξιολογήσεις εναλλακτικών λύσεων. Αυτές οι προϋποθέσεις που είναι αναγκαίες για να είναι σε θέση οι πολίτες να κάνουν ελεύθερες και συνειδητές επιλογές, διασφαλίζονται με τη λειτουργία μίας συνεχούς μαθησεως και καθοδηγήσεως του λαού. Στις σύγχρονες δημοκρατίες τα Πανεπιστήμια είναι οι φυσικοί φορείς αυτής της λειτουργίας. Αλλά για να επιτελούν τον παιδευτικό και καθοδηγη-

τικό αυτό ρόλο τους τα Πανεπιστήμια θα πρέπει να είναι κέντρα ελεύθερου προβληματισμού και όχι απλώς μονάδες παραγωγής «τεχνικών». Τοῦτο σημαίνει, βασικά, πώς τα Πανεπιστήμια δεν θα πρέπει να κηδεμονούνται από καμιά κατεστημένη εξουσία που θα τους επιβάλλει με οποιοδήποτε τρόπο τη δική της κοσμοθεωρία και ιδεολογία. Θα πρέπει να είναι ανεξάρτητα και αυτοδιοικούμενα από τους φοιτητές και τους καθηγητές ώστε να μπορούν να είναι τα κέντρα στα οποία θα αναπτύσσονται, θα συζητούνται και θα προβάλλονται ελεύθερα όλες οι κοσμοθεωρίες, οι ιδεολογίες και τα σύγχρονα ρεύματα σκέψεως. Στην πραγματική δημοκρατία το Πανεπιστήμιο είναι το πεδίο μάχης των Ίδεών.

Αναφορικά με τα Ανώτατα Έκπαιδευτικά Ίδρυματα της χώρας μας θα μπορούσε να πει κανείς τα εξής :

Η πανεπιστημιακή παιδεία στη χώρα μας είναι ποσοτικά και ποιοτικά ανεπαρκής για να επιτελέσει ακόμη και τον στοιχειώδη ρόλο της παραγωγής των επιστημόνων που χρειάζονται για να υπηρετήσουν το σύστημα. Όσον αφορά τον καθοδηγητικό ρόλο των Πανεπιστημίων ως κέντρων ελεύθερου προβληματισμού, όπως τα χρειάζονται οι σύγχρονες δημοκρατίες, ούτε λόγος να γίνεται κάτω από τις ανελεύθερες συνθήκες που επικρατούν στη χώρα.

Δεν ξέρουμε την έκταση των ποσοτικών και ποιοτικών ανεπαρειών της ανωτάτης παιδείας και αυτό γιατί δεν έχουν γίνει βασικές έρευνες εκτιμήσεως του αριθμού, της συνθέσεως και της ποιοτικής στάθμης των επιστημόνων που χρειάζονται για την επίτευξη δεδομένων μακροχρόνιων εθνικών στόχων. Θα μπορούσαμε εδώ απλώς να διατυπώσουμε τις εξής γενικές παρατηρήσεις :

Συνειδητή κοινωνική επιδίωξη του ελληνικού λαού είναι να φθάσει, στο προβλεπτό μέλλον, τα επίπεδα ευμερείας και πολιτισμού των ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης. Αν η πολιτική εξουσία στοχοθετούσε μια τέτοια επιδίωξη, οι επιστήμονες που βγάζουν σήμερα τα Πανεπιστήμια και η ποιοτική τους στάθμη θα ήταν εντελώς ανεπαρκή για να υλοποιηθεί ένας τέτοιος στόχος. Θα χρειαζόταν σημαντικά μεγαλύτερος αριθμός επιστημόνων και ουσιαδώς ύψλυότερη ποιοτική στάθμη εκπαιδευτικής τους κατάρτισεως για να αξιοποιηθούν οι σύγχρονες τεχνολογικές γνώσεις και πείρα και επιταχυνθεί η βιομηχανική και πολιτιστική ανάπτυξη της χώρας στο βαθμό που θα της επέτρεπε να προσεγγίσει κάπως γρήγορα τα επίπεδα των ανεπτυγμένων χωρών της Ευρώπης. Με την καθυστερημένη πανεπιστημιακή παιδεία που έχουμε είμαστε καταδικασμένοι να ζούμε σε οικονομική και πολιτιστική υπανάπτυξη.

Οι βασικότερες καθυστερήσεις στην πανεπιστημιακή μας παιδεία είναι οι εξής :

α) Η ανεπαρκής δυναμικότητα της χώρας σε Πανεπιστήμια και διδακτικό προσωπικό. Από τα δεδομένα που υπάρχουν προκύπτει ότι το πανεπιστημιακό δυναμικό που έχουμε αδυνατεί να καλύψει τη ζήτηση σε υπηρεσίες πανεπιστημιακής παιδείας. Τα Πανεπιστήμιά μας έχουν ικανότητα απορροφήσεως μόνον

του ενός τετάρτου των νέων που ζητούν να σπουδάσουν. Έτσι μεγάλος αριθμός από αυτούς είτε προσφεύγει σε Ξένα Πανεπιστήμια, ή, αν δεν έχει την οικονομική δυνατότητα να αγοράσει γνώσεις στο εξωτερικό, στερείται της ευκαιρίας για πανεπιστημιακή μόρφωση. Από την άλλη μεριά η έλλειψη διδακτικού προσωπικού γίνεται αισθητή από τη σχέση μεταξύ φοιτητών και διδασκόντων. Το 1970 η σχέση αυτή ήταν 1 προς 80. Αν μάλιστα λάβει κανείς υπόψη του ότι πριν δέκα χρόνια η σχέση φοιτητών και διδακτικού προσωπικού ήταν 1 προς 25, διαπιστώνει πως η κατάσταση χειροτερεύει όσο περνάει ο καιρός. Από τα δεδομένα αυτά προκύπτει πως θα χρειαζόταν τριπλασιασμός, ίσως δέ τετραπλασιασμός του δυναμικού σε Πανεπιστήμια και διδακτικό προσωπικό για να καλυφθούν οι ανάγκες σε επιστήμονες και για να υλοποιηθούν εθνικοί στόχοι όπως αυτοί που αναφέραμε προηγουμένως. Η συγκρότηση καινούριων Πανεπιστημίων χρειάζεται τη διαθέσιμη πόρων σημαντικά μεγαλύτερων από αυτούς που διαθέτει σήμερα το Κράτος. Εξάλλου η έλλειψη διδακτικού προσωπικού αποτελεί οξύτατο πρόβλημα που δεν είναι άσχετο με την απροθυμία επανόδοι Έλλήνων επιστημόνων του εξωτερικού λόγω των πολιτικών συνθηκών που επικρατούν σήμερα στη χώρα.

β) Τα καθυστερημένα εκπαιδευτικά προγράμματα. Η άλματώδης ανάπτυξη των επιστημών κυρίως στη μεταπολεμική περίοδο έχει οδηγήσει σε μεγάλη εξειδίκευση της πανεπιστημιακής γνώσεως και έρευνας. Οι κλάδοι της κάθε επιστήμης έχουν πολλαπλασιασθεί και αντίστοιχα έχουν αυξηθεί τα εκπαιδευτικά προγράμματα στα μεγάλα πανεπιστημιακά κέντρα του κόσμου. Τα δικά μας Πανεπιστήμια με την ανελαστική διάρθρωση που έχουν δεν κατόρθωσαν να ακολουθήσουν αυτή την εξέλιξη. Τα εκπαιδευτικά προγράμματα που διδάσκουν είναι σχετικά λίγα και φτωχά. Αλλά και αυτά είναι καθυστερημένα με την έννοια ότι δεν περιλαμβάνουν τις σύγχρονες προσθήκες στο απόθεμα επιστημονικών γνώσεων και δεν παρακολουθούν τα σύγχρονα ρεύματα σκέψεως.

γ) Οι πρωτόγονες μέθοδοι εκπαιδευσεως. Στις περισσότερες πανεπιστημιακές σχολές η εκπαίδευση των φοιτητών περιορίζεται βραχιά στον μονόλογο των παραδόσεων και διαλέξεων από την έδρα και στην αποστήθιση ξερών γνώσεων για τις εξετάσεις. Αυτός ο τρόπος εκπαιδευσεως δεν μαθαίνει ούτε συνηθίζει τον φοιτητή να προβληματίζεται. Μεγάλη είναι εδώ η εύθυνη των καθηγητών. Ρόλος του καθηγητού δεν είναι να μεταβιβάσει όσο το δυνατό περισσότερες γνώσεις στους φοιτητές. Ρόλος του είναι να τους καθοδηγεί σε μια μέθοδο ανάλυσεως και θεωρήσεως των πραγμάτων. Να τους μαθαίνει ως θέματα καθιερωμένες θεωρίες και απόψεις, να υποβάλλουν τα πάντα σε λογική έπεξεργασία, ελεύθερα χωρίς δογματισμούς και εξάρτηση από αυθεντικές γνώμες. Το σεμινάριο, που θα βοηθούσε πολύ στον διαλεκτικό τρόπο σκέψεως των φοιτητών, είναι σχεδόν άγνωστο στα δικά μας Πανεπιστήμια.

δ) Η έλλειψη μεταπτυχιακών σπου-

δών. Οι περισσότερες πανεπιστημιακές σχολές της χώρας διαθέτουν μία μόνο οργανωμένη βαθμίδα εκπαιδευτικής κατάρτισης, την προπτυχιακή, που διαρκεί συνήθως τέσσερα χρόνια. Στο χρονικό αυτό διάστημα οι σπουδαστές αποκτούν γενικές μόνο γνώσεις πάνω στην επιστήμη που διάλεξαν και μάλιστα όχι πολύ σύγχρονες και ολοκληρωμένες, αν λάβει κανείς υπόψη του τα καθυστερημένα εκπαιδευτικά προγράμματα και τις αναχρονιστικές μεθόδους που αναφέρονται. Τα Πανεπιστήμια μας δεν δίνουν στους φοιτητές την ευκαιρία αποκτήσεως ειδικών γνώσεων που χρειάζονται για να καλυφθούν τα κενά της πληθώρας των επαγγελματικών ειδικοτήτων που έχει δημιουργήσει η σύγχρονη τεχνολογική εξειδίκευση, που δε περισσότερο δεν δημιουργούν έρευνήτες. Οι άνθρωποι αυτοί οφείλονται στο γεγονός ότι στην χώρα μας τα Πανεπιστήμια στερούνται οργανωμένης μεταπτυχιακής εκπαιδευτικής κατάρτισης. Τα μεγάλα πανεπιστημιακά κέντρα των αγγλοσαξονικών χωρών διαθέτουν τρεις οργανωμένες βαθμίδες εκπαιδευτικής κατάρτισης: την προπτυχιακή (B. A.), που διαρκεί τέσσερα χρόνια και εισάγει τον σπουδαστή στην επιστήμη που διάλεξε· την πρώτη μεταπτυχιακή (M. A. ή M. SC.), που διαρκεί δύο ή τρία χρόνια και ειδικεύει σ' έναν από τους ειδικότερους κλάδους και την ανώτερη μεταπτυχιακή (Ph.D.), που διαρκεί τρία χρόνια και δημιουργεί επιστημονικούς έρευνήτες. Η χώρα μας έχει μεγάλη ανάγκη από ειδικευμένα στελέχη σε όλους τους τομείς δράσεως, αν θέλει να επιταχύνει την οικονομική και πολιτιστική της ανάπτυξη. Γι' αυτό η οργάνωση μεταπτυχιακών σπουδών στα Πανεπιστήμια μας αποτελεί επιτακτική ανάγκη.

ε) *Η έλλειψη επιστημονικής έρευνας.* Τα σύγχρονα Πανεπιστήμια επιτελούν δύο έργα μαζί: Μεταβιβάζουν με διαλεκτικό τρόπο στους φοιτητές το απόθεμα χρήσιμων γνώσεων που υπάρχει κάθε στιγμή, και δημιουργούν νέες γνώσεις. Το πρώτο έργο επιτελούν με τη διδασκαλία, το δεύτερο με την έρευνα. Τα δικά μας Πανεπιστήμια μόλις και μετά βίας κατορθώνουν να φέρουν σε πέρας το πρώτο έργο. Η έρευνα είναι ουσιαστικά άγνωστη στα Πανεπιστήμια μας. Οι πανεπιστημιακές σχολές περιερίζονται άπληστο στο ρόλο του εισαγωγέως επιστημονικών γνώσεων από τα μεγάλα πανεπιστημιακά κέντρα του εξωτερικού και στη συνέχεια μεταβιβάζουν τις γνώσεις αυτές στους φοιτητές. Δεν συνεισφέρουν στο παγκόσμιο απόθεμα επιστημονικών γνώσεων.

Γιατί η πανεπιστημιακή παιδεία στον τόπο μας βρίσκεται τόσο πολύ πίσω; Πολλά πράγματα φαίνε γι' αυτή την κατάσταση. Βασικά φαίνει η χαμηλή θέση που δίνεται στην παιδεία και ειδικότερα στην πανεπιστημιακή κατά την ιεράρχηση των εθνικών στόχων. Για την παιδεία διατίθεται μόνο το 2,1% του εθνικού εισοδήματος, ενώ η ανέγερση κατοικιών απορροφά κάπου 10%, τα διάφορα έργα και κατασκευές (δρόμοι, πλατείες, τουριστικές εγκαταστάσεις κτλ.) 8%, η εθνική άμυνα 6,5%, ο μηχανικός εξοπλισμός 7,5%. Εξάλλου οι δαπάνες για την παιδεία εξακολουθούν να αποτελούν το 11% μόνον του συνόλου

των τακτικών δαπανών του κράτους, όταν σε άλλες χώρες της Ευρώπης φθάνουν το 30 και 35%. Εκτός από την Ελλάδα, από τις χώρες της Ευρώπης μόνον η Πορτογαλία και η Ισπανία διαθέτουν τόσο λίγους πόρους για την παιδεία.

Μία τέτοια υποβάθμιση της παιδείας στην ιεράρχηση των στόχων παραγνωρίζει το γεγονός ότι οι επενδύσεις στον ανθρώπινο παράγοντα, πέρα από την ανύψωση του πολιτιστικού επιπέδου του λαού, συμβάλλουν αναλογικά περισσότερο στην αύξηση του κοινωνικού προϊόντος, όχι μόνο σε σύγκριση με τις μη παραγωγικές επενδύσεις σε κατοικίες και πολεμικούς εξοπλισμούς, αλλά ακόμη και σε σύγκριση με τις άλλες παραγωγικές επενδύσεις στη βιομηχανία και στους άλλους κλάδους. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει σοβαρές έρευνες (R. Shown, E. Denison), που κατόρθωσαν να μετρήσουν ποσοτικά την υπεροχή των επενδύσεων ως προς την ποιοτική βελτίωση του ανθρώπινου δυναμικού σε σύγκριση με τις άλλες μορφές επενδύσεων. Τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών φαίνεται πως έχουν επηρεάσει τις πολιτικές αποφάσεις σε πολλές χώρες αναφορικά με την προτεραιότητα που πρέπει να δοθεί στην παιδεία και ιδιαίτερα στην πανεπιστημιακή. Στη χώρα μας οι άνθρωποι που έχουν την εξουσία στα χέρια τους δεν πρέπει να αγνοούν αυτά τα πράγματα. Πώς εξηγείται τότε ότι εξακολουθούν να θέτουν σε δευτερεύουσα μοίρα την παιδεία σε σχέση με την άμυνα, τους δρόμους, τις πλατείες και τις τουριστικές εγκαταστάσεις; Ένας λόγος είναι πως τέτοιες ιεραρχήσεις σχετίζονται με την όλη φιλοσοφία των καθεστώτων του είδους που έχουμε τα τελευταία χρόνια στον τόπο μας και τα όποια προσδίδουν προτεραιότητα στην τάξη και την ασφάλεια και επιδιίδονται σε εντυπωσιακά εξωραϊστικά έργα. Ένας άλλος λόγος είναι ότι οι άνθρωποι που κρατούν την εξουσία στα χέρια τους φαίνεται ότι έχουν προσνατολίσει τη χώρα σε τουριστική και ναυτιλιακή ανάπτυξη μάλλον, παρά σε ανάπτυξη της βιομηχανίας και του τομέως των τεχνικών υπηρεσιών που συνδέονται μ' αυτή. Άλλα ο τουρισμός και η ναυτιλία δεν χρειάζονται την πολυμέρεια της μαθήσεως, το ύψηλο επίπεδο τεχνολογικών γνώσεων και την εφαρμοσμένη έρευνα στο βαθμό που τα χρειάζεται η σύγχρονη βιομηχανική ανάπτυξη.

ΔΙΟΝ. ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΑΣ

ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΥ ΤΜΗΜΑΤΟΣ ΝΟΜΙΚΗΣ ΣΧΟΛΗΣ

Η ελευθερία που θα επιτρέψει στο φοιτητή την πολύμορφη, πολύτροπη και πολύπλευρη έρευνα και την ειλικρινή έκφραση, είναι ο βασικότερος παράγοντας και το κριτήριο που προσδιορίζουν την επιτυχία του Πανεπιστημίου, η οποία χωρίζεται σε: ποιοτική (εξουχρισμός του δοσμένου κλάδου της επιστήμης και ανάπτυξη της κουλτούρας) και ποσοτική (άνοδος του επιστημονικού δυναμικού και, ως συνέπεια, βελτίωση της κοινωνίας).

Τα Α. Ε. Ι. είναι ανεπαρκή και ξεπερασμένα στο σύστημά τους· δεν έχουμε παρά να ριζώσουμε μία ματιά στα αντίστοιχα Ίδρύματα των αναπτυγμένων χωρών.

Αν με την «κρίση» εννοούμε την αμφιβολία και τον κλονισμό εμπιστοσύνης της κοινωνίας για το ρόλο που παίζουν τα Α. Ε. Ι. στη χώρα μας και για την αξία που τους δίνεται, μπορούμε να πούμε ότι, με ορισμένες προσπάθειες και με κατάλληλους τρόπους, μπορούμε να την ξεπεράσουμε. Αν πιο συγκεκριμένα φιλελευθεροποιηθούν οι θεσμοί στα Πανεπιστήμια, αλλάξουν νοοτροπία οι διδάσκοντες, αυξηθούν οι πανεπιστημιακές μονάδες για μεγαλύτερη απορρόφηση κτλ., η «κρίση» αυτή ξεπεριέται. Αν όμως τον όρο «κρίση» εννοούμε τις «στάσεις» και τις «κταραχές» που δημιουργούνται από το φοιτητόκοσμο, μπορούμε αδίσταχτα να προβλέψουμε τη συνέχισή της, οποιαδήποτε προσπάθεια κι αν καταβληθεί. Θα αναπτύξω κάπως τουτό το τελευταίο σημείο: Αν σπρώχνει τον εργάτη να φωνάζει μια οικονομικής φύσης ανεπάρκεια, που έχει ως συνέπεια την μη ικανοποίηση κάποιων σοβαρής ανάγκης, ο φοιτητής προβάλλει τα αιτήματά του (αίρετα συμβούλια, συμμετοχή στη διοίκηση του Πανεπιστημίου κτλ.) περισσότερο από ανάγκη ικανοποίησης ιδεολογικών θέσεων. Έχουμε, δηλαδή, εδώ την ιδεολογία όχι ως αποτέλεσμα της αντανακλάσεως των παραγωγικών σχέσεων, αλλά ως αρχή. Βέβαια, η ιδεολογία και στην πρώτη περίπτωση θα μετατραπεί σε υποκεινητήρια αρχή, αλλά στην περίπτωση μας είναι αφετηριακή αρχή. Η θεωρητική κατάρτιση, η βαθμιαία πνευματική ώριμηση θα σπρώξουν τον φοιτητή να εφαρμόσει τη καλύτερα να ζητήσει την εφαρμογή των θεωρητικών του θέσεων, αρχικά μέσα — κι αυτό ενδιαφέρει — στο πανεπιστημιακό πλαίσιο, γιατί ο φοιτητής αντιμετωπίζει το χώρο του Πανεπιστημίου, συνειδητά ή ασυνείδητα, ως μικρογραφία της κοινωνίας. Εξάλλου, η έννοια των ενεργητικών φοιτητικών στοιχείων είναι αναμφίβολα αταξική (δεν οφείλεται δηλ. στα ταξικά συμφέροντα, που δεν θα επέτρεπαν ποτέ π. χ. γιό εργοστασίου να σοσιαλίζει) και δείχνει πως, έξω από τον τομέα της υλικής παραγωγής και από τα συμφέροντα που αυτή γεννά, ο φοιτητής επιλέγει τη θέση του αδέσμευτος, έχοντας βασικό κριτήριό του το κοινό καλό σε συνάρτηση με το βαθμό εύφους και μόρφωσης του (όχι συσσωρευμένων τυπικών γνώσεων). Κι έτσι τονίζω την ουσιαστική πολιτικότητα του φοιτητικού κινήματος. Ο φοιτητής ξεκινάει από πολιτικές, κοινωνικές και οικονομικές θέσεις (έννοιας αλληλεξαρτώμενες κι αλληλοσυσχετιζόμενες) θα ενεργοποιηθεί στον φοιτητικό χώρο και, συνειδητά ή όχι, σκόπιμα ή άθελητα, θα φοιτητικοποιήσει το κίνημά του. Όσο λοιπόν υπάρχει παγκόσμια κοινωνική κρίση, θα υπάρχει φοιτητικό κίνημα ως αδέσμευτη κριτική φωνή.

ΤΕΛΕΙΟΦΟΙΤΟΣ Ε. Μ. ΠΟΛΥΤΕΧΝΕΙΟΥ

Αναμφίβολα ο ρόλος ενός Πανεπιστημίου στη συνολική ζωή μιας χώρας είναι σημαντικός. Με βάση και προϋπόθεση τη δημοκρατική λειτουργία του Πανεπιστημίου, την ελευθερή διακίνηση των ιδεών και την ενεργό συμμετοχή των φορέων της Ανωτάτης Εκπαιδευσεως στα κοινά, μπορούμε να καθορίσουμε το ρόλο του

Πανεπιστημίου ως προσπάθεια δημιουργίας του κοινωνικά ολοκληρωμένου ατόμου απαλλαγμένου από προλήψεις (έθνικές, φυλετικές, πολιτικές) που σκοπό του θα έχει να συνεισφέρει στην πρόοδο της κοινωνίας σε πληρέστερες δομές.

Παρ' όλα αυτά πιστεύω πως σήμερα το Πανεπιστήμιο οντολογικά και όχι δεοντολογικά εκτελεί μονοσήμαντη λειτουργία: εξυπηρετεί τις ανάγκες σε έμφυχο επιστημονικό δυναμικό της συγκεκριμένης οικονομίας. Κατασκευάζει, δηλαδή, επιστήμονες που θα χρησιμοποιηθούν στην παραγωγή. Γι' αυτό τονίζω ότι το σημερινό Πανεπιστήμιο αποτελεί αναμφίβολα βασικό παράγοντα στον καθορισμό της παραγωγικής διαδικασίας ποσοτικά και ποιοτικά, αλλά και στη διαμόρφωση, ως ένα βαθμό, των παραγωγικών σχέσεων.

ΔΥΟ ΦΟΙΤΗΤΕΣ ΤΗΣ ΙΑΤΡΙΚΗΣ ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΑΘΗΝΩΝ

1. Τά Α. Ε. Ι. πρέπει να αποτελούν υπόδειγμα δημοκρατικής και ανεπηρέαστης από κάθε επέμβαση κοινωνίας, να είναι κέντρα έρευνας, πνευματικής δημιουργίας και θεραπείας των νέων ιδεών, και φορείς εξελικτικών τάσεων.

2. Δεν ανταποκρίνονται τα ελληνικά Πανεπιστήμια στις σημερινές ανάγκες της χώρας, γιατί δεν έχει δοθεί, κοντά στα άλλα, και η απαιτούμενη έμφαση στην προσπάθεια για στελέχωση του τεχνικού

κλάδου και της οικονομίας, με τη δημιουργία περισσότερων συναφών σχολών.

3. Τά Α. Ε. Ι. περνούν κρίση. Η έλλειψη διδακτικού προσωπικού και η ανεπάρκεια των υλικών μέσων και εγκαταστάσεων είναι έμφανής. Η μη ύπαρξη αυτοτέλειας στα Α. Ε. Ι., ή παρέμβαση της πολιτείας στη λειτουργία τους με τη θέσπιση ειδικών νόμων, θεσμών και διατάξεων, καθώς και με την παρουσία των κυβερνητικών επιτρόπων, ή μη συμμετοχή των φοιτητών στη διοίκηση, στον προγραμματισμό των Α. Ε. Ι., καθώς και στη λήψη αποφάσεων για τα ζητήματα που τους άφορούν, ή έλλειψη ουσιαστικά επικοινωνίας με τους καθηγητές τους και οι ξεπερασμένες μέθοδοι διδασκαλίας συντηρούν την ύφισταμένη κρίση.

Μόνο όταν εκλείψουν όλοι αυτοί οι παράγοντες, τά Α. Ε. Ι. θα λειτουργούν ομαλά και θα εκπληρώνουν την αποστολή τους.

4. Πρέπει οι παράγοντες που προκαλούν την κρίση στα Α. Ε. Ι. να αντιμετωπιστούν με επιτυχία, διαφορετικά στο μέλλον θα την κάνουν εντονότερη.

Η παιδεία εξελίσσεται διεθνώς από την άποψη της εισαγωγής νέων μέσων και μεθόδων, που θα την κάνουν πληρέστερη. Αυτόν ακριβώς την εξέλιξη πρέπει να παρακολουθούν και τα Α. Ε. Ι. της χώρας και να δέχονται τα επικοινωνητικότερα από τα νέα ρεύματα, ούτως ώστε να κάνουν τη λειτουργία τους καλύτερη και επωφελέστερη.

5. Ο ρόλος του καθηγητή μέσα στα Α. Ε. Ι. δεν είναι μόνο η μετάδοση «ξερών γνώσεων» στο φοιτητή, τις όποιες άλλωστε μπορεί να τις βρει και στα βιβλία, αλλά και η μετάδοση σ' αυτόν ενός σωστού τρόπου σκέψης πάνω στα κοινωνικά προβλήματα και τα προβλήματα της επιστήμης του, καθώς και η προσπάθεια δημιουργίας ολοκληρωμένης προσωπικότητάς.

Ένας τέτοιος καθηγητής πρέπει να έχει άκέραιο χαρακτήρα, να μη υποκύπτει σε πιέσεις, να ενεργεί με γνώμονα το συμφέρον των φοιτητών του, να δέχεται τον έλεγχο από αυτούς, να είναι προσιτός, έχοντας στενή επικοινωνία μ' αυτούς, να εξελίσσεται επιστημονικά, να παρακολουθεί τις διαμορφούμενες νέες τάσεις και ιδέες στο χώρο των νέων και να υπηρετεί την επιστημονική έρευνα με τη βοήθεια και συνεργασία τους.

7. Οι φοιτητές είναι τα πιο ζωντανά κύτταρα της κοινωνίας μας. Συνδυάζουν τη νεανική όρμη και τον αυθορμητισμό με την πνευματική εγρήγορση. Φυσικό είναι, λοιπόν, να μετέχουν άμεσα στα προβλήματα του τόπου, να προτείνουν λύσεις γι' αυτά και να επιθυμούν να εισαχθούν και να λαμβάνεται σοβαρά υπόψη η γνώμη τους από την πολιτεία. Φυσικό είναι και το να προσπαθούν να διαμορφώσουν τον κοινωνικό χώρο που μέσα του ζούν, σύμφωνα με τις δικές τους παραδοχές για τις ιδέες και τις αξίες.

ΙΩΑΝΝΑ ΜΑΝΩΛΕΔΑΚΗ - ΛΑΖΑΡΙΔΗ

καλές τέχνες

Φωτογραφικός ρεαλισμός

Μιά όψη του σύγχρονου εικαστικού προβλήματος

Μέσα στις τελευταίες δεκαετίες και μετά τη ριζική αλλαγή που η άνεικονική τέχνη έφερε στην ορασή μας, παρατηρούμε μιά γενική τάση στον εικαστικό χώρο για ανανέωση και ανακατάταξη αξιών. Η υποκειμενικότητα και η ένδοσρέφεια της άνεικονικής τέχνης, δίνει τη θέση της σε μιά επιθετική στάση απέναντι στα πράγματα, σε μιά νέα αντίληψη για τον κοινωνικό προσορισμό της τέχνης, που μοιραία απαιτεί και την αναθεώρηση των αισθητικών δεδωμένων. Η ίδια ή φύση της δημιουργικής διαδικασίας μεταβάλλεται. Ο στόχος της δεν είναι πιά ένα αβύπαρτο αισθητικό αντικείμενο, μοναδικό και ανεπανάληπτο, που προκύπτει από μιά μαγική, σχεδόν, και άπροσδιόριστη μυστική αλληλουχία μεταμορφώσεων: ο καλλιτέχνης πάνει να επικαλείται τη θεόπνευστη αύθεντία του και αυτό που άλλοτε ονομάζαμε έμπνευση γίνεται συνειδητοποίηση και κοινωνική αντιμετώπιση των όσων συμβαίνουν γύρω μας. Παράλληλα, εξετάζεται ο βαθμός χρησιμότητας των παραδοσιακών εκθέσεων τέχνης, και η δυνατότητα ενός νέου τρόπου προσφοράς του καλλιτεχνικού προϊόντος σε συνάρτηση με το κοινωνικό πλαίσió του. Η

άποκατάσταση, δηλαδή, μιάς επαφής ανάμεσα στην καλλιτεχνική πράξη και στο κοινωνικό περιβάλλον που την προκάλεσε. Ο θεατής καλείται να συμμε-

τάσει ενεργά στις δημιουργικές διαδικασίες, άλλοτε επεμβαίνοντας με την προσωπική του χειρονομία, άλλοτε αποτελώντας ο ίδιος στοιχείο αυτής της δια-

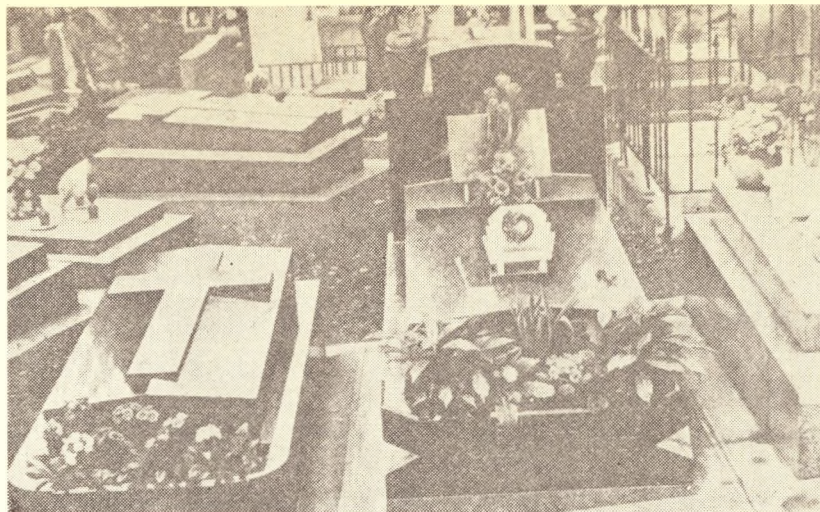
Paul Sarkisian, «Mendocino», 1970.

δικασίας με μόνη την παρουσία του. Τα θέματα δεν αξιολογούνται πια ως ζωγραφικά ή μή, και το καθημερινό, βιωμένο, κοινότυπο αντικείμενο μπαίνει στην Τέχνη.

Η παράσταση του αντικειμένου αυτού ή, αντίστοιχα, του καθημερινού αυθεντικού γεγονότος, ή, ακόμα, ή αφήγηση της εσωτερικής διαδικασίας που προσδιορίζει - περιγράφει το ίδιο το αυθεντικό άτομο, γίνονται εκφραστικοί στόχοι, με τρόπους που μπορεί να μην είναι πάντα ύμσειδεις, αλλά που σκοπούν όλοι στην αποκάλυψη του πραγματικού περιβάλλοντος. Έτσι, μέσα σε μια πολυσήμαντη και αντιφατική πραγματικότητα, γεννιέται σήμερα ποικιλία εκφραστικών τρόπων, που όχι μόνο συμπορεύονται αλλά και επηρεάζονται αμοιβαία.

Τους νέους αυτούς προσανατολισμούς μέσα στα κοινωνικά πλαίσια τους προσπάθησε να κωδικοποιήσει ή έχθεσε Documenta 5 στο Κάσσελ. Στις ανακοινώσεις που προηγήθηκαν έγινε λόγος για μια πρισματική παρουσίαση των τρόπων οπτικής επικοινωνίας, που να περιλαμβάνει κάθε είδος εικαστικής δραστηριότητας, περισσότερο ή λιγότερο «καλλιτεχνική», συνδυάζοντας τις προθέσεις των καλλιτεχνών για θεωρητική προώθηση των ιδεών που γεννούν την καλλιτεχνική διαδικασία, με τις δυνατότητες που αυτή η διαδικασία παρέχει για επέμβαση αποτελεσματική στις συνθήκες του κοινωνικού περιβάλλοντος.

Βασική προϋπόθεση για μια τέτοια επέμβαση θεωρήθηκε ή όσο γίνεται πληρέστερη γνώση των συνθηκών του εσωτερικού και εξωτερικού περιβάλλοντος (είτε πρόκειται για μεμονωμένα αντικείμενα είτε για καταστάσεις ή συμβάντα) :

Jean - Olivier Hucloux, «Κοιμητήριο», 1972.

ή αναγνώριση, ο προσδιορισμός και ή καταγγελία τους με σκοπό τη μεταβολή ή και την τελική εξουδετέρωσή τους.

Όσο κι αν το αρχικό πρόγραμμα των Documenta 5 δεν μπόρεσε να θεσπίσει άκριτως σε εφαρμογή για ποικίλους λόγους, θετικό γεγονός είναι ότι πρώτη φορά διατυπώθηκαν επίσημα καλλιτεχνικοί στόχοι αυτού του είδους, και ότι, πάντως, ή τελική παρουσίαση καθόρωσε να ξεφύγει από τα γνωστά πρότυπα έκθεσεων που περιορίζονται στο να ανακοινώνουν τις τρέχουσες αισθητικές απόψεις.

Μέσα σ' αυτό το γενικό κλίμα, και με τις προθέσεις που πιο πάνω διατυπώθηκαν, παρουσιάζεται και ο φωτογραφικός

ρεαλισμός στα Documenta 5. Δεν πρέπει λοιπόν να τον δούμε ανεξάρτητα από το γενικό πλαίσιο της σύγχρονης τέχνης, ως επιβίωση ή υποπροϊόν του ρεαλισμού του 19. αιώνα, αλλά ως έναν από τους παράλληλους δρόμους επαφής με την πραγματικότητα, οι οποίοι στο σύνολό τους αποτελούν την καλλιτεχνική έκφραση του καιρού μας. Είναι χαρακτηριστικό το γεγονός ότι κανένας από τους καλλιτέχνες της κατηγορίας αυτής δεν κατάγεται από «παραστατικά» ρεύματα του παρελθόντος, αλλά όλοι σχεδόν συνδέονται με τις ανεικονικές τάσεις της δεκαετίας 1950 - 60 και συχνά προέρχονται από αυτές. Είναι ακόμη περισσότερο χαρακτηριστικό ότι όλοι τους σχεδόν είναι νέοι, γεννημένοι μέσα ή γύρω στη δεκαετία 1930 - 40 και ότι, εκτός από μεμονωμένες εξαιρέσεις, όλοι ζούν και εργάζονται σε μεγάλα κέντρα — κυρίως της Β. Αμερικής — όπου και από άποψη καλλιτεχνικού κλίματος και από άποψη κοινωνικών συνθηκών έχουν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για να φτάσουν σε ύψεις άκρατες, κατάλληλες να ερμηνεύσουν τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του σύγχρονου πολιτισμού.

Η άμεση αντιμετώπιση του βιομηχανοποιημένου αντικειμένου, ή αναγνώριση του πλάτους απήγησης την οποία μπορεί να έχει, ή δυνατότητα που παρέχει ή μηχανή για την αυθεντική αναπαράσταση ενός συμβάντος, τοποθετούν τα βασικά εικαστικά προβλήματα έξω από τα στεγανά διαμερίσματα που ως τώρα καθόριζαν τον ειδικό και άπαραβίαστο χώρο της Τέχνης. Η συνεργασία ζωγραφικής και φωτογραφίας γίνεται νόμιμο γεγονός και διακηρύσσεται ως καλλιτεχνικό πιστεύω.

Θα ήταν χρήσιμο, ίσως, να εξετάσουμε σε τί συνίσταται αυτή ή συνεργασία και ως ποιο σημείο ή χρήση φωτογραφίας στο σύγχρονο ρεαλιστικό εικαστικό προϊόν αλλάζει τη διαδικασία της δημιουργίας.

Η φωτογραφία, για τους περισσότερους σύγχρονους ρεαλιστές, αποτελεί το σημείο εκκίνησης. Είναι το πρότυπο, το μοντέλο, που αντικαθιστά την παραδοσιακή συνθετική μελέτη και που προσφέρει από την αρχή, με τη μεγαλύτερη δυνατή

Richard McLean, «Blue and White Start», 1968.

ἀκριβεια, τὰ στοιχεία τοῦ θέματος τὰ ὅποια ἐπιθυμῆι νὰ μᾶς μεταδώσει ὁ καλλιτέχνης.

Ἡ διαφορά ἀνάμεσα στὰ δύο μοντέλα εἶναι βασική: ἐνῶ μὲ τὸ σκίτσο δίνονται οἱ πρῶτες γενικὲς σχέσεις καὶ μὲ βάση αὐτὲς προχωροῦσε ὁ καλλιτέχνης προσθέτοντας τὶς ἐπιμέρους πληροφορίες, μὲ τὴ φωτογραφία ἡ διαδικασία ἀντιστρέφεται. Ὁ καλλιτέχνης, ὄχι μόνο στὴν ἐπίπεδη ζωγραφικὴ ἀλλὰ συχνὰ καὶ στὴν πλαστικὴ, ξεκινᾷ ἀπὸ αὐτὴν καὶ, προχωρώντας στὴν πιστὴ ἀναπαραγωγὴ τῆς, ἀφαιρεῖ τὶς περιττὲς πληροφορίες, καταλήγοντας ἔτσι σὲ μιὰ περιληπτικὴ εἰκόνα πού ἀφήνει περιθώρια γιὰ συμπεράσματα. Ἡ φωτογραφία λοιπὸν ἐνεργεῖ σὰ φίλτρο, καὶ ὁ ρόλος τῆς ἔχει κάποια σχέση μὲ τὸ ρόλο τοῦ καθρέφτη σὲ προηγούμενες ἐποχές. Ἀναενοῦν τὴν ὄραση τοῦ καλλιτέχνη, καὶ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ δεῖ καθαρότερα τὴ συγκεκριμένη, ἀπομονωμένη εἰκόνα. Ἀπὸ καθαρὰ τεχνικὴ ἀποψη, μπορεῖ εἴτε νὰ χρησιμοποιεῖται ἀπλῶς ὡς μοντέλο, εἴτε νὰ προβάλλεται στὸ ἐπίπεδο, γιὰ νὰ δώσει τὰ βασικὰ σημεῖα ἀναφορᾶς τοῦ σχεδίου, εἴτε ἀκόμα νὰ τυπώνεται ἀπευθείας σὲ φωτοεναίσθητη ὀθόνη. Ὅποιοιδήποτε ἀπὸ τοὺς τρεῖς τρόπους χρησιμοποιεῖ ὁ ζωγράφος, φροντίζει νὰ ἐξουδετερώσει ἐντελῶς τὸν προσωπικὸ τοῦ τρόπου γραφῆς, ἐνεργεῖ δηλαδή μὲ τὸν ἀμερόληπτο τρόπο μιᾶς μηχανῆς. Ἔτσι, μπορεῖ νὰ ἐπιτύχει στὸν ὑπέρτατο βαθμὸ μιὰ ἐντύπωση ἀντικειμενικότητας, καὶ τὸ γεγονός, ἀπόρροια παρουσιασμένο, δίχως σχόλια, ἀποκτᾷ μεγαλύτερη εὐστοχία. Ὅταν πρόκειται γιὰ πλαστικὸ ἔργο, παράλληλα μὲ τὴ χρῆση τῆς φωτογραφίας ἔχουμε καὶ τὴ χρῆση ἐκμαγείων ἀπὸ φυσικὰ πρότυπα. Τὸ ἐκμαγεῖο, ὅπως καὶ ἡ φωτογραφία, ἐγγυᾶται τὴν αὐθεντικότητα τῶν ἐπιμέρους χαρακτηριστικῶν, καὶ ἡ ποικιλία τῶν πλαστικῶν ὑλικῶν, σὲ συνδυασμὸ μὲ συγκεκριμένα, πραγματικὰ ἀντικείμενα, δίνει τὴν αἴσθηση τοῦ αὐθεντικοῦ στὴν ἀκριβέστερη δυνατὴ ἀναπαράστασή του.

Ὡστόσο ἡ ἀξία τοῦ τέλειου χειροτεχνήματος — ὅποιοιδήποτε ὄχι εὐκαταφρόνητη — δὲν εἶναι αὐτὴ πού θὰ προσδιορίσει καὶ τὸ βαθμὸ ἀποτελεσματικότητας τοῦ ἔργου. Αὐτὸ πού ἔχει τὴν ἀποφασιστικὴ σημασία εἶναι τί εἶδε, τελικὰ, ὁ καλλιτέχνης, πῶς τὸ ἀπομονώνει μέσα στὸ χῶρο, καὶ μὲ ποιά εἰκαστικὰ τεχνάσματα μᾶς ὑποχρεώνει νὰ τὸ δοῦμε. Ὡς ποιὸ σημεῖο, δηλαδή, ἔχει γνωρίσει ὁ καλλιτέχνης ὁ ἴδιος αὐτὸ πού ἐπιχειρεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει νὰ γνωρίσουμε. Ἡ προσωπικὴ του θέση ἀπέναντι στὰ πράγματα δὲν προσδιορίζεται ἀπὸ εἰδικὲς εὐαισθησίες τῆς χειρονομίας, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ὀξύτητα μὲ τὴν ὅποια ταυτίζονται ἡ εἰκόνα καὶ τὸ εἰκονιζόμενο γεγονός.

Ἐδῶ πρέπει νὰ τονίσουμε ἕνα χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο τοῦ φωτογραφικοῦ ρεαλισμοῦ: μέσα στὸ εὐρύτατο φάσμα πού καλύπτουν τὰ θέματά του, πούθενά δὲν μποροῦμε νὰ διακρίνουμε στοιχεῖα ἐκ τῶν προτέρων φορτισμένα μὲ κάποιο εἰδικὸ νόημα.

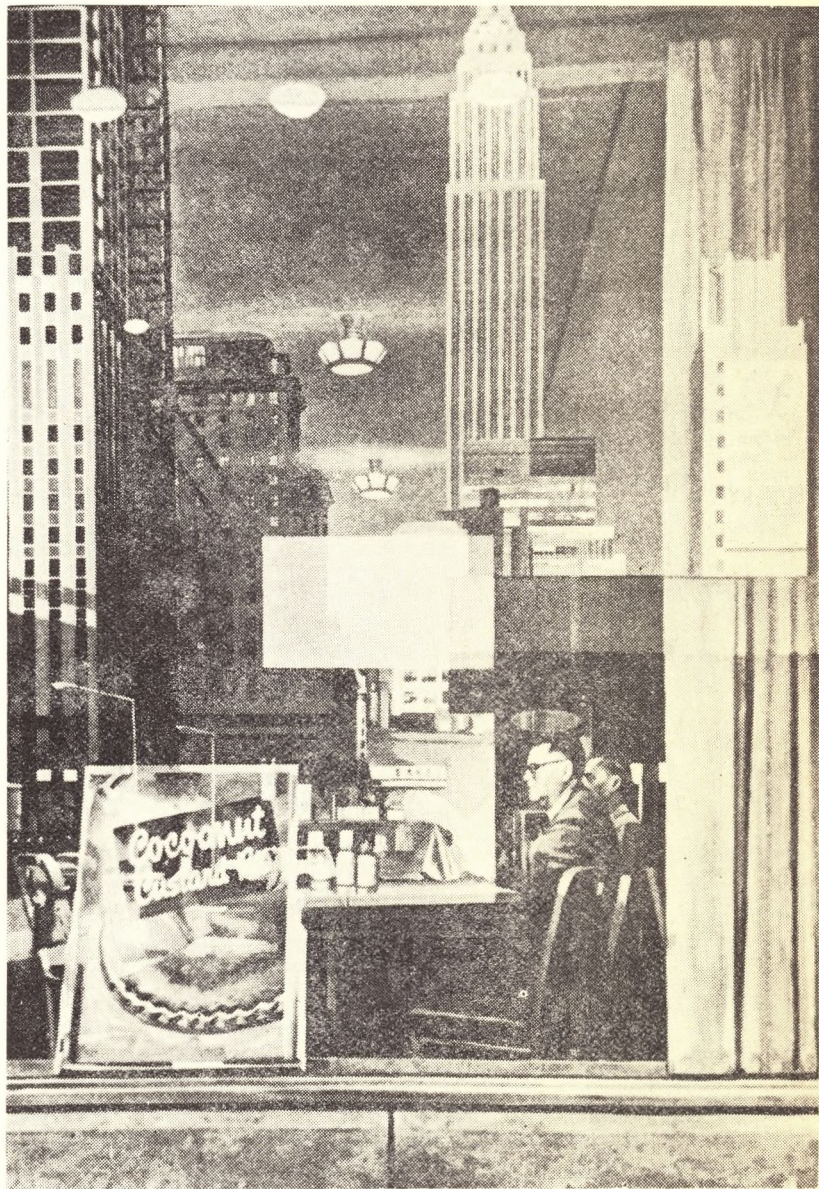
Ἀκόμα καὶ ὅταν ὁ Jean-Olivier Huelux ζωγραφίζει τὸ *Κοιμητῆρι*, θέμα πού ἀπὸ τὴ φύση του προσφέρεται σὲ συναισθηματικὲς ἀναφορές, κατορθώνει νὰ παρουσιάσει μιὰ πραγματικότητα αὐστη-

ρὰ καθορισμένη. Ὅχι ἕνα κοιμητῆρι-σύμβολο, ἀλλὰ μιὰ συγκεκριμένη εἰκόνα τοῦ πῶς, σ' ἕναν ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνο, θάβουν τοὺς νεκρούς. Οἱ ἄνθρωποι τῶν πορτραίτων τοῦ Chuck Close εἶναι ἐπίσης συγκεκριμένοι. Δὲν ἀντιπροσωπεύουν κανένα γενικὸ «τύπο» ἀνθρώπου. Εἶναι, ὁ καθένας τους, κάποιος, μοναδικός, μὲ τὰ ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του, ἀγνωρίσιμος ἄνθρωπος. Τὸ ἴδιο συμβαίνει στὶς ὁμαδικὲς σκηνές τοῦ Duane Hanson. Ἄναπλάθουν μὲ κάθε δυνατὴ πειστικότητα μιὰ συγκεκριμένη, σὲ ὀρισμένο τόπο καὶ χρόνο δράση, δίχως ἀναφορὲς σὲ ἰδεατὰ πρότυπα.

Χαρακτηριστικὸς εἶναι ἐπίσης ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ἀντιμετωπίζεται ἡ ἔννοια τοῦ χῶρου. Ἄν ἐξαιρέσουμε ἴσως τὸν Richard Estes πού, χρησιμοποιώντας ἀλλεπάλληλες ἀντανάκλασεις σ' ὅλη τὴν ἐπιφάνεια τοῦ πίνακα, δίνει συχνὰ καθολικὴ ἀποψη τοῦ χῶρου, στὶς περισσότερες

περιπτώσεις ὁ χῶρος ὑποδηλώνεται λιτὰ, μὲ ἐλάχιστα χαρακτηρισμένον ὀρίζοντα, ὅπου οἱ κυριαρχοῦσες μορφές (ἕνας κλαβ-λάκης τοῦ McLean ἢ τὰ φορητὰ τοῦ Ralph Goings) προβάλλονται σὲ ἀπόλυτη ἀκίνησια καὶ τάξη. Θὰ μπορούσαν νὰ δίνουν μιὰ αἴσθηση ἡρεμίας, ἂν αὐτὴ ἀκριβῶς ἢ ἡρεμία δὲν ἦταν ὑπερβολικὰ τονισμένη, τόσο πού νὰ φτάνει τὰ ὅρια τῆς ἐρημίας. Στὸ ἔργο τοῦ Paul Sarkisian ἡ μετωπικὴ ἀνάπτυξη τοῦ θέματος φτάνει στὰ ἄκρα, ὁ χῶρος περιορίζεται σ' ἕνα μοναδικὸ πρῶτο πλάνο πού καλύπτεται ἀπὸ μιὰ πυκνὴ, λεπτομερειακὴ, καὶ τελικὰ καταπιεστικὴ ἀφήγηση.

Κατηγοροῦν συχνὰ τὸν φωτογραφικὸ ρεαλισμὸ γιὰ κάποια ψυχρότητα «ἀπάνθρωπη» ἀπέναντι στὰ πράγματα. Εἶναι ἀλήθεια ὅτι σὲ καμιά ἀπὸ τὶς ἐκδηλώσεις του δὲν τονίζεται τὸ συναισθηματικὸ στοιχεῖο οὔτε ἡ υποκειμενικὴ θέση τοῦ δημιουργοῦ, οὔτε καν ἡ προσωπικὴ του

Richard Estes, «Χωρὸς τίτλο», 1967.

γραφή που θά έδινε στην επιφάνεια τόν παλμό μιās ιδιόχειρης πράξης. 'Ο οποίος-δήποτε χαρακτηρισμός, θετικός ή αρνητικός, αναφέρεται άπευθείας στο αυθεντικό πρότυπο κι είναι αυτό τó αυθεντικό πρότυπο, άπομονωμένο από τó περιβάλλον του, που υπαγορεύει τις αντιδράσεις μας. 'Ισως, τελικά, είναι ανάγκη νά αναθεωρήσουμε τις απόψεις μας σέ πολλά πεδία. 'Ο τακτοποιημένος ως γθές και άπόλυτα

προσδιορισμένος χώρος τών αισθητικών αξιών έχει σήμερα τόσο ριζικά άνατραπει, ώστε νά μή μας είναι προσιτή ούτε ή ίκανοποίηση μιās άμεσης αισθητικής αναγνώρισης τού έργου, γεγονός που μάς κάνει ν' άνακρωτηθούμε ως ποιά άραγε σημείο είναι χρήσιμη αυτή ή διαδικασία κι άν, παράλληλα μ' αυτήν, θά μπορούσαν νά άναπτυχθούν άλλες, πιό άποτελεσματικά λειτουργικές. Στην συγκεκριμένη

περίπτωση, αυτό που ήδη μπορούμε νά διαπιστώσουμε είναι ότι τó «άπάνθρωπα» αντικειμενικό ρεαλιστικό έργο, έξω από κάθε αισθητική άμφισβήτηση, έχει τελικά τή δύναμη νά επικοινωνήσει μαζί μας και νά μάς ύποχρώσει νά δούμε αυτά που συμβαίνουν γύρω μας. Κι ίσως αυτό σημαίνει τήν άρχή μιās νέας σχέσης, πιό στενής και γόνιμης, ανάμεσα στο έργο τέχνης και τούς άποδέκτες του.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΟΥΚΑΛΑΣ

προδημοσίευση

Δεκέμβριος 1944

Οι είκοσιεπτά νεκροί και οι περισσότεροι από εκατό τραυματίες τής 3ης Δεκεμβρίου έσήμαιναν τήν άφορμή τής ένοπλης σύγκρουσης. Τό ΕΑΜ προκήρυξε γενική άπεργία και μαζική συγκέντρωση για τις 4 Δεκεμβρίου. 'Η συγκέντρωση πραγματοποιήθηκε δίχως νά προκληθούν επεισόδια από τó μέρος τού ΕΑΜ ή τών 'Αγγλων. 'Ενώ όμως διαλύονταν οι διαδηλωτές, δέχτηκαν τήν επίθεση διαφόρων δοσιλόγων και όπλισμένων ομάδων τής άκρας δεξιās που άνήκαν στην οργάνωση Χ, με ήγέτη τους τόν συνταγματάρχη Γρίβα. Τά θύματα τών επιθέσεων ξεπερνούσαν τούς 100 νεκρούς. "Αν και πιθανότατα για τά γεγονότα αυτά δέν εθύνονται ούτε οι "Αγγλοι ούτε ή κυβέρνηση, ή νέα αυτή δολοφονική επίθεση οδήγησε τήν κατάσταση στά άκρα. Τό ίδιο βράδυ άρχισαν ένοπλες επιθέσεις τού ΕΛΑΣ εναντίον τών άστυνομικών τμημάτων, όπου δέν είχαν γίνει έκκαθαρίσεις, και ό Σκόμπι κήρυξε Στρατιωτικό Νόμο, καλώντας τόν ΕΛΑΣ νά έγκαταλείψει σέ δύο μέρες τήν 'Αθήνα.

Τήν επομένη, έπίσημες όδηγίες τού Τσώρτσιλ, επιδοκίμασαν τήν ένεργεια τού Σκόμπι:

«'Εδωσα έντολή στόν στρατηγό Ουίλσον νά φροντίσει ώστε νά διατηρηθούν οι δυνάμεις σας και νά σās σταλεί κάθε δυνατή ένίσχυση. . . Μή διαστάσετε νά πυροβολήσετε εναντίον όσων επιτίθενται κατά τών βρετανικών δυνάμεων στην 'Αθήνα, ή κατά τής ελληνικής κυβέρνησης με τήν όποία συνεργαζόμαστε. Φυσικά θά ήταν εύχης έργο νά ένισχύσει τις έντολές σας με τó κύρος της κάποια (sic) ελληνική κυβέρνηση. Και ό Λήπερ συμβούλευσε τόν Παπανδρέου νά σταματήσει τις ένεργειές του και νά βοηθήσει. Μή διαστάσετε νά ένεργήσετε σά νά βρίσκεστε σέ κατεχόμενη πόλη όπου ζεσπά μιá άνταρσία.

'Απόσπασμα από τó έκτο κεφάλαιο τού ιστορικού έργου 'Ελληνική τραγωδία που θά κυκλοφορήσει προσεχώς στις εκδόσεις 'Οκλός. Τό βιβλίο γράφηκε άγγλικά και πρωτοδημοσιεύθηκε στο Λονδίνο με τόν τίτλο *Greek Tragedy* (Penguin, 1969) έχει έκδοθεί και στά γαλλικά με τόν τίτλο *La Grece de l'indépendance aux colonels* (F. Maspero, 1970).

»'Όσον άφορά τις ομάδες τού ΕΛΑΣ που προσεγγίζουν τήν 'Αθήνα από τήν ύπαιθρο, θά πρέπει, βασιζόμενοι στή δύναμή σας, νά τούς δώσετε μερικά μαθήματα, ώστε νά μήν επαναλάβουν τήν ίδια προσπάθεια... Πρέπει νά μείνουμε και νά επικρατήσουμε στην 'Αθήνα. Θά ήταν πολύ σημαντικό άν τά καταφέρουμε δίχως αίματοχυσίες' αλλά έστω, και με αίματοχυσία, άν κριθεί αυτό άναγκαίο». (Churchill, τόμ. 11, σελ. 256).

"Αν και ό Σκόμπι δέν ήταν έτοιμος για άποφασιστική σύγκρουση (άπό τούς 26.590 Βρετανούς που ήταν στην 'Ελλάδα μπορούσε νά κινητοποιήσει άμέσως μόνον τις 10.000), ό Τσώρτσιλ άποφάσισε νά προωρήσει άμέσως στην τελική άναμέτρηση. 'Η άδιαφορία του προς τόν πολιτικό κόσμο τής χώρας έρμηνεύεται μόνον άπό τήν άκαμπτη άπόφασή του νά μείνει ή 'Ελλάδα στή σφαίρα τής άγγλικής «εθύνης». 'Όπως τηλεγράφησε χαρακτηριστικά στόν Λήπερ τήν ίδια μέρα (5 Δεκεμβρίου):

«Δέν είναι ώρα νά άναμειχθούμε στις πολιτικές διαφορές τών 'Ελλήνων ή νά πιστέψουμε ότι οι έλληνες πολιτικοί όλων τών άποψησεων είναι σέ θέση νά επηρεάσουν τήν κατάσταση. Δέν πρέπει νά άσχοληστε με τή σύνθεση τής ελληνικής κυβέρνησης. Τό πρόβλημα είναι ζωής ή θανάτου.

»Πρέπει νά πιέσετε τόν Παπανδρέου νά άναποκριθεί στο καθήκον του και νά τόν διαβεβαιώσετε ότι τότε θά τόν ύποστηρίζουμε με όλες τις δυνάμεις μας. Τώρα πλέον καμιά ελληνική πολιτική παράταξη δέν μπορεί νά επηρεάσει τήν όγκωκρατική εξέγερση. 'Η μόνη έπίδα τού Παπανδρέου είναι νά ταχθεί στο πλευρό μας». (Churchill, τόμ. 11, σελ. 257).

'Ός προς τó τελευταίο σημείο, άποδείχτηκε ότι ό Τσώρτσιλ είχε άπόλυτο δίκαιο. 'Ο Παπανδρέου, που είχε υποβάλει τήν παραίτησή του, τήν άνακάλεσε και άκολούθησε δίχως αντίρρηση τις όδηγίες τού Λήπερ ως τó τέλος τού έμφυλίου πολέμου.

*

'Εάν όμως ή σαφήνεια χαρακτηρίζει τήν βρετανική πολιτική, οι προθέσεις και οι στόχοι τού ΚΚΕ και τού ΕΑΜ έξακτουλούθησαν νά είναι άντιφατικοί. Μολονότι ή άπόφαση για ένοπλο άγώνα είχε ληφθεί

στις 27 Νοεμβρίου, ή στρατιωτική δράση θεωρούνταν ακόμη επικουρικό μέσο για τήν επίτευξη μιās πολιτικής λύσης. 'Ακόμη και μετά τις 4 Δεκεμβρίου, ενώ είχαν άρχίσει οι μάχες, ύπῆρχαν σοβαρές διαφωνίες σχετικά με τήν έκταση και τήν στρατηγική τού πολέμου. Διότι σημαντική μερίδα τού ΕΑΜ όχι μόνον πίστευε ακόμη ότι μπορούσε νά βρεθεί συμβιβαστική λύση, αλλά και δισταχώς μπροστά στο ένδεχόμενο μιās γενικής σύγκρουσης. Στις λίγες πρώτες μέρες οι στρατιώτες τού ΕΛΑΣ είχαν σαφείς έντολές νά μή συγκρουστούν με τις δυνάμεις τών Βρετανών και νά επιτεθούν εναντίον τών βασιλοφρόνων ελληνικών δυνάμεων και τής άστυνομίας. 'Αλλά και άργότερα, όταν πλέον ήταν άδύνατο νά μείνουν οι "Αγγλοι έξω από τις μάχες, οι δυνάμεις τού ΕΛΑΣ δισταχάν νά πυροβολήσουν εναντίον τών Βρετανών. 'Ετσι, σέ όλες τις συγκρούσεις, οι Βρετανοί έχασαν μόνον 237 άνδρες — έλάχιστες άπώλειες δηλαδή άν ληφθεί υπόψη ή έκταση και ό δυναμικός τών μάχων. Χαρακτηριστικό είναι έπίσης τó γεγονός ότι οι άγγλικές φρουρές τής Θεσσαλονίκης και τών άλλων πόλεων δέν δέχτηκαν καμιάν επίθεση από τόν ΕΛΑΣ, παρά τήν τεράστια ύπεροχή τών άνταρτικών δυνάμεων σέ ύπλα και υλικό που ύπῆρχε στις ύπόλοιπες περιοχές τής χώρας έξω από τήν 'Αθήνα. 'Αλλο ένα παράδοξο γεγονός, που μπορεί νά έρμηνευθεί μόνον άν δεχτούμε ότι οι κομμουνιστές δέν έπαψαν ποτέ νά πιστεύουν στην δυνατότητα μιās πολιτικής λύσης, είναι ότι κατά τις συγκρούσεις τών Αθηνών έλάχιστες άπόπειρες έγιναν νά ένισχυθούν οι άπελιτισμένες μαχόμενες μονάδες με στρατεύματα τού ΕΛΑΣ που είχαν τή βάση τους έξω από τήν 'Αθήνα. 'Η ήγεςία τού ΕΛΑΣ, άντι νά στείλει όλες τις δυνάμεις που διέθετε στην 'Αθήνα, έξαπέλυσε επίθεση στην 'Ηπειρο κατά τών ύπολειμμάτων τού ΕΔΕΣ, που είχε ήδη άρχίσει νά διαλύεται. 'Ο ΕΔΕΣ συνετρίβη ταχύτητα και ό ΕΑΛΣ έξασφάλισε τó μονοπώλιο τής στρατιωτικής και πολιτικής ισχύος σέ όλη τήν ύπαιθρο, τή στιγμή άκριβώς που οι δυνάμεις του στην 'Αθήνα άντιμετώπιζαν όλο και μεγαλύτερες δυσκολίες. "Αν και ό ΕΛΑΣ διέθετε έλαφρώς μεγαλύτερη δύναμη από τούς "Αγγλους (θυολογίζεται ότι είχε στην 'Αθήνα 20.000 περίπου άνδρες), παρουσίαζε σοβαρές έλλείψεις στόν εξοπλισμό, σέ έφόδια και σέ έπαίδευση. Παρά ταύτα τις πρώτες μέρες ό ΕΛΑΣ σημείωσε σημαντικές έπιτυχίες: άνάγκασε τούς Βρετανούς νά περιοριστούν σέ μιá μικρή περιοχή στο κέντρο τών 'Αθηνών όχι μεγαλύτερη από ένα τετραγωνικό μίλι, που περιελάμβανε τó Κολωναί. 'Αντι όμως νά έξαπολύσει γενική επίθεση

έναντίον των Βρετανών, ο ΕΛΑΣ διέπασσε τις δυνάμεις του σε περιφερειακές επιχειρήσεις σκοπεύοντας να διαλύσει τα κρησφύγετα των βασιλοφρόνων. Θα πρέπει να εξετάσουμε την άναποφασιστικότητα για μια γενική επίθεση, υπό το πρίσμα των επανειλημμένων προσπαθειών για άνακωχή που προσπαθούσαν να πετύχουν οι κομμουνιστές, άκόμη και όταν η στρατιωτική ύπεροχή του ΕΛΑΣ ήταν άναμφισβήτητη. Έτσι στις 10 Δεκεμβρίου, άντιπρόσωποι του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ επισκέφθηκαν τον Σκόμπι και ζήτησαν άνακωχή. Ο Σκόμπι όμως ύπακούοντας στις όδηγίες που είχε πάρει πρότεινε όρους που ύβριστικά σήμαιναν παράδοση άνευ όρων : ο ΕΛΑΣ έπρεπε να έγκυαλείψει άμέσως την Άθήνα και να παραδώσει τά όπλα. Γέντε μέρες άργότερα νέες συμφιλωτικές προτάσεις άντιμετωπίστηκαν με την ίδια άδιאלλαξία. Ο Τσώρτσιλ ήταν άνυποχώρητος. Έπειδή η στάση του Στάλιν του δημιουρούσε άίσθημα άσφαλείας, άποφάσισε να συντρέψει τον ΕΛΑΣ τον όποιο χαρακτήριζε στη Βουλή των Κοινοτήτων ως τροτσιστικό—μιά χειρονομία που άπειθυνόταν στον Στάλιν. Στις 8 Δεκεμβρίου έλεγε στον Σκόμπι:

«Ο ύπος μιλά πολύ τις μέρες αυτές για μια χειρονομία ειρήνης από μέρος του ΕΛΑΣ. Φυσικά θα ήταν εύτύχημα να λυθεί το πρόβλημα αυτό· πρέπει όμως να βεβαιωθείτε, όσο το επιτρέπει η επιρροή σας, ότι δεν θα παραχωρήσετε από κλοσύνη τίποτε από όσα κέρδιζαν ή μπορεί να κερδίσουν τά στρατεύματά μας. Πρέπει να φροντίσετε ώστε να μη δεχθείτε τίποτε πέρα από τους όρους που συμφωνήσαμε, πριν άκόμη ξεσπάσει η άναρσία.»

»Ο δικός μας σαφής στόχος είναι η συντριβή του ΕΑΜ. Ο τερματισμός των μαχών έπεται του πρωταρχικού αυτού στόχου». (Churchill, τόμ. 11, σελ. 258).

Παρά την εξέγερση της διεθνούς και της βρετανικής κοινής γνώμης (στις 13 Δεκεμβρίου το συνέδριο των εργατικών συνδικάτων εξέφρασε, με τριμερή πλειοψηφία 2.455.000 ψήφων έναντι 137.000, τη δυσαρέσειά τους προς την πολιτική της Βρετανίας στην Έλλάδα) και παρά τον κακό ύπολογισμό των δυνάμεων του ΕΛΑΣ, ο Τσώρτσιλ παρέμεινε άνένδοτος. Ο στρατάρχης Άλεξάντερ, ό οποίος άντικατέστρεψε τον άρχηγό του επιτελείου Μέσης Άνατολής Ούλιαν, έξακολούθησε την άποστολή έφοδίων και δυνάμεων στην Άθήνα, και στις 20 Δεκεμβρίου η άναλογία των δυνάμεων ένοούσε τους Βρετανούς. Άφου διασφαλίστηκε η στρατιωτική θέση του Σκόμπι, το μόνο πρόβλημα ήταν πλέον η επίτευξη μιας τελικής λύσης. Στις 22 Δεκεμβρίου ο Τσώρτσιλ τηλεγράφησε στον Άλεξάντερ :

«Δεν ύπάρχει περίπτωση να άποδυθούμε σε στρατιωτικές επιχειρήσεις πέρα από την περιοχή Άθηνων-Πειραιώς. Θα πρέπει όμως να εξασφαλίσουμε στην περιοχή αυτή στρατιωτική βάση, πάνω στην όποια θα σπριχτεί η λειτουργία μιας έλληνικής κυβέρνησης.»

»Πρόθεσή μας είναι, λοιπόν, να μη λινουμε στην Έλλάδα πέρα από ένα λογικό διάστημα, που θα επιτρέψει σε μια όποιαδήποτε νέα κυβέρνηση να συγκρατήσει έθνικό στρατό ή έθνοφυλακή που με την βοήθειά τους θα προχωρήσει

στην διεξαγωγή εκλογών, δημοψηφισμάτων κτλ. [...] Δεν μπορούμε να πετύχουμε πολιτική λύση, άν διαπραγματευθούμε από θέση άδυναμίας». (Churchill, τομ. 11, σ. 274).

Την ημέρα των Χριστουγέννων ο Τσώρτσιλ επισκέφθηκε την Άθήνα, για να σχηματίσει προσωπική αντίληψη για την κατάσταση στην Έλλάδα. Συγκλήθηκε συνδιάσκεψη άντιπροσώπων όλων των έλληνικών κομμάτων : του ΕΑΜ, των βρετανικών άρχων, και, περιέργως, του συνταγματάρχη Ποπόφ της σοβιετικής άποστολής, ό όποιος σ' όλη τη διάρκεια των έχθροπραξιών έμενε άθόρυβα και με στήλη στο ξενοδοχείο «Μεγάλη Βρετανία», στην πλατεία Συνάγματος, όπου στεγαζόταν επίσης και το στρατηγείο του Σκόμπι. Ο ίδιος ο Τσώρτσιλ τίμησε τη συνέπεια του Στάλιν :

«Ο Στάλιν έμεινε πιστός στη συμφωνία του Οκτωβρίου και κατά τις έχθροπραξίες έναντίον των Κομμουνιστών στην Άθήνα ή Πράβδα και η Ίσθστια δεν επέκριναν τις ένερογειές μας». (Churchill, τομ. 11).

Τώρα όμως ήταν άνένδοτη η άντιπροσωπεία του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Διατηρόντας άκόμη έλπίδες για την πολιτική νίκη, και παρά το γεγονός ότι η θέση τους χειροτέρευε από στρατιωτική άποψη, πρόβαλαν άπαίτησεις που ήταν άδύνατο να ίκανοποιηθούν. Όχι μόνον ζήτησαν ξανά το 50% των ύπουργικών χαρτοφυλακίων στη νέα κυβέρνηση μαζί με το ύπουργείο Έσωτερικών και άλλα σημαντικά ύπουργεία, αλλά άπαίτησαν τη διάλυση των τακτικών έλληνικών Ταξιαρχιών, την εκκαθάριση των δυνάμεων της άστυνομίας και την προκήρυξη γενικών εκλογών πριν από τον Άπρίλιο. Φυσικά οι όροι άπορρίφθηκαν και άρχισαν ξανά οι έχθροπραξίες. Στις άρχές Ίανουαρίου ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε να κρατήσει πια τις στρατηγικές του θέσεις και στις 5 Ίανουαρίου έγκυατέλειψε την Άθήνα.

Είναι δύσκολο να εξηγήσει κανείς αυτή την δεύτερη ξαφνική άδιאלλαξία των κομμουνιστών. Πρέπει να είχαν άντιληφθεί ότι η στρατηγική τους θέση είχε ύποστει σοβαρό κλονισμό. Οι συνεχείς ένισχύσεις των βρετανικών στρατευμάτων όδηγούσαν στην άναμφισβήτητη ύπεροχή του Σκόμπι. Ο έλεγχος του άεροδρομίου επέτρεψε στους Βρετανούς να συνεχίσουν την ένισχυση των μαχόμενων δυνάμεών τους, που έφθασαν τους 40.000 άνδρες. Έξάλλου δεν έγινε καμιά σημαντική άπόπειρα για την ένισχυση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ. Το μεγαλύτερο μέρος του ΕΛΑΣ άσχολούνταν άκόμη με τη διάλυση των μαζομαζών της δεξιάς στην ύπειρο. Δεν καταστρώθηκε κανένα σχέδιο για γενική επίθεση κατά των Βρετανών. Άλλωστε μια παρόμοια ένερογεια ήταν πια άδύνατη. Φάνεται ότι το ΕΑΜ υπερεκτίμησε τις επιπτώσεις που είχαν οι διαμαρτυρίες κατά της πολιτικής του Τσώρτσιλ στην Έλλάδα, τόσο στην Άγγλία όσο και στο έξωτερικό. Προφανώς έρμηκωσε την άφιξη του άγγλου πρωθυπουργού στην Έλλάδα ως ένδειξη άδυναμίας (στην πραγματικότητα ήταν έκδήλωση της προσωπικής του ιδιορρυθμίας), και προσπάθησε να εκμεταλλευθεί όσο το δυνατόν περισσότερο την ύποτιθέμενη άδυναμία του άντιπάλου

του. Έσως άκόμη το ΕΑΜ πίστευε σε κάποια διπλωματική ύποστήριξη από μέρος της ΕΣΣΔ, αλλά ως προς αυτό οι έλπίδες του διαψεύσθηκαν ούκρά. Την επομένη άκρίβως, ενώ επανελαμβάνονταν οι έχθροπραξίες, ό Στάλιν άναγνώρισε έπίσημα την κυβέρνηση του Παπανδρέου και ό Σεργκέγιεφ διορίστηκε πρεσβευτής στην Άθήνα. Οι αίτιες που κρύβονται πίσω από τις λαυθασμένες εκτιμήσεις του ΚΚΕ παραμένουν άγνωστες. Μερικοί ύποθέτουν ότι η πολιτική του Τίτο παρακίνησε το ΚΚΕ να σκληρύνει τη στάση του. Μιά τέτοια εικόσια όμως δεν έχει επιβεβαιωθεί άκόμη. Έποστηρίξαν έπίσης ότι η λύση του μυστηρίου κρύβεται στις παραινέσεις της Σοβιετικής Ένωσης, άν λάβουμε ύπόψη την δουλικότητα του ΚΚΕ προς τις επιθυμίες του Στάλιν. Όμως όλες οι έπίσημες και άνεπίσημες ένδείξεις δείχνουν ότι, τουλάχιστο στη φάση αυτή, ό Στάλιν δεν ένθάρρυνε μια άδιאלλακτη στάση. Στην πραγματικότητα, άκόμη και στις μοιραίες αυτές μέρες, το ΚΚΕ δεν ξεκαθάρισε την πολιτική που θα άκολουούσε. Η άναμφίβολη άνεπάρκεια της κομμουνιστικής ήγείας δεν άρκει για να δικαιопειεί και τους διαταγμούς. Ο τρόπος με τον όποιο λαμβάνονταν οι άποφάσεις του ΚΚΕ θα γίνει γνωστός, μόνον όταν οι έξόριστοι ήγέτες του άποφασίσουν ότι ήρθε η στιγμή να γράψουν τά άπομνημυνεύματά τους.

Κατά τά τέλη του Δεκεμβρίου συνέβησαν γεγονότα που θα είχαν πιο μακροχρόνιες επιπτώσεις. Ένώ η στρατιωτική κατάσταση χειροτέρευε συνεχώς, τά στρατεύματα του ΕΛΑΣ όχι μόνον ένέτειναν τά μέτρα έναντίον των δοσιλόγων και των φασιστικών ομάδων, αλλά άρχισαν να συλλαμβάνουν πολίτες, τους όπολους έστειλιν έσπευσμένα στα βουνά ως όμηρους. Το μέτρο αυτό χρησιμοποιοήθηκε ως έν άπό τά κύρια και άποτελεσματικότερα ύπλα της προπαγάνδας των κυβερνήσεων της δεξιάς. Είχε επίσης άποφασιστική σημασία για τη μετατόπιση της λαϊκής συμπίθειας από την άριστερά προς τη δεξιά. Είναι άδύνατο να ύπολογίσουμε με ακρίβεια την έκταση της ώμής αυτής πράξης. Μόνον στην περιοχή Άθηνών ό αριθμός των όμηρων κυμαίνεται από 15.000 έως 35.000 άτομα, από τά ύποια γύρω στις 4.000 εκτελεσθηκαν ή πέθαναν λόγω κακουχιών. Πρέπει ώστόσο να σημειώσουμε ότι οι βιαιοπραγίες αυτές δεν διαπράχθηκαν μόνον από τους κομμουνιστές. Κατά τη διάρκεια του Δεκεμβρίου και του Ίανουαρίου οι έλληνικές και οι βρετανικές άρχές συνέλαβαν, μόνον στην περιοχή Άθηνών, πάνω από 15.000 άτομα. Οι περισσότεροι στέλλθηκαν σε στρατόπεδα συγκεντρώσεως της Βορείου Άφρικής και πολλοί από αυτούς δεν ξαναγύρισαν. Πολύ σημαντικότερες από τη στρατιωτική συντριβή ήταν οι συνέπειες των όμωτητων που διέπραξαν οι κομμουνιστές κατά τά τέλη του Δεκεμβρίου, και οι όποιες δημιούργησαν μια τραγωδία που δεν έλιξε μόνον τους κομμουνιστές αλλά γενικά όλες τις προοδευτικές δυνάμεις της χώρας.

*

Άφου εξασφάλισαν το στρατιωτικό τους προγεφύρωμα, οι Βρετανοί στράφηκαν

πρός την διευθέτηση του πολιτικού προβλήματος. Το πρόβλημα αφορούσε στη μορφή του καθεστώτος και τη σύνθεση της κυβέρνησης. Ο βασιλιάς είχε ενδώσει στις πιέσεις του Τσώρτσιλ, ο οποίος είχε ταχθεί έναντι της άμεσης επιστροφής του, και ο Γεώργιος συμφώνησε στον διορισμό αντιβασιλέως. Την 1^η Ιανουαρίου ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός αποδέχτηκε την αντιβασιλεία και διακήρυξε την ανάγκη τερματισμού των έθνοπραξιών. Ο ρόλος του Παπανδρέου είχε εξαντληθεί: οι πολιτικές δολοπολικίες που οδήγησαν στην ήττα των κομμουνιστών τον είχαν εκθέσει.

Χρειαζόταν νέα προσωπικότητα που να μπορεί να πετύχει συμφιλίωση, αρκετά διαλλακτική όμοια, ώστε να εξυπηρετεί τα βρετανικά σχέδια. Τα προσόντα αυτά συγκέντρωνε ο στρατηγός Νικόλαος Πλαστήρας: τίμιος αλλά αναποφάσιτος βετεράνος που τον περιέβαλλε η αίγλη των αντιβασιλικών του αγώνων, ηγέτης μιας δημοκρατικής επανάστασης δίχως συμβιβασμούς και από το 1922. Τον είχαν μεταφέρει στην Αθήνα πριν μερικές εβδομάδες. Ήπιε ύστερα από δέκα χρόνια εξορίας οι Άγγλοι και είχε χάσει την επαφή του με την ελληνική πραγματικότητα. Είχε πεισθεί να δώσει όρο πίστης στον βασιλιά, όπως αποκαλύψαν αργότερα οι Άγγλοι, όταν πιά δεν τον χρειάζονταν. Κατά συνέπεια οι κομμουνιστές αντιμετώπισαν τον διορισμό του Πλαστήρα ως χειρονομία συμφιλίωσης και στις 11 Ιανουαρίου υπογράφηκε η άνακωχή.

Ο πόλεμος τελείωσε. Αλλά η χώρα είχε έρειπωθεί. Το μέγεθος των καταστροφών που είχε υποστεί η Ελλάδα μπορεί να συγκριθεί μόνον με το μέγεθος των καταστροφών της Γιουγκοσλαβίας, της Πολωνίας και της Ρωσίας. Από το 1940 ως το 1944 φονεύθηκαν 550.000 άτομα (8% του πληθυσμού) και καταστράφηκε το 34% του εθνικού πλούτου: 401.500 σπίτια καταστράφηκαν έντελως και οι άστεγοι έφταναν το 1.200.000 πυρολήθηκαν 1.770 χωριά, ενώ τα μεγάλα λιμάνια, οι σιδηροδρομικές γραμμές, οι ατμομηχανές, τα τηλεφωνικά δίκτυα, τα πολιτικά αεροδρόμια και οι γέφυρες καταστράφηκαν έντελως. Το 73% της χωρητικότητας του εμπορικού στόλου και το 94% της χωρητικότητας των έπιβατικών πλοίων είχαν βυθισθεί καταστράφηκε το 56% του όδικου δικτύου, το 65% των ιδιωτικών αυτοκινήτων, το 66% των φορτηγών και το 80% των λιωφορειών. Ο αριθμός των ίππων μειώθηκε κατά 60%, των μεγάλων ζώων επίσης κατά 60%, των μικρών ζώων κατά 80%, και κάρηκε το 25% των δασών· το 1944 η παραγωγή των δημητριακών μειώθηκε κατά 40%, του καπνού κατά 89% και της σταφίδας κατά 66%.

Υστερα από μακρές και δύσκολες διαπραγματεύσεις υπογράφηκε, στις 12 Φεβρουαρίου, η συμφωνία της Βάρκιζας μεταξύ ΕΑΜ, Βρετανών και κυβέρνησης Πλαστήρα. Η συμφωνία προέβλεπε τη διάλυση των ανταρτικών οργανώσεων και την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ εντός δύο εβδομάδων. Το ΕΑΜ δεν θα συμμετείχε στην κυβέρνηση η οποία θα διεξήγαγε δημοψήφισμα μέσα σ' ένα χρόνο. Εξάλλου το ΚΚΕ συνέχιζε την νόμιμη πολιτική του δράση και δόθηκε

άμνηστία στους στρατιώτες του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Η άμνηστία δεν περιλάμβανε τα αδικήματα του κοινού ποινικού δικαίου και η παράλειψη αυτή αποδείχτηκε μοιραία. Ενώ οι αρχηγοί του ΕΑΜ δεν κινδύνευαν να υποστούν διώξεις, οι αξιωματικοί και οι όπλιτες υπέστησαν άπληστες διώξεις. Διότι, λόγω της ευκαμψίας του νόμου, κάθε δραστηριότητα των ανταρτών μπορούσε να θεωρηθεί ποινικό αδικήμα. Δεκάδες χιλιάδες μαχητές της αντίστασης δεινοπάθησαν εξαιτίας της άκρωτηριασμένης αυτής άμνηστίας, ενώ οι ηγέτες τους δεν υπέστησαν καμιά δίωξη, επειδή οι δραστηριότητές τους θεωρήθηκαν έξω ορισμού πολιτικές. Η άνευ όρων παράδοση των κομμουνιστών (σε μία εποχή που, ενώ νικήθηκαν στην Αθήνα, εξακολουθούσαν να ελέγχουν ακόμη το μεγαλύτερο τμήμα της Ελλάδας) δημιούργησε το «νομικό» έρεισμα της λευκής τρομοκρατίας που ακολούθησε και οδήγησε σταδικά στον εμφύλιο πόλεμο. Και πάλι φαίνεται ότι η σοβιετική πίεση επηρέασε και αυτή την απόφαση του ΚΚΕ. Ο Παρτσάλιδης, μέλος του Π.Γ. του ΚΚΕ, όταν κατηγορήθηκε αργότερα για την άνευ όρων παράδοση, υπαινίχθηκε σαφώς την ύπαρξη εξωτερικών πιέσεων. Πρέπει να θυμηθούμε ότι η συμφωνία της Βάρκιζας συμπέπει χρονικά με τη συμφωνία της Γιάλτας. Ίσως ο Στάλιν βιαζόταν να δώσει πιστοποιητικά καλής πίστης.

Οι κομμουνιστές τήρησαν τους όρους της συμφωνίας που υπόγραψαν στη Βάρκιζα: 100 πυροβόλα, 81 βάρεις όμοια, 419 όπλοπολυβόλα, 2.115 αυτόματα τουφέκια, 318 ατομικοί όμοιοι, 48.653 τουφέκια και περίστροφα παραδόθηκαν στις αρχές (αριθμός μεγαλύτερος από αυτόν στον οποίο συμφώνησαν αρχικώς). Ωστόσο μια μεγάλη ποσότητα όπλων και πυρομαχικών δεν παραδόθηκε. Είναι μάλλον άπιθανο ότι η απόκρυψη των όπλων όφειλόταν στην απόφαση των κομμουνιστών ηγέτων να κινήσουν έναν δεύτερο ένοπλο αγώνα. Μερικές μονάδες του ΕΛΑΣ, όπως και ο Άρης Βελουχιώτης αρνήθηκαν να δεχτούν τη συμφωνία της Βάρκιζας και κατέφυγαν πάλι στα βουνά. Καθώς αυξανόταν η λευκή τρομοκρατία, όλο και περισσότεροι αγωνιστές του ΕΛΑΣ άρνούσαν να παραδώσουν τα όπλα τους. Αλλά τους αποκήρυξαν άμέσως το ΚΚΕ και το ΕΑΜ που είχαν εκδώσει διαταγές για τον ήσυχο και ταχύ άφοπλισμό των ανταρτών. Ο ίδιος ο Βελουχιώτης για να μη συλληφθεί σκοτώθηκε· ωστόσο πολλοί σύντροφοί του ακολούθησαν το παράδειγμα του και παρέμειναν στα βουνά, για να αποφύγουν τη σύλληψη και εκτέλεση.

Ως τα μέσα του 1945 η λευκή τρομοκρατία είχε προσλάβει τεράστιες διαστάσεις. Στις 5 Ιουνίου, ο Πλαστήρας (που στο μεταξύ είχε παίξει το ρόλο του και είχε αντικατασταθεί) και οι Σοφούλης, Καφαντάρης, Μυλωνάς και Τσουδερός, ηγέτες των κομμάτων του Κέντρου που είχαν αρχίσει να αναβιώνουν, υπέγραψαν ένα μνημόνιο το οποίο ανέφερε:

«Η τρομοκρατία την οποίαν εξαπέλυσε η άκρα δεξιά εις όλόκληρον την χώραν μετά το Δεκεμβριανό καθ' ημέραν επέκτείνεται. Η ανάπτυξις και η έκτασις αυτής καθιστούν τον βίον άβιωτον όλων

των μη βασιλοφρόνων πολιτών και αποκλείουν την έλπίδα ότι είναι δυνατόν να προχωρήσωμεν εις ελεύθερον δημοψήφισμα η εις εκλογάς. Αί τρομοκρατικά οργανώσεις της άκρας δεξιάς, αι όποιαί εξωπλίσθησαν υπό των Γερμανών και συνειργάσθησαν μετ' αυτών, ουδόλας άφωπλίσθησαν η εδιδώθησαν, άλλα συνεχίσθησαν μετ' των δυνάμεων ασφαλείας διά να στραγγαλίσουν όλοσχερώς πάσαν δημοκρατικην σκέψιν».

Πράγματι, οι εξτρεμιστές της άκρας δεξιάς αποτελούσαν τον όγκο των ίδιων των δυνάμεων ασφαλείας, οι όποιες όχι μόνο δεν εκκαθαρίσθησαν, άλλα και εμπλουτίστηκαν με μέλη οργανώσεων που ως τότε λειτουργούσαν ως «ιδιωτικές». Ο τότε ύπουργός των Στρατιωτικών παραδέχθηκε αργότερα ότι «τα πρώτα τάγματα της Εθνοφυλακής με ίδιχη μου πρωτοβουλίαν συνεκροτήθησαν από μέλη των Ταγμάτων Ασφαλείας». Παράλληλα με τις επίσημες δυνάμεις ασφαλείας και σε στενή συνεργασία με αυτές, η οργανώση Χ του Γρίβα, που αργότερα ισχυριζόταν ότι είχε φθάσει τα 200.000 μέλη, είχε τάξει ως κύριο σκοπό της την καταδίωξη και τη δολοφονία των άλλων ανταρτών του ΕΛΑΣ. Κατά το βραχύ διάστημα από τον Φεβρουάριο ως τον Ιούλιο του 1945 είχαν συλληφθεί 20.000 άτομα, είχαν φονευθεί πάνω από 500 και είχαν καταδικαστεί σε θάνατο 2.961. (Ο τελευταίος αριθμός ανακοινώθηκε από την ελληνική κυβέρνηση). Τον Δεκέμβριο 1945 ο Υπουργός της Δικαιοσύνης δήλωσε:

«...το σύνολον των φυλακισμένων είναι 17.984. Έκ τούτων κατάδικοι 2.388 και υπόδικοι 15.596... Διώκονται ως μέλη του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ κτλ. 48.956. Το σύνολον των διωκόμενων, συμπεριλαμβανομένων των ήδη υπόδικων, υπερβαίνει τās 80.000».

Κατά το ΕΑΜ, από τη Βάρκιζα ως τις εκλογές της 31ης Μαρτίου 1946, δολοφονήθηκαν 1.289 άτομα, τραυματίσθησαν σοβαρά 6.671, βασανίσθησαν 31.632 και συνελήφθησαν 84.931.

Στο μεταξύ, τον Φεβρουάριο είχε συνέλθει η συνδιάσκεψη της Γιάλτας. Όσον αφορά τα ζητήματα των Βαλκανίων, απλώς επικύρωσε τις προγενέστερες συμφωνίες μεταξύ Τσώρτσιλ και Στάλιν. Αλλά οι διεθνείς επιπτώσεις της είχαν ανυπολόγιστη σημασία, γιατί οι σφαίρες επηρέασε στα Βαλκάνια συμφωνήθηκαν όριστικά, ενώ οι προγενέστερες συμφωνίες υποτίθεται ότι είχαν προσωρινό χαρακτήρα. Όπως έχει υπογραμμίσει ο Ίσακ Ντώτσερ, ο Στάλιν κατά έναν περιεργό βυζαντινό τρόπο σεβόταν σχολαστικά τις συμφωνίες που υπέγραφε με τους άστοιχους συμμάχους του· η τραγωδία των ελληνικών κομμουνιστών ήταν ότι δεν το κατάλαβαν ποτέ. Η στάση του ΚΚΕ ήταν κοντόφθαλμη σε αντίθεση προς τη στάση των γάλλων και των Ιταλών κομμουνιστών που αναγκάστηκαν—ιδίως οι Ιταλοί—να αντιμετώπισουν παρόμοια—άν και λιγότερο σοβαρές—προκλήσεις της άκρας δεξιάς μετά το τέλος του πολέμου. Αρχειά να θυμηθεί κανείς τις παραινέσεις του Τολιάτι για μετριοπάθεια μετά την σφειδόν μοιραία απόπειρα που έγινε έναντι του. Αντίθετα οι διώξεις που εξαπέλυσε η άκρα δεξιά στην Ελλάδα επέβαλαν σταδιακά μία επαναστατική διάθεση και στάση στο ΚΚΕ.

Τὸ γλωσσικὸ πρόβλημα καὶ ἡ διδασκαλία τῶν ἐλληνικῶν

Ἡ επαναφορά τοῦ γλωσσικοῦ ζητήματος στις στήλες τῆς Δ' με βάζει σὲ πειρασμὸ νὰ διατυπώσω ὁρισμένες ἀπόψεις καὶ προτάσεις, πού ἂν δὲν εἶναι χρήσιμες ἀπὸ μόνες τους, θὰ μπορούσαν ἴσως νὰ προκαλέσουν ἄλλους ἀρμολιότερους νὰ πουν τίς δικές τους.

1. Νομίζω ὅτι σήμερα πιά στὴν Ἑλλάδα δὲν ὑπάρχει γλωσσικὸ ζήτημα μετὴν ἔννοια τοῦ γλωσσικοῦ διλήμματος, τῆς γλωσσικῆς ἐκκρεμότητας. "Ὅλοι μας, μικροὶ καὶ μεγάλοι, μορφωμένοι καὶ ἀμόρφωτοι μιλάμε καὶ γράφουμε (ἐκτὸς ἂν εἶμαστε μαθητὲς ἢ κάνουμε αἴτηση σὲ δημόσια ὑπηρεσία) τῆς γνωστῆ μας νεοελληνικῆς γλώσσα, τὴν ἐμπλουτισμένη δημοτικὴ, πού εἶναι σήμερα ἀρκετὰ ἐνοποιημένη στὸν λεκτικὸ θησαυρὸ τῆς καὶ στὴν τυπικὴ τῆς δομὴ καὶ ἀρκετὰ παγιωμένη στὸ πανελλήνιο γλωσσικὸ αἰσθημα, ὥστε νὰ ἀποτελεῖ ἓνα πολὺ ἀξιόλογο ἐκφραστικὸ ὄργανο. Ἡ μακροχρόνια πορεία πρὸς τὴ σημερινὴ γλωσσικὴ κατάσταση ἐπιταχύνθηκε σημαντικὰ σὰ μεταπολεμικὰ χρόνια. Κατὰ ἓνα μέρος αὐτὸ ὀφείλεται πιθανότατα στὴν ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση τοῦ 1964. Ἡ μεταρρύθμιση ἐκείνη, ὅσο βραχύβια κι ἂν στάθηκε, ἔανάφερε στὴν ἐπιφάνεια ὄλον τὸν προβληματισμὸ τοῦ ζητήματος καὶ μᾶς βοήθησε νὰ συνειδητοποιήσουμε πόσο εἶχε ὀριμώσει ἡ φυσικὴ λύση του καὶ πόσο ἀχρηστὴ καὶ ἀφόρητὴ εἶχε καταπνίξει ἡ καθαρεύουσα. Ὅπως δὴ ποτε, σήμερα ἓνα συντριπτικὸ ποσοστὸ τῆς δημοσιογραφικῆς ὄλης καθὼς καὶ ἡ μεγάλη πλειοψηφία ὄλων τῶν πρωτότυπων ἢ μεταφρασμένων δημοσιευμάτων, ἀνεξάρτητα ἀπὸ ἰδιολογικὸ ὑπόβαθρο καὶ ἐνδεχόμενη πολιτικὴ τοποθέτηση, ἔχουν ἐγκαταλείψει τὴν καθαρεύουσα. Ἀκόμη καὶ τὰ προγράμματα τῆς ραδιοτηλεόρασης (πλὴν τοῦ δελτίου εἰδήσεων) ἔχουν εὐθυγραμμιστεῖ γλωσσικά. Ἡ καθαρεύουσα ἔχει ἐξωστεῖ ἀπὸ πολλὰς ἐπιστῆμες καὶ τείνει νὰ ἐξωστεῖ καὶ ἀπὸ τίς ἄλλες. Ἡ ἱστορία, ἡ φιλοσοφία, ἡ κοινωνιολογία, ἡ οἰκονομικὴ εἶναι ἐπιστημονικὸι τομεῖς οὐσιαστικὰ κλειστοὶ στὴν καθαρεύουσα. Κι ἔτσι οἱ "Ἕλληνες ἐθίζονται μ' ὄλο καὶ γρηγορότερο ρυθμὸ νὰ σκέπτονται, νὰ ἐκφράζονται καὶ νὰ συζητοῦν γιὰ ὅλα τὰ θέματα τοῦ ἐνδιαφέροντός τους σὲ ἑνιαία καὶ γενικά ἀναγνωρισμένη γλώσσα. Βέβαια ἡ γλώσσα αὐτὴ δὲν ἔχει ἀκόμη συμπληρώσει ὅλα τὰ κενὰ τῆς οὐτε ἔχει διευκρινίσει ὅλες τίς ἀσάφειες τοῦ τυπικοῦ τῆς. Πάντως ὅμως μπορούμε νὰ πούμε με βεβαιότητα ὅτι ἡ καθαρεύουσα δὲ θὰ ἀναλάβει ποτὲ ἀπὸ τὸ θανάσιμο χτύπημα πού δέχτηκε σὰ τελευταία αὐτὰ χρόνια μετὰ τὸ 1964. Ἐχει περιοριστεῖ πιά σ' ἓναν ἀγώνα ὀπισθοφυλακῶν χωρὶς καμιά προοπτικὴ ἐπιβίωσης.

2. Ἐκεῖνο πού, παρὰ τὴν ἐξέλιξη

αὐτῆ, δὲν ἔχει ἀλλάξει εἶναι ἡ πεισματικὴ προσασία πού ἐξακολουθεῖ νὰ παρέχει τὸ κράτος στὴν καθαρεύουσα. Εἶναι ἀγνωστο τί ἐπιδιώκει νὰ πετύχει μετὴν προσασία αὐτῆ. Τὸ μόνο πάντως πού κατορθώνει εἶναι νὰ ἐξοργίζει διδάσκοντες καὶ διδασκόμενους, νὰ βάζει τροχοπέδη στὴν πνευματικὴ ἀνάπτυξη τῶν Ἑλλήνων καὶ νὰ ἐπιβραδύνει τὴν δικαιοσύνη τῆς ὁριστικῆς ὁμαλοποίησης, πού μόνο μετὴν ἀνεμπόδιση, γενικὴ χρῆση σ' ὄλους τοὺς τομεῖς μπορεῖ νὰ συντελεστεῖ. "Ὅσο κωλυσιεργεῖ γλωσσικά ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά ἡ παιδεία (στὴν ὁποία ὄλοι οἱ "Ἕλληνες ἀφιερώνουν ὑποχρεωτικὰ τὰ πιὸ κρίσιμα χρόνια τῆς γλωσσικῆς τους κατάρτισης) καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἡ διοίκηση (πού καὶ μὲ τὰ παρακλάδια τῆς ἀπασχολεῖ μεγάλο ποσοστὸ τῶν ὄριμων Ἑλλήνων), ἡ γενικὴ ἐμπέδωση καὶ κωδικοποίηση τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας κατ' ἀνάγκη θὰ καθυστερεῖ. "Ἄς ἐλπίσουμε γιὰ μιὰ φορὰ ἀκόμη, ἂν καὶ τόσες φορὲς ἐλπίσουμε μάταια, ὅτι δὲ θὰ ἀργήσει ἡ ἀναγνώριση τῆς γλωσσικῆς πραγματικότητας καὶ ἡ συναγωγή τῶν ἀναγκαίων συμπερασμάτων.

3. Μιὰ τέτοια ἐξέλιξη, ὅσο ἀπαραίτητη καὶ ἐπιθυμητὴ κι ἂν εἶναι, δὲ θὰ ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ ἀντιμετωπιστεῖ ἓνα ἄλλο παράλληλο γλωσσικὸ πρόβλημα, παλιὸ ὅσο καὶ τὸ διλήμμα τοῦ ἰδιώματος, ἓνα πρόβλημα πού συχνὰ συγγέεται μετὸ διλήμμα τοῦ ἰδιώματος καὶ πού ἴσως δὲν ἔχει συνειδητοποιηθεῖ στὴν αὐτοτέλειά του ἀπὸ ὄλους τοὺς ἐνδιαφερομένους. Πρόκειται γιὰ τὸ ὅτι τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο ποτὲ δὲν ἐδίδαξε τὴν ἐλληνικὴ γλώσσα στους "Ἕλληνες, εἴτε στὸ ἰδιωματὸ τῆς δημοτικῆς, εἴτε τῆς καθαρεύουσας, εἴτε τῆς ἄττικῆς. Γιὰ τὴ γλωσσικὴ διδασκαλία δὲ θὰ πεῖ νὰ μάθουμε ποιὲς λέξεις δασύνονται, πότε μπαίνει ἡ περιποιημένη καὶ πότε χρησιμοποιοῦμε τὸ καθέναν ἀπὸ τὰ ἔξι «» τῆς ὀρθογραφίας μας. Γλωσσικὴ διδασκαλία θὰ πεῖ νὰ μᾶς βοηθήσει τὸ σχολεῖο νὰ μάθουμε νὰ χρησιμοποιοῦμε σωστὰς λέξεις σὲ σωστὰς ἀλληλουχίες γιὰ νὰ ἐκφραζόμαστε με ἀκρίβεια· θὰ πεῖ νὰ μάθουμε νὰ σεβόμαστε τὸ νόημα τῶν λέξεων· θὰ πεῖ νὰ συνηθίσουμε νὰ ἀξιῶνουμε ἀπὸ κάθε πρόταση, ἀπὸ κάθε κείμενο, ἓνα σαφὲς προσδιορισμὸ νοηματικὸ περιεχόμενου, πράγμα πού βέβαια προϋποθέτει ὅτι θὰ ἔχουμε ἀσκήσει ἀρκετὰ τὸ μυαλὸ μας ὥστε νὰ ἀναζητᾶμε, νὰ ἀναγνωρίζουμε καὶ νὰ συνθέσουμε τέτοια περιεχόμενα· θὰ πεῖ νὰ ἀποκτήσουμε γλωσσικὴ πειθαρχία πού εἶναι καὶ πειθαρχία τῆς νόησης. "Ἄν πολλὰ παιδιὰ ἔχουν ἐμφυτεσ εὐαισθησίες πού τὰ προωθοῦν αὐτοδύναμα σ' αὐτὴ τὴν πειθαρχία, τὰ περισσότερα δὲν προσφέρει τὴν ἀπαραίτητὴ διδασκαλία εἶναι φυσικὸ νὰ ὑποαναπτύσσονται γλωσσικά.

Κι ἐπειδὴ ἡ χρῆση τῆς γλώσσας καὶ ἡ χρῆση τῆς νόησης εἶναι πολὺ συγγενικὲς λειτουργίες, εἶναι φυσικὸ νὰ ὑστεροῦν καὶ ἀπὸ ἀποψη γενικοῦ πνευματικοῦ ἐπιπέδου.

"Ὅλοι ξέρουμε τί προσφέρει γλωσσικά τὸ ἐλληνικὸ σχολεῖο ἀντὶ γιὰ τὰ σπουδαῖα αὐτὰ ἐφόδια. Προσφέρει στὴ σημερινὴ μορφή του, ὄλο κι ὄλο μιὰ κολοβὴ γραμματικοσυντακτικὴ κατάρτιση μετὸ κωφούζιο τῶν τριῶν γραμματικῶν, δημοτικῆς καὶ καθαρεύουσας στὸ Δημοτικὸ καὶ ἄττικῆς στὸ Γυμνάσιο. Ἀπὸ αὐτὲς τίς τρεῖς γραμματικὲς καμιά δὲν εἶναι γλωσσικὰ χρήσιμη. Οἱ δύο τοῦ Δημοτικοῦ μόνο σύγχυση προκαλοῦν καὶ συχνὰ εἶναι ἀσυμβίβαστες μετὰ τὰ κείμενα πού διαβάζουν τὰ παιδιὰ στὸ σχολεῖο καὶ στὸ σπίτι. Ἡ τρίτη, τῆς ἀρχαίας, καλύπτει κείμενα πού τὰ παιδιὰ δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ ἀξιοποιήσουν γλωσσικά. Τὶς περισσότερες ὥρες γλωσσικῆς διδασκαλίας στὸ Γυμνάσιο τὰ παιδιὰ τὶς καταναλίσκουν γιὰ νὰ μάθουν αὐτὴ τὴν ἀρχαία γραμματικὴ καὶ ἔτσι δῆθεν νὰ διευκολυνθοῦν στὴ γνωριμία τους μετὰ τὰ κλασσικὰ ἀριστουργήματα, τὰ ὁποῖα ὅμως ἀκριβῶς ἐξαιτίας τῆς ἀπασχόλησής τους μετὰ τὴ γραμματικὴ, δὲν προλαβαίνουν ποτὲ νὰ γνωρίσουν. Τὶς ὥρες πού ἀπομένουν, τὰ παιδιὰ τίς διαθέτουν γιὰ νὰ διαβάσουν ἐπιτροχάδην μερικὰ ἀποσπάσματα χωρὶς συνέχεια καὶ εἰρμὸ ἀπὸ διάφορα νεοελληνικὰ κείμενα πού, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴν ἐπιτυχία τῆς ἐπιλογῆς τους, εἶναι τουλάχιστο καταλητὰ καὶ προσφέρουν γιὰ μιὰ πραγματικὴ γλωσσικὴ διδασκαλία. Τέτοια διδασκαλία ὅμως δὲν προβλέπεται καὶ συνεπῶς τὰ παιδιὰ δὲν βοηθοῦνται νὰ συνειδητοποιήσουν τοὺς ὀρθοὺς τρόπους τῆς ἐκφρασης καὶ τῆς μετάδοσης νοημάτων σὲ κανένα ἰδιωματὸ τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας.

Βέβαια σ' ὅλες τίς προηγμένες χώρες τὸ σχολεῖο φέρνει τὰ παιδιὰ σὲ ἐπαφὴ μετὰ τὰ δοκίμα κείμενα τῆς γλωσσικῆς τους παρὰδοσης. Αὐτὸ ὅμως γίνεται στὸ πλαίσιο ἐνὸς γενικότερου προγράμματος γλωσσικῆς ἐκπαίδευσης, ὅπου ἡ χρῆση τῆς γλώσσας διδάσκεται αὐστηρά, συστηματικὰ, ἀπαιτητικὰ, μετὰ πλῆθος ἀσκήσεις λεπτῶν διακρίσεων, μετὰ ἐμβαθύνσεις στις δομές, μετὰ ἀκριβολογικοὺς προσδιορισμοὺς, μετὰ καλλιέργεια τοῦ εἰρμὸ τῆς νοητικῆς σύλληψης σὲ παραδείγματα πού καλύπτουν ὅλη τὴν κλίμακα τῆς ἐμπειρίας τοῦ μαθητῆ, ἀπὸ τὰ πιὸ ἀπλά τῆς καθημερινῆς ζωῆς ὡς τὰ πιὸ σύνθετα προχωρημένης δοκιμογραφίας.

"Ὅλα αὐτὰ τὰ πολὺ οὐσιώδη γιὰ τὴν ἄσκησιν τῆς σκέψης καὶ τῆς ἐκφρασης ἐμεῖς κοιτάζουμε νὰ τὰ ἀντικαταστήσουμε μετὰ τὴν ἐνθάρρυνση τῆς μεγαλόστομης ἀοριστολογίας καὶ τῆς τυπολογίας τῶν κενῶν φραστικῶν ζεύξεων (ἐκθέσεις περὶ ἀρχαίων γνωμικῶν καὶ ἔθνικῶν ἐπετείων). Μ' αὐτοῦ τοῦ εἶδους τῆ γλωσσ-

σική καλλιέργεια τὸ σχολεῖο ὄχι μόνον δὲν εὐνοεῖ ἀλλὰ ἐμποδίζει τὴν ἀνάπτυξη τοῦ λογικοῦ κριτηρίου, ἰδιαίτερα σὲ περιόδους πού ὑποβιβάζεται σὲ ὄργανο πολιτικῆς προπαγάνδας.

4. Ἡ κατάσταση αὐτὴ δὲν πρόκειται νὰ διορθωθεῖ αὐτόματα ἀπλῶς μὲ τὸ νὰ ἐπιτραπεῖ ἢ καὶ νὰ γενικευθεῖ ἡ χρήση τῆς δημοτικῆς στὴ μέση ἐκπαίδευση. Γιατὶ δυστυχῶς πολλὰ θανάσιμα γλωσσικά ἀμαρτήματα ἔχουν βαθιές ρίζες στὴ μεσογειακὴ μας φύση. Καὶ δὲν εἶναι τόσο στενά συνυφασμένα μὲ τὸ γλωσσικὸ ἰδίωμα τῆς καθαρῆς οὐσίας, ὅσο πιστεύεται ἀπὸ πολλούς. Βέβαια ἡ ἰδιομορφία τῆς καθαρῆς οὐσίας παίζει καὶ αὐτὴ τὸ ρόλο της. Τῆ μεγαλύτερη σημασία ὅμως ἔχει ὁ βαθμὸς τὸν ὅποιο εἶναι ἀνεπτυγμένη ἡ ἀξίωση νὰ χρησιμοποιοῦμε τὴ γλῶσσα γιὰ νὰ ποῦμε σ' ἀλήθεια κάτι καὶ ὄχι νὰ κωμωδῶμε πὼς λέμε κάτι. Πολλοὶ καθαρηνιστὰς εἶχαν ἐντονη αὐτὴ τὴν ἀξίωση καὶ πολλοὶ δημοτικιστὲς δὲν τὴν εἶχαν καθόλου. Γιὰ νὰ καλλιεργηθεῖ τὸ αἶτημα τῆς μετάδοσης οὐσιαστικοῦ νοήματος χρειάζεται μιὰ τελειῶς καινούρια δομὴ στὸ πρόγραμμα γλωσσικῆς διδασκαλίας. Πρέπει νὰ δοθεῖ ὁ καιρὸς στὰ Ἑλληνόπουλα νὰ μελετήσουν καὶ νὰ μάθουν τὴ γλῶσσα τους. Πρέπει νὰ τοὺς ἀνοίχτει ὁ δρόμος νὰ πλησιάσουν τὰ κείμενα σὲ ἐπίπεδο βαθύτερο ἀπὸ τὴ γραμματιστικὴ ἐπιφανεία. Γιὰ νὰ γίνει ὅμως αὐτὸ πρέπει νὰ ἀπαλλαγοῦν τὰ προγράμματα ἀπὸ τὰ ἄχρηστα φορτία. Νὰ περιοριστεῖ σ' ἓνα ἐλάχιστο ἡ γραμματικὴ τῆς ἀρχαίας καὶ νὰ ἐφαρμοστεῖ

μιὰ ἄμεση μέθοδος ἀπευθείας γνωριμίας μὲ ἀρχαῖα κείμενα. Πρέπει ἀκόμη νὰ ἀπαλλαγεῖ ἐπιγόντως ἡ ἐλληνικὴ γραφὴ ἀπὸ τὸν βλακώδη καὶ ἐξοργιστικὸ φόρτο μὲ πνεύματα καὶ περισπωμένες καὶ γενικά πρέπει νὰ ἀπλοποιηθεῖ μὲ βαθιές τομές ἢ ὀρθογραφία μας. Τὶς ὥρες καὶ τὴν προσπάθεια συγκέντρωσης πού θὰ ἐξοικονομοῦσε μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ, θὰ ἔπρεπε νὰ τίς ἀφιερῶσσομε στὴ μελέτη τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας σὲ βάθος, μὲ ἐτυμολογίες, συνώνυμα, ἀσκήσεις περιλήψεων — ἰδιαίτερα σημαντικῆς γιὰ τὴ γλωσσικὴ πειθάρχηση τοῦ Ἑλληνα — ἀσκήσεις ἀναγνώρισης νοημάτων, ἀσκήσεις ἐκθέσεων σὲ καθημερινὰ θέματα καθὼς καὶ ἀσκήσεις δοκιμιογραφικῆς στὶς ὁποῖες νὰ καλλιεργῶνται ἡ ὀρθὴ ζεύξη πρόσφορων νοημάτων καὶ ὄχι ἡ ἀναμάσηση κονσερβοποιημένων λεκτικῶν σχημάτων.

Ἐννοεῖται βέβαια ὅτι θὰ ἦταν ἐντελῶς ἀδιανόητο νὰ ἐπιχειρηθεῖ μιὰ τέτοια γλωσσικὴ διδασκαλία στὸ ἰδίωμα τῆς καθαρῆς οὐσίας (δοκιμάστε νὰ βάλετε ἓνα μαθητὴ νὰ σᾶς περιγράψει σὲ γλῶσσα καθαρῆς οὐσίας μὲ 70 λέξεις τὴν ὁδὸ Σταδίου στὶς 7 τὸ βράδυ ἢ τὴ διαδρομὴ του ἀπὸ τὸ σπίτι στὸ σχολεῖο). Γι' αὐτὸ ἀυτονόητη προϋπόθεση μιᾶς τέτοιας μεταρρύθμισης στὴ γλωσσικὴ παιδεία εἶναι ἡ ἀποκατάσταση τῆς δημοτικῆς στὴ θέση πού τῆς ἀνήκει φυσιολογικὰ, στὴ θέση τῆς μοναδικῆς γλώσσας τοῦ σχολεῖου.

5. Ἀλλὰ αὐτὸ δὲν εἶναι ἡ μόνη προϋπόθεση γιὰτὶ τελικά τὸ πρόβλημα τῆς γλωσσικῆς διδασκαλίας — ὅπως καὶ τὸσα ἄλλα βασικὰ θέματα πού ἀπασχολοῦν

τὸν ἐλληνικὸ λαὸ — εἶναι πρόβλημα ἐκδημοκρατισμοῦ τῶν κοινωνικῶν δομῶν καὶ ἀναγωγῆς τῆς ἐξουσίας στοὺς φυσικοὺς της φορεῖς. Ὅσο τὸ κράτος διαθέτει ἀρκετὰ μέσα ἐπιβολῆς γιὰ νὰ βάζει τὶς σκέψεις τῶν Ἑλλήνων στὰ καλοῦπια τῶν «ἐπιστῆμων ἀπόψεων», ὅα δημιουργοῦνται συνειδητῶς καὶ ὑποσυνειδητῶς ἀναστολές πού θὰ ἐμποδίζουν τὴν ἐλεύθερη διανόηση καὶ θὰ ἐπηρεάζουν ἀρνητικὰ τὴ γλωσσικὴ ὀρίμανση. Ἰσχυεῖ ὅμως καὶ τὸ ἀντίστροφο: «Ὅσο καθυστερεῖ ἡ ἐλεύθερη διανόηση καὶ ἡ γλωσσικὴ ὀρίμανση, ὅα εἶναι εὐκολότερη ἡ ἀπόκτηση καὶ ἡ χρησιμοποίηση αὐτῶν τῶν μέσων ἐπιβολῆς.

Αὐτὸ ἀποτελεῖ πρόσθετο λόγο γιὰ τὸν ὅποιο πιστεύω ὅτι εἶναι ἀναγκαῖο ἀλλὰ καὶ ἐπίκαιρο, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὶς σημερινές βραχυπρόθεσμες προσπάθειες, νὰ μελετηθεῖ ἓνα συστηματικὸ καὶ ολοκληρωμένο πρόγραμμα γλωσσικῆς διδασκαλίας σὲ συνδιασμὸ μὲ ἀπλοποίηση τῆς ὀρθογραφίας. Ἡ ὑπαρξὴ ἐνός τέτοιου ἑτοιμοῦ προγράμματος δὲν ἀποκλείεται νὰ ἐπιταχύνει τὶς ἐξελιξεις. Γι' αὐτὸ θὰ ἦταν σκόπιμο νὰ ἰδρυθεῖ μιὰ ἐταιρεία μελετῶν μὲ ἀντικείμενο τὴ διδασκαλία τῆς νεοελληνικῆς γλώσσας στοὺς Ἑλληνας. Χρήματα δὲ χρειάζονται πολλά, καὶ ὅσα χρειάζονται εἶμαι βέβαιος ὅτι μποροῦν νὰ βρεθοῦν. Ἐκεῖνο πού χρειάζεται κυρίως εἶναι φαντασία, γνώση, ἐπιμονὴ καὶ ἀγάπη τῆς γλώσσας. Κι ἀσφαλῶς θὰ βρεθοῦν πολλοὶ ἔγκυροι εἰδικοί πού διαθέτουν ὅλα αὐτὰ τὰ προπάντα.

Ἀθήνα, Σεπτέμβρης 1973

ANTUN SOLJAN

διήγημα

Βροχὴ

Στεκόμουν ὥρα πολλὴ στὸ παράθυρο περιμένοντας νὰ σημάνει τὸ ρολοῖ. Καθὼς κοιτοῦσα ἀπὸ τὸ παράθυρο τὴ βροχὴ, καὶ τὶς μουσκεμένες στέγες καὶ προσόψεις τῶν γειτονικῶν σπιτιῶν, ἔνιωθα ζέχειλος ἀπὸ νὰ αἰσθημα ἐλευθερίας, μιᾶς ἐλευθερίας πού μέσα της σὲ λίγο θὰ βυθίζομουν νὰ τὴν ἀφήσω νὰ μὲ συμπαράσῃ. Βέβαια, ἦταν μιὰ ἐλευθερία εἰδικοῦ τύπου. Κάθε Σάββατο ἤμουν σίγουρος ὅτι ἡ ἐλευθερία αὐτὴ κάτι μοῦ ἐπιφυλάσσει. Ἡ ἐλευθερία εἶναι πάντα γεμάτη κρυμμένες δυνατότητες. Δὲν ἤξερα τί θὰ ἦταν ἐκεῖνο πού μὲ περίμενε, ὅμως κατεβαίνοντας τὴ

σκάλα ἤμουν σχεδὸν σίγουρος ὅτι ἴσως βρισκόταν κιόλας ἐκεῖ, νά, ἔξω ἀπὸ τὸ κατώφλι, δυὸ βήματα παρακάτω, στὴ γωνία τοῦ ὀδοντωτοῦ ἢ καὶ δυὸ δρασκελιές πιδὸ πέρα, στὴ στάση τοῦ λεωφορείου, ἐκεῖνη ἀκριβῶς τὴ μέρα κάτι μὲ περίμενε, μόνον γιὰ μένα. Κάθε Σάββατο.

Κοιτώντας τὴ βροχὴ πάσχιζα νὰ φανταστῶ τί ἦταν ἐκεῖνο πού μὲ περίμενε. (Ὅπως τὴ νύχτα, μισοκοιμισμένος, σκαρώνει κανεὶς μακρόσυρτες καὶ περίπλοκες περιπέτειες). Ἐγὼ πιά τὰ χρονάκια μου γιὰ νὰ ὄνειρεύομαι πὼς θὰ κερδίσω τὸ λαχεῖο ἢ κάποια κληρονομιά ἢ πλούσιες γυναῖκες. Ὅ,τι καὶ νὰ μὲ περιμένει εἶναι κάτι τὸ τελειῶς διαφορετικὸ, ἀνήκει μόνον σὲ μένα, καὶ δὲν μπορεῖ νὰ ικανοποιήσει ἄλλον ἐκτὸς ἀπὸ μένα. Ἡ βροχὴ ἔφευγε ἀσταμάτητα σὲ λεπτές, ἀθέατες σταγόνες. Ὁ οὐρανὸς ἦταν ἀπόλυτα ὁμοιόμορφος. Ἐδειχνε πὼς ἦταν μιὰ ἀπὸ κείνες τὶς πρώιμες φθινοπωρινές βροχές, ζεστὲς ἀκόμη καὶ εὐχάριστες γιὰ νὰ σεργιανῆσεις.

Ἐβρεχε ἀκόμη σὰν κατέβηκα τὴ σκάλα καὶ βγῆκα ἀπὸ τὴν ἐξώθυρα τῶν γραφείων. Ἄνοιξα τὴν ὀμπρέλα μου καὶ ἔνιωσα μεγάλο καμάρια γιὰ τὴν ἀφεντιά μου πού εἶχα θυμηθεῖ νὰ πάρω ὀμπρέλα τὸ πρωὶ ὅταν δὲν ὑπῆρχε τὸ παραμικρὸ σημάδι βροχῆς. Γιὰ μιὰ στιγμή, ἀναλογίστηκα πόσο εὐχάριστο θὰ ἦταν νὰ σεργιανῶ στὴ βροχὴ, προφυλαγμένος ἀπὸ τὴν ὀμπρέλα, ἀγναντεύοντας τὸν ὑπόλοιπο κόσμον κάτω ἀπὸ τὸ μαῦρο θόλο της. Ὅστόσο, μόλις ἔφτασα στὴν πρώτη γωνία, στὴ λεωφόρο Ἰλιτσα, ἔνιωσα τὸν παγερὸ, νοτισμένο ἄνεμο νὰ κατηφορίζει τὸ δρόμο

Ὁ Antun Soljan γεννήθηκε στὸ Βελιγράδι στὰ 1932. Πεζογράφος, ποιητὴς, δραματογράφος, κριτικὸς καὶ δοκιμιογράφος, θεωρεῖται ἓνας ἀπὸ τοὺς ἐξέχοντες κροάτες συγγραφείς τῆς νεότερης γενιάς. Σπούδασε ἀγγλικά καὶ γερμανικά στὸ Ζάγκρεμπ καὶ ἔχει κάνει ἀπὸ πολλές μεταφράσεις ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς γλώσσες καθὼς καὶ ἀπὸ τὰ ρωσικά (Ἐλιστ, Χερμίνουαίη, Φῶκνερ, Ντὸς Πάσσος, Στάνιμπεκ, Ρίλκε, Μπλόκ). Τὰ κύρια πεζογραφικὰ ἔργα του εἶναι τὰ διηγήματα *Shećićalni izaslanici* (Ἐιδικοί ἀπεσταλιμένοι), 1957, *Devet prica za moju generaciju* (Ἐννιά ἱστορίες γιὰ τὴ γενιά μου), 1966 καὶ τὰ μυθιστορήματα *Isdajice* (Οἱ προδότες), 1963 καὶ *Kratki izlet* (Ἐκδρομὴ), 1965. Στὰ ποιητικά του ἔργα περιλαμβάνονται οἱ συλλογές *Na rubu svijeta* (Στὴν ἀκρὴ τοῦ κόσμου), 1956, καὶ *Izvan fokusa* (Ἀνετάριος), 1957.

και τις σταγόνες να μου κεντρίζουν το πρόσωπο. Δεν τα κατάφερα να προφυλαχτώ καλά με την ομπρέλα. Στην αρχή την κράτησα λοξά προς τα δεξιά, κατόπιν άριστερά, και κατόπιν όλωσδιόλου όριζόντια. Κάθε φορά ό άνεμος φυσούσε και πιό άγριος, άναγκάστηκα να κρατάω την ομπρέλα όρθια. "Υστερα ό άνεμος έγινε σταθερός και κρατούσα πιό την ομπρέλα όληνώρα ψηλά, όμως τó μπράτσο μου άρχισε να πιάνεται κι έτσι την πέρασα στο άλλο χέρι. Τό χέρι που έχωσα στην τσέπη μου ήτανε μουσκεμένο. "Η βροχή ήταν παγερή και δυσάρεστη. Και τώρα είχε πιάσει να βρέχει όλοένα και πιό γερά. Οί διαβάτες έτρεχαν να βρουν καταφύγιο.

Στην "Ιλιτσα είχε μιá φαρδιά βιτρίνα μπασμένη λίγο μέσα έτσι που μπορούσες να προφυλαχτείς από τή βροχή. Στάθηκα σ' ένα κατώφλι λίγο παραπέρα, όχι στη βιτρίνα, γιατί εκεί ήταν κιόλας μαζεμένοι, πολλοί. Λογάριασα πώς δεν θα τους άρεσε να στριμωχτώ άνάμεσά τους κι εγώ, ένας παρείσακτος. Στάθηκα εκείδά και έκλεισα την ομπρέλα. Τώρα κρεμόταν από τó μπράτσο μου σάν πελώρια ψόφια μαύρη νυχτερίδα. Οί άντρες έχουν μόνο μακριές ομπρέλες και μόνο μαύρες ομπρέλες, που κλειστές μοιάζουν με ψόφια νυχτερίδες. Οί γυναίκες έχουν κάθε λογής ομπρέλες. "Άλλωστε δεν είμαι και σίγουρος με τί μοιάζει μιá ψόφια νυχτερίδα. Και οί γυναίκες όμως δεν ξέρουν με τί μοιάζει, κι ωστόσο κρατάνε λογής λογής ομπρέλες. "Ίσως οί νυχτερίδες να μην φοβάνε καν. "Έβρεχε όλοένα και πιό γερά. Πλήθος μεγάλες μαύρες ομπρέλες ταλαντεύονταν ρυθμικά σ' όλο τó μάκρος τού δρόμου. "Ένας ξεχωριστός κόσμος από ομπρέλες πάνω από τά κεφάλια τών ανθρώπων, θαρρείς ένας κόσμος σέ ξεχωριστό επίπεδο. "Ίσως κάποια από αυτές να είναι τó ίδιο μοναχική και άσκοπη όσο είμαι κι εγώ σέ τούτο τó χαμηλότερο, τó έσχατο επίπεδο. Κούνησα πέρα δώθε τήν ομπρέλα μου μη ξέροντας τί να κάνω, πού να πάω.

"Αναζητώντας μιá λύση άνάμεσα στους διαβάτες, πρόσεξα μιá γνωστή μου. Φορούσε έφαρμοστό φθινοπωρινό ταγιέρ. "Ήταν όμορφη όπως πάντα. "Όπως ήταν όμορφη πριν από τρία, όχι, πριν από τέσσερα χρόνια, όταν την είχα δει για τελευταία φορά. Βάδιζε στην άντικρινή πλευρά τού δρόμου, κοιτάζοντας τις βιτρίνες, ούτε που με πρόσεξε, και σχεδόν ένωσα τά χείλια της, τή μοσχοβολιά της, τά μπράτσα της, τή φωνή της, τά γοφιά της. Μου έφτασαν όλα από άντικρυ διασχίζοντας τó δρόμο από τó μακρινό παρελθόν. "Ήμουν έτοιμος ν' άνοιζω τó στόμα μου και να τής φωνάξω" ύψωσα τó χέρι μου να τής γνέψω έτσι που να με προσέξει μόλις γυρνούσε, και τότε θά τής έλεγα... "Όμως βρισκόταν στην άντικρινή πλευρά τού δρόμου, και άνάμεσά μας περνοδιαβαίναν τά τράμ, κροτώντας δαιμονισμένα, είχαν κιόλας κυλήσει τέσσερα χρόνια από άστραφτερές ράγες μέσα στη διαπεραστική φθινοπωρινή βροχή, μιá βροχή που μάς κουκούλωνε όλους, μάς ξεμονάχιαζε, μάς έκανε άσήμαντους, μάς χώριζε με παραπετάσματα από δρόμους. Τό ήξερα πώς αν τή ζυγώσω τά πάντα θά περιπλέκονταν αφάνταστα. Θά σφίγαμε τά χέρια θερμά, θά ρωτούσαμε έτούτο και κείνο, μη τολμώντας να σκεφτούμε όλα εκείνα τά

δυσάρεστα περιστατικά που την άνάμνησή τους δεν άπαμβλύνει καθόλου ό χρόνος. Στεκόμουν εκείδά και την παρακολουθούσα καθώς ξεμάκραινε, διαβαίνοντας μπροστά από τις βιτρίνες που τώρα άρχισαν να φωτίζονται, μέσα σέ τούτο τó παραπέτασμα τής σταχτιάς, τής μουνητής βροχής.

Δεν μπορούσα να τó κάνω αυτό, έτσι όπως έδω και τóσον καιρό δεν τά κατάφερα να βρω άρκετό κουράγιο να πάω στη Μαρίγια και να τής πω, ότι όλα τελειώσανε μεταξύ μας. "Από πολύ καιρό έχουνε τελειώσει όλα μεταξύ μας, όμως θά πρέπει να τής τó πω με τóσα λόγια, ποτέ δεν θά μπορέσει να τó καταλάβει μόνη της. Δεν θά θελήσει να τó καταλάβει. Θά πρέπει να βρω κάποιο ώραίο τρόπο, όχι και τóσο προσβλητικό, να τής τó σεβρίω. Κάθε φορά που θά 'πρεπε να είχα πάει στη Μαρίγια ήμουν πάντα πολύ άπασχολημένος. "Η πολύ κουρασμένος. "Η σέ πολύ καλή διάθεση. Νά, ένα μουσκεμένο κουρέλι.

"Όχι, δεν είχα κέφι να πάω να δω τή Μαρίγια. Ούτε είχα κέφι να πάω στο σπίτι. Στο άδειο μου σπίτι, ίσα ίσα μιá άβολη τρύπα για να κοιμᾶσαι. Δεν είχα κέφι να πάω στον κινηματογράφο, δεν είχα κέφι να πάω στο Γήπεδο. Θέλω να πω στη λέσχη τού μπάσκετ" χρόνια παίζω μπάσκετ που δεν μου άρέσει, σέ μιá λέσχη που δεν μου άρέσει, με ανθρώπους που δεν μου άρέσουν. Γενικά, κάνω πάρα πολλά πράγματα που δεν μου άρέσουν διόλου. Θά μπορούσα να πάω στο ("Άσημένιο 'Ελάφι"). ("Τό 'Άσημένιο 'Ελάφι") είναι ένα καπηλειό στο τέρμα τής όδοϋ Γκάιγ. Τουλάχιστον έτσι τó λέγαν άλλοτε. Τώρα μπορεί κάτι άλλο να γράφει ή ταμπέλα του, όμως όλοι τó λένε άκόμη ("Άσημένιο 'Ελάφι"). Τά παιδιά τής παρέας άναμώναμε πάντα στο ("Άσημένιο 'Ελάφι)" πίναμε άσπρο κρασί ή ρακί από δαμάσκηνα όμως αυτό γινόταν πολύ παλιά. Σήμερα στο ("Άσημένιο 'Ελάφι)" μαζεύονται πάρα πολλοί που δεν τους ξέρω και που δεν μου άρέσουν. Θά'λεγα πώς αυτά τά δυό μάλλον συμβαδίζουν. Τότε, σάν τά πίναμε με τά παιδιά τής παρέας, μάς άρέσανε οί ξένοι, άνθρωποι που δεν τους ξέραμε γιατί δεν τους είχαμε ανάγκη. "Όμως τώρα δουλεύουμε μοναχά με ξένους που τους έχουμε ανάγκη, που δεν μάς άρέσουν, που δεν σημαίνουν τίποτα για μάς όπως και μεις δεν σημαίνουμε για κείνους τίποτα. Δεν ξέρω που θά καταλήξουμε αν τά πράγματα έξακολουθήσουν έτσι. "Όχι, αδύνατο να πάω στο ("Ελάφι)" μιá τέτοια μέρα, να μελαγχολήσω με τά περασμένα.

Με τó μουσκεμένο χέρι μου έβγαλα ένα σιγάρο και τó μούσκεψα. Τό πέρασα στο στεγνό μου χέρι αλλά ήταν κιόλας πολύ άργά. Σταμάτησα ένα διαβάτη και τού γύρεψα φωτιά. "Από συνήθεια κουκούλωσα τó σιγάρο με τή φούχτα μου ενώ τó άναβα. "Ο διαβάτης βιαζότανε κι έφυγε γοργά. Μήτε πρόφτασα να τού ρίξω μιá ματιά. Μπορεί και να ήταν ό μαντατοφόρος που περίμενα, κι εγώ δεν τά κατάφερα να μαντέψω τó μήνυμα στο πρόσωπό του. Δεν είχα τó αισθημα πώς τó σιγάρο ήταν άναμμένο ωστόσο τó κάπνισα όλο, παρά τόν πυκνό λευκό καπνό που σχηματιζόταν στον παγερό άέρα. Γιατί δεν είχα κοιτάξει τόν άγνωστο; "Όμως αυτό δεν ήτανε τó πρόβλημα που με τυραννούσε. Τί θά κά-

νω; Τί θά κάνω — αυτό ήτανε τὸ πρόβλημα.

Στεκόμουν ἐκεῖνὰ, καπνίζοντας καὶ θεωρώντας τὸ πεζοδρόμιον πὺ πάνω του περνοδιαβαῖναν παπούτσια, πασχίζοντας ν' ἀποφύγουνε τὶς λακκοῦβες. Ἔτσι πὺ κοιτοῦσα ὀλοένα τὸ ἴδιο σημεῖο εἶχα τὸ αἶσθημα πὺς τὰ παπούτσια βαδίζανε μοναχά τους. Καὶ τὰ παπούτσια ζοῦνε στὸ δικό τους μικροῦλη κόσμον. Ἦταν παπούτσια λογιῶ λογιῶ. Ἄλλα παλιά, ἄλλα καινούρια. Γιά μερικὰ δὲν μπορούσες νὰ πεῖς τίποτα, δὲν εἶχαν τίποτα τὸ ξεχωριστό. Ὁμως φυσικὰ τὰ πιὸ πολλὰ βαδίζανε ἀπὸ μόνονα τους. Μέσα στὸ καθένα ζοῦσε ἕνας τύραννος, ἕνας ἀφέντης, πὺ τὰ ἔκανε δυστυχημένα, μοναχικά, δίχως δικό τους προορισμό. Κοίταξα τὰ παπούτσια μου. Φτωχά, μοναχικά παπούτσια. Ἦταν ἀπὸ κίτρινο δέρμα καὶ τὸ νερό ἔσταζε ἀπὸ τὴν ὀμπρέλα μου στὶς μοναχικές τους μύτες.

Δὲν εἶχα κέφι γιά τίποτα. Νὰ πάω στὸ σπίτι. Νὰ πάω στὸν κινηματογράφο. Αὐτὰ τὰ πράγματα εἶναι πιά παλιά, δὲν ἔχεις τίποτα παραπάνω νὰ πεῖς γι' αὐτά. Στὸ σπίτι κάνει κρύο, μόνο νὰ πλαγιασῶ στὸ κρεβάτι μπορῶ γιά νὰ διαβάσω ἢ νὰ κοιμηθῶ. Ἐδῶ καὶ πολὺ καιρὸ βαριέμαι τὸ διάβασμα, ὅμως δὲν μπορῶ νὰ κοιμηθῶ. Πλαγιάζω καὶ σβήνω τὸ φῶς καὶ δὲν μπορῶ νὰ κοιμηθῶ. Δὲν σκέφτομαι τίποτα, ὅμως δὲν μπορῶ νὰ κοιμηθῶ. Στὸν κινηματογράφο μπούχτισα πιά ἀπὸ καλὲς ταινίες κι ἀπὸ κακὲς ταινίες. Μ' ἀρέσουν ἀκόμη οἱ καουμπόικες, ἀλλὰ τελευταῖα παίζονται τόσο λίγες. Δὲν ἔχω κέφι νὰ πάω σὲ μπάρ, γιὰτὶ δὲν πίνω, κι ἔτσι γιά μὲνα εἶναι τὸ ἴδιο εἶτε κάθομαι ἐδῶ εἶτε στὸ μπάρ. Τί θά κάνω; ΤΙ ΘΑ ΚΑΝΩ; Αὐτὸ εἶναι τὸ πρόβλημα. Ἐποῦτο εἶναι τὸ πρόβλημα, καὶ ὄχι τὸ τσιγάρο, καὶ ὄχι ὁ κινηματογράφος, καὶ ὄχι ἡ Μαρίγια, καὶ ὄχι τὸ σπίτι, ὄχι, τίποτα ἀπὸ αὐτά. Τὸ πρόβλημα εἶναι νὰ βρω κάτι νὰ κάνω.

Εἶχα καὶ ἀλλοῦ πὺ θά μπορούσα ἴσως νὰ πάω. Ἄν νομίζετε πὺς δὲν ἔχω φίλους, λαθεύετε. Ἐχω ἕνα σωρὸ φίλους. Εἶναι πολὺ ἐντάξει φίλοι, καὶ τοὺς ἀγαπῶ ὅλους πολὺ, τὸ ξέρω πὺς καὶ κείνοι με ἀγαποῦν πάνω κάτω τὸ ἴδιο, ὑπάρχουν καὶ μερικοὶ ἀκόμη πὺς τοὺς ἀγαπῶ πάρα πολὺ ἀλλὰ δὲν τοὺς γνωρίζετε καὶ ποιὸς ὁ λόγος νὰ σᾶς μιλάω τώρα γι' αὐτούς. Εἶναι ὅμως ὅλοι πολὺ εὐχάριστοι ἄνθρωποι καὶ θά μπορούσαμε νὰ παίξουμε σκάκι ἢ νὰ στήσουμε κάνα ὀμαδικὸ παιχνίδι ἢ ν' ἀκούσουμε τοὺς καινούριους δίσκους πὺς μόλις ἔφερε κάποιος ἀπὸ τὸ ἔξωτερικό. Θά μπορούσαμε νὰ πᾶμε κάπου ὅλοι μαζί σὲ κάποιον κέντρο ὅπου τὰ γκαρσόνια ξέρουνε τὴ δουλειά τους καὶ ὅπου κανένας δὲν θά μᾶς πετάξει ἔξω πρὶν ἀπὸ τὶς ἔντεκα· θά μπορούσαμε νὰ τὰ κάνουμε ὅλα αὐτὰ φτάνει νὰ ἦταν ἀλήθεια. Ὁμως ἐγὼ τὰ ὄνειρεύτηκα ὅλα, γιὰτὶ στ' ἀλήθεια δὲν ὑπάρχουμε. Ἄπλως ἐγὼ φαντάζομαι πὺς εἴμαστε ὅλοι ἔτσι. Δὲν βρισκόμαστε μαζί. Ἐγὼ βρισκόμαι ἐδῶ καὶ κείνοι βρισκονται κάπου ἄλλοῦ. Δηλαδή, ὑπάρχουμε ἀλλὰ δὲν εἴμαστε μαζί. Γι' αὐτὸ καὶ εἴμαστε τόσο εὐχάριστοι. Γι' αὐτὸ καὶ εἴμαστε τόσο καλοὶ φίλοι. Ἄπλως ἐμένα μου φαίνεται ὅτι μποροῦμε νὰ τὰ κάνουμε ὅλα αὐτά. Θά μου ἦταν πολὺ

εὐχάριστο νὰ περιμένω κάτι τέτοιο ἀπὸ μᾶς. Πάσχισα κάτι νὰ σχεδιάσω στὸ πεζοδρόμιον με τὴ μύτη τῆς ὀμπρέλας μου. Ὁμως ἡ βροχὴ συνεχιζόταν ἀσταμάτητα. Ἐπεφτε ἀσταμάτητα ἀπὸ ψηλά, καὶ τὰ πάντα ὀλόγυρά μου εἶχανε μουσκέψει. Ἀκόμη καὶ τὰ χέρια μου ἦταν βρεγμένα καὶ εἶχα τὸ αἶσθημα ὅτι εἶναι βρώμικα. Καὶ τὸ ἠλίθιο αἶσθημα ὅτι μπορούσα νὰ πάω κάπου. Δηλαδή, ὅτι μπορούσα στ' ἀλήθεια νὰ πάω κάπου, ὅμως ἕνα πράγμα ἔπρεπε προηγουμένως ν' ἀποφασίσω, τὸ πὺ θά πάω. Ἰσως μπορούσα ἀκόμη νὰ πάω σ' ἕνα χορὸ. Σ' ἕνα πραγματικὰ καλὸ χορὸ με ὀρχήστρα τζαζ πρώτης τάξεως. Μὲ ἀποκλειστικές γυναῖκες. Μὲ τρουμπέτα. Μπορούσα νὰ πάω, καὶ τὸ ἔξω πὺς κάποιους θά συναντοῦσα ἐκεῖ. Κι ἐπιπλέον ἐκεῖ κάτι με περιέμενε. Ὁμως τὸ ξαναλέω, αὐτὸ εἶναι μόνον πρόφαση. Ἄπλως καὶ μόνον προφασίζομαι ὅτι μπορῶ νὰ σαλέψω ἀπὸ αὐτὸ τὸ μέρος ὅπου εἶμαι φυλακισμένος ἀπὸ τὰ σιδερένια κάγκελα τῆς βροχῆς, καθηλωμένος στὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸ μαῦρο καρφὶ τῆς ὀμπρέλας. Εἶναι μόνον πρόφαση. Γιά νὰ σᾶς δώσω νὰ καταλάβετε θά ἔπρεπε νὰ εἶχα ἀρχίσει τὴν ὄλη ἱστορία τελείως διαφορετικά, καὶ ὅσο τὸ σκέφτομαι, πάω νὰ τὸ πιστέψω ὅτι τὰ πάντα ἔπρεπε νὰ εἶχαν ἀρχίσει διαφορετικά. Κάτι κάπου πολὺ παλιά, στὴν ἀρχὴ ἀρχὴ καὶ οὕτω καθεζῆς. Γιατὶ τὸ νὰ πάω στὸ χορὸ εἶναι τὸ ἴδιο σὰν νὰ μὴν πηγαίνω πουθενά. Τὸ νὰ πάω στὴ Μαρίγια εἶναι σὰν νὰ μὴν πηγαίνω πουθενά. Ὁποῦδήποτε καὶ νὰ πάω εἶναι σὰν νὰ μὴν πηγαίνω πουθενά. Τὸ ἴδιο εἶναι καὶ ἂν σταθῶ ἐδῶ, ἐδῶ πὺς βρισκόμαστε καὶ περιμένουμε νὰ σταματήσει ἡ βροχὴ. Καὶ τοῦτο εἶναι σὰν νὰ μὴν πηγαίνω πουθενά. Τὸ πουθενά βρίσκεται παντοῦ, ὅπου εἶναι τὸ κενό, ἡ πλήξη, ἡ μοναξιά, ἡ βροχὴ καὶ ἡ παγωνιά. Τὸ πουθενά βρίσκεται παντοῦ, γιὰτὶ ὅλα τὰ μέρη εἶναι ὀλόιδια με τοῦτο. Ἐνίοτε, πρέπει νὰ τὸ προσθέσουμε: ἐνίοτε. Καμιὰ φορὰ εἶναι τὸ παντοῦ. Καμιὰ φορὰ εἶναι τὸ πουθενά. Τώρα εἶναι τὸ πουθενά, καὶ χτές. Ἔτσι τὸ καταλαβαίνεις ὅτι γερνάς.

Ἡ βροχὴ κατέβαινε ἀκόμη, σὰν νὰ ἔπεφταν ψάρια, σὰ νὰ ἔπεφταν μικρά, ψιλὰ ψάρια, ἄσοςμα, με ἀσημένιες κοιλίες. Στεκόμουν μπροστὰ σὲ μιὰ βιτρίνα, ψηλός, ζοφερὸς καὶ ντοῦρος, καὶ εἶχα τὸ αἶσθημα ὅτι εἶμαι κρεμασμένος ἀπὸ τὸ γιανὰ καὶ τὰ πόδια μου δὲν ἀκουμπᾶνε στὸ ἔδαφος. Κρεμόμουν σὰν πελώρια ψόφια μαύρη νυχτερίδα. Κρεμόμουν σὰν ὀμπρέλα. Τὸ πουθενά ἦταν παντοῦ ὀλόγυρά μου, τὸ πουθενά ἦταν ἀντίκρου στὸ δρόμο, στὴν ἄλλη βιτρίνα, τὸ πουθενά ἦταν παντοῦ ὅπου ἔβρεχε καὶ ὅπου δὲν ἔβρεχε. Τὸ πουθενά ἦταν ἀτέρμονο. Θά μπορούσα νὰ στέκομαι ἔτσι ὀποῦδήποτε ἄλλοῦ, ὄχι μπροστὰ στὴ βιτρίνα, θά μπορούσα νὰ κάνω κάτι ἄλλο ἀντὶ νὰ μὴν κάνω τίποτα, θά μπορούσα νὰ ὑπάρχω. Ὁμως πρέπει νὰ τὸ καταλάβετε, ὅλα αὐτὰ ἦταν μόνον πρόφαση. Ὁποῦδήποτε καὶ ἂν βρισκόμουν σ' αὐτὴ τὴν κατάσταση, θά ἦμουν στὸ πουθενά. Ὁμως ἀκόμη καὶ τοῦτο δὲν ἄλλαζε τὸ ἀκαταμάχητο γεγονός ὅτι τώρα στεκόμουν ἐδῶ.

Ἡ βροχὴ κατέβαινε ἀκόμη, ἀπὸ τὸ πουθενά στὸ πουθενά, κι ἐγὼ κρεμόμουν σὰν ψόφια νυχτερίδα

καί οἱ γυναῖκες μέ φοβόντουσαν. Ἦταν σάν νά θυμόμουν τόν ἑαυτό μου σέ παρόμοιες καταστάσεις. Ἡ βροχή πέφτει ἀκόμη. Στέκομαι ἐδῶ καί δέν φεύγω. Δέν πρόκειται νά φύγω. Τουλάχιστον, ὄχι ἀμέ-

σως. Ἴσως οὔτε αὔριο. Ἴσως οὔτε μεθαύριο. Ἴσως δέν θά φύγω διόλου ὄχη τήν ἐβδομάδα.

Μετάφραση ἀπό τά ἀγγλικά :
ΛΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΚΟΤΖΙΑΣ

ΚΩΣΤΑΣ ΜΑΝ. ΣΟΦΟΥΛΗΣ

οἰκονομία

Index προβλημάτων τῆς ἑλληνικῆς οἰκονομίας

Ὁ χονδροειδέστερος ἐκβιασμός στόν ὁποῖο ὑπέκειται ὁ κοινωνικά ὑπεύθυνος οἰκονομολόγος εἶναι ὁ κατακλισμός του μέ τά προβλήματα τῶν παροξυσμῶν τῆς συγκυρίας. Βρίσκεται στήν κατάσταση τοῦ γιατροῦ πού παλεύει μέ τά θανατερά συμπτώματα μιᾶς ἀγνωστής ἢ γνωστής ἀσθένειας χωρίς νά προλαβαίνει νά χρησιμοποιήσει τήν ἐπιστήμη του γιά τήν ὀρθή διάγνωση. Στίς ἀνάλογες αὐτές περιπτώσεις, ὁ γιατρός ἀλλά καί ὁ οἰκονομολόγος παίζουν τόν ρόλο τοῦ Καλοῦ Σαμαρείτη, ἀλλά στήν οὐσία ὑπηρετοῦν τόν κομπογιαννισμῶ.

Ἰσχύει, ὅμως, μιᾶ ἀξιοσημάντη διαφορά ἀνάμεσα στούς δύο ὅρους τῆς ἀναλογίας : ὁ γιατρός δέν μπορεῖ νά κάνει ἀλλιῶς τά συμπτώματα εἶναι καί αὐτά μιᾶ μορφή ἀσθένειας, πού ἂν δέν τήν γιατρέψει, ὁ ἄρρωστος θά πεθάνει, πρὶν ἀφήσει καιρό στόν Σαμαρείτη νά βρεῖ τὸ φάρμακο γιά τήν ἀληθινή του ἀρρώστια. Γιά τόν οἰκονομολόγο, τὰ πράγματα εἶναι διαφορετικά : Στήν περίπτωση του, τὸ πρόβλημα, ὅπως τοῦ τίθεται ἐκβιαστικά, εἶναι ἀπατηλό. Τόν κάνουν νά νομίζει ὅτι τάχα κινδυνεύει ἡ οἰκονομία, ἐνῶ στήν οὐσία διακυβεύονται συγκεκριμένα κοινωνικά συμφέροντα καί τίποτα παραπάνω. Ρυθμιζόμενος σάν σκεφτόμενη μηχανή πάνω στό μοναδικό μοτίβο τῆς «κοινωνικῆς ἀρμονίας» πού ἔμαθε μονοσήμαντα στό Πανεπιστήμιο, φτάνει νά νομίζει ὅτι τά συμπτώματα προσιωνίζου θάνατο τῆς οἰκονομίας, ἐνῶ στήν οὐσία ἀπλῶς ἐπισημαίνουν τήν ἀνεπάρκεια μιᾶς ἀπ' ὅλες τίς λογικά νοητές μορφές οἰκονομικῆς ὀργάνωσης τῆς κοινωνίας του. Κατακλύζεται, ἔτσι, ἀπό τὸ ἀγχος νά σώσει τά πράγματα ἀπό τήν ὀλοκληρωτική καταστροφή, ἐνῶ στήν οὐσία γίνεται ἀπλῶς συνεργός σέ μιᾶ συνωμοσία γιά τή διαίωνα μιᾶς καταδικασμένης, ἀρρωστημένης κατάστασης. Ἐξοπλίζεται ἀπό τὸ ἀστραφτερό ὀπλοστάσιο τῆς οἰκονομικῆς πολιτικῆς καί αἰσθάνεται ὅτι στρατεύεται στήν ὑπηρεσία τοῦ κοινωνικοῦ συνόλου, ἐνῶ στήν πραγματικότητα ἔχει μετατραπεί σέ μισθοφόρο κάποιου μυραγορίτη.

Ἡ κατάσταση τοῦ οἰκονομολόγου εἶναι πραγματικά τόσο τραγική. Ἐγκλωβισμένος στόν ἐξαναγκασμὸ τῆς «τρέχουσας οἰκονομικῆς πολιτικῆς» χάνει κάθε δυνατότητα νά δεῖ τήν ἀλήθεια καί δέν ἔχει τήν παραμικρή ἐλπίδα νά βρεθεῖ στό

μέτωπο τοῦ ἀληθινοῦ ἀγῶνα γιά μιᾶ καλύτερη κοινωνία.

Οἱ θλιβερές αὐτές σκέψεις ἔχουν μιᾶ ὀδυνηρὴ ἀμεσότητα καί εἶναι ἐπίκαιρες. Ἰσχυρὰ ἀπό κομπασμούς ἐφτά ὀλόκληρων χρόνων γιά τὸ νέο ἑλληνικὸ οἰκονομικὸ θαῦμα, καθόμαστε τώρα στίς πρώτες σειρές ἐνός θεάτρου, μέ τιμητικὲς προσκλήσεις στὰ χέρια μας καί παρακολουθοῦμε τόν πιὸ περιεργὸ διάλογο πού διεξάγεται μέ περισσοὺς μορφασμούς ἐπὶ σκηνῆς : Ὁ «ἀρχοντας» δέχεται συγκαταβητικά — κοινῶς σάν βρεγμένη γίτα — ὅτι ἡ κατάσταση τῆς οἰκονομίας μας εἶναι «λεπτή», ἐνῶ ὁ «κριτής» ἐπιμένει ὅτι εἶναι «κρίσιμη». Καί ἐνῶ ἀπορούμε γιά τὴ βυζαντινολογία, ὁ χορὸς τῶν «εἰδικῶν» μουρμουρίζει ἐπιμονα : «Λάθος, λάθος οἰκονομικὴ πολιτικὴ. Ἐέρουμε μιᾶ καλύτερη».

Ἀποροῦμε. Πού εἶναι τὸ «λάθος» ; Στὸ διάστημα τῶν ἐφτά χρόνων τοῦ θαύματος, μερικοὶ πλούτισαν καί ἄλλοι φτώχυναν. Μερικοὶ ἔκαναν ὅτι φιλοδοξοῦσαν καί ἄλλοι πειθαναγκάστηκαν νά κάνουν. Κάνοντας τὸν ἀπολογισμὸ τώρα, πῶς θά συμφωνήσουν ὅλοι τους ὅτι ἦταν «λάθος» ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ;

Στὰ ἐφτά χρόνια πού πέρασαν, τὸ μέσο ποσοστὸ τῶν ἀκαθάρστων κερδῶν ἔφτασε περίπου στὰ 29%, τῆ στιγμῆ πού στήν Εὐρώπη καί στήν Ἀμερικὴ τὸ ἀντίστοιχο ποσοστὸ ἀπὸ χρόνια τώρα — ἐκτός ἀπὸ ἐξαιρέσεις — μένει καθηλωμένο στὸ 5 - 6%. Μὲ ποιά λογικὴ, λοιπόν, θά πείσουμε τὸν ἐπιχειρηματία πού βρίσκεται στήν ἄνω κλίμακα τοῦ μέσου ὄρου ὅτι ἦταν «λάθος» ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπταετίας ;

Στὸ ἴδιο διάστημα, ἡ εὐρηματικότητά τοῦ ἑλληνα χονδρέμπορου ἐπινόησε ἓνα καταπληκτικὸ λογιστικὸ ὄπλο : τὸ Καπέλο. Ἄν ἔχετε θεῖο στήν Κεντρικὴ Ἀγορά, ἀσφαλῶς θά τὸν ἀκούσατε νά μουρμουρίζει στόν ὕπνο του κάτι ἀνάλογο μέ τὸ περίφημο «Βάστα Ρόμπελ» τῆς Κατοχῆς. Δοκιμάσατε νά τὸν πείσετε ὅτι ἦταν «λάθος» ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ ;

Τώρα ἐσεῖς, φίλε ἀναγνώστη, πού κατὰ πάσα πιθανότητα πληρώναστε μέ τὸ μηνιάτικο ἢ τὸ μεροκάματο : σὰς ἐπεισε ποτὲ ἢ τηλεόραση ὅτι ἡ οἰκονομικὴ πολιτικὴ τῆς ἐπταετίας δέν ἦταν λάθος ;

Σέ μιᾶ κοινωνία ἀντιτιθεμένων συμφερόντων, ὁ διάλογος μέ καθολικοὺς ἀφορι-

σμούς μοιάζει μέ αἰσθητικὴ κουβέντα μπροστὰ σέ πίνακα ζωγραφικῆς ἀνάμεσα σέ φυσιολογικοὺς καί ἀνθρώπους πού πάσχουν ἀπὸ δαλτωνισμό : «Τὶ ὠραία χρώματα!» λένε οἱ μέν. Καί οἱ δαλτωνικοὶ, ἀπορρημένοι, ἀντιπαρτηροῦν : «Ἐμῆς δέν μῆς ἀρέσουν καθόλου».

«Μὰ τί λέτε, καλέ! Δέν βλέπετε πόσο φωτεινὰ καί ταιριασμένα εἶναι τὰ χρώματα τῶν λουλουδιῶν τοῦ βάζου ;»

«Ἀσφαλῶς θά ἀστειεύεσθε», ἀπαντοῦν μαχητικά οἱ δαλτωνικοὶ. «Ποτὲ δέν μπορούσαμε νά φανταστοῦμε τόσο μονότονη σύνθεση!»

Καί ἡ φιλοσοφημένη κυρία θυμᾶται κάτι πού ἀκουσε σέ φιλολογικὴ συζήτηση τοῦ κομμωτηρίου της καί συμπεραίνει : «De gustibus et coloribus non disputandum!»

Στὴν οἰκονομολογικὴ διάλεκτο, ἡ καταπληκτικὴ διαπίστωση τῆς κυρίας μεταφράζεται : «Ἡ οἰκονομικὴ ἐπιστήμη δέν ἔχει φτάσει ἀκόμη τὴν ἀντικειμενικότητα τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν!»

Ἄλλὰ ἄς σβασρευτοῦμε. Καιρὸς νά συνειδητοποιήσουμε, ὅτι ὁ ἱλαρὸς διάλογος πού παρακολουθοῦμε εἶναι παιχνίδι πού παίζεται σέ βάρος ἐνός λαοῦ. Ἐνὸς λαοῦ πού ἐνῶ καθημερινὰ βρίσκεται κάτω ἀπὸ τὴν ἐμπειρία τοῦ παζαριοῦ γιά τὸ ψωμί του ἀναγκάζεται σῶναι καί καλὰ νά πιστέψει πῶς τὸ παζάρεμα εἶναι μιᾶ προσωρινὴ ἐκτροπὴ ἀπὸ τὸ σύστημα τῆς κοινωνικῆς ἀρμονίας, ὅπου τὰ κέρδη ἐξυπηρετοῦν τάχα τὴ θεάρεστη σκοπιμότητα τῆς συσσώρευσης κοινωνικοῦ κεφαλαίου ἐνῶ ὁ πληθωρισμὸς εἶναι τὸ τίμημα τῆς πλεονεξίας τῶν ἐργαζομένων.

Δέν χρειάζεται κανεὶς νά ἀνατρέξει στὰ κίνητρα τῶν διαλεγόμενων, γιά νά διαπιστώσει μιᾶ τραγικὴ παραπλάνηση πού ἐξ ἀντικειμένου ὑφίσταται τὸ εὐρὸ κοινὸ τῶν ἀνθρώπων πού ζοῦν ἀπὸ τὴν ἐργασία τους : «Ὅταν ἔφτασαν οἱ πάντες νά διαπιστώνουν πῶς κάτι δέν πάει καλά, ὁμολογουμένως, μέ τὴν οἰκονομία μας, εἶναι ἀστεῖο νά περιορίζεται ἡ συζήτηση τῶν εἰδικῶν πάνω σέ θέματα βραχυχρόνιων πολιτικῆς καί νά ῥιχνεται ὅλο τὸ βάρος τῆς εὐθύνης γιά τὴν ἀποτυχία στήν τάχα λαθεμένη χρῆση τῶν τακτικῶν μέσων τῆς κενυσιανῆς ἀντικυκλικῆς πολιτικῆς. Ὁ περιορισμὸς τῆς συζήτησης στὸ πρόβλημα τοῦ πληθωρισμοῦ, καί μάλιστα πάνω στὴ βραχυχρόνια ἀποψή του, δέν κάνει τίποτα ἄλλο παρὰ νά κρύβει

John Ford (1895 - 1973)

κινηματογράφος

“Όταν ρώτησαν τον Όρσον Γουέλλες ποιους άμερικανούς σκηνοθέτες θαυμάζει περισσότερο, εκείνος άπάντησε: «...τους παλιούς μεγάλους δασκάλους. Δηλαδή, τον Τζών Φόρντ, τον Τζών Φόρντ, και τον Τζών Φόρντ... Στά καλύτερα έργα του Φόρντ έχεις τό αισθημα πώς ή ταινία έξησε κι άνάπνευσε σ' έναν πραγματικό κόσμο».

*

Ό Τζών Φόρντ (πού γεννήθηκε τό 1895 και πέθανε στις 31 Αύγουστου 1973) άρχισε νά σκηνοθετεί ταινίες τό 1917, άφού πρώτα εργάστηκε ως ήθοποιός, φροντιστής και βοηθός του άδελφού του Φράνσις, πού είχε ήδη εγκατασταθεί στό Χόλλυγουντ και πού άλλαξε τό πατρικό τους όνομα : Ό Τζών Φόρντ (πού ως τό 1923 ήταν γνωστός ως Τζάκ Φόρντ) λεγόταν Sean Aloysius O'Feeney.

Όταν τό 1967 τον ρώτησαν γιατί έγινε σκηνοθέτης, ό Τζών Φόρντ άπάντησε: «Πεινούσα».

Πρέπει νά σκηνοθετήσε πάνω άπό 130 ταινίες. Άπό αυτές πολλές (βουβές κυρίως) χάθηκαν κι άλλες παραμένουν άγνωστες για τους νεότερους.

*

«Κανένας άμερικανός σκηνοθέτης, γράφει ό Andrew Sarris, δέν κάλυψε τόσο πλατιά τον χώρο της άμερικανικής ιστορίας, τους κόσμους του Άινκολν και του Αή, του Τουαίγν και του Ο'Νήλ, τους τρεις μεγάλους πολέμους, τις μεταναστεύσεις πάνω άπ' τον Άτλαντικό και στην άμερικανική Δύση, τους πεζούς Ίνδιάνους της κοιλάδας του Μοχάκι και τους έφιππους Σιού και Κομάντσι της Δύσης, τις παρεμβάσεις των Ίρλανδών και των Ίσπανών, και την ευαίσθητα ίσορροπημένη πολιτική στις πόλεις, όπου κυριαρχεί ή πολυγλωσσία, και στις μεθοριακές πολιτείες».

«Κι όμως, συμπληρώνει ό Peter Bogdanovich, δέν είναι ή έπιμονή στα άμερικανικά θέματα πού δίνει την ενότητα στο έργο του, αλλά ή σπάνια ποιητική ματιά με την όποια άντιμετωπίζει τή ζωή. Τό θέμα πού επανέρχεται πιδ συχνά είναι ή ήττα, ή άποτυχία : ή τραγωδία αλλά και ή ιδιόμορφη δόξα της ήττας. Είναι χαρακτηριστικό πώς ή πρώτη ταινία πού σκηνοθέτησε ύστερα άπό την εμπειρία του στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο [ό Φόρντ ήταν ναύαρχος στο Άμερικανικό Ναυτικό κι έχασε τό μάτι του στη ναυμαχία του Μιντγουάι] (*They were Expendable*) έχει τής θέμα μιά άπό τις πιδ βαριές ήττες της Άμερικής — τις Φιλιππίνες. Η τελευταία του ταινία πριν άπό τον πόλεμο (*How Green*

was my Valley) περιγράφει την διάλυση μιάς οικογένειας κι ενός δλόκληρου τρόπου ζωής (ούσιαστικά συναντούμε τό ίδιο θέμα στις ταινίες *Mother Machree*, *Four Sons*, *The Grapes of Wrath*, άκόμη και στο *Tobacco Road* με τον τρόπο πού εκείνος τό διηγήθηκε), κι έτσι δέν μπορεί κανείς νά συμπεράνει πώς ή μεταπολεμική του δουλειά ήταν μιά άντίδραση άπέναντι σέ όσα γνώρισε στο έξωτερικό — μολονότι είναι άλήθεια πώς άπό τό τέλος της δεκαετίας '40 - 50 κι έπειτα οι ταινίες του είναι όλο και πιδ μελαγχολικές. (Και καλύτερες. Οι περισσότεροι κριτικοί θεωρούν καλύτερες τις ταινίες του της προπολεμικής δεκαετίας, κυρίως τό *The Informer* και τό *Stagecoach*, άν και ή καθεμιά άπό τό πλήθος των ύστερότερων ταινιών του είναι άνώτερες, όχι μόνο στην έκτέλεσή τους αλλά και στο έκφραστικό τους βάθος».

Ό Jean Mitry, πού αφιέρωσε στον Φόρντ διτομή μελέτη (1954), παρουσίαζε

1930 - 1940, τον κατάρτισον στους πιδ άντιπροσωπευτικούς κινηματογραφιστές της “παλιάς γενιάς”.

Δέν είναι ούτε θεωρητικός, ούτε αισθητικός. Δέν μπορείς έπομένως νά τον συγκρίνεις μ' έναν “Αϊζενσταϊν ή μ' έναν Μούρναου, ούτε με κινηματογραφιστές όπως ό Φρίτς Λάνγκ, ό Στροχάιμ ή ό Όρσον Γουέλλες πού τό έργο τους είναι μιά σύλληψη του κόσμου πού ύποκειμενική.

Ό Φόρντ δέν ήταν παρά ένας τέλειος τεχνίτης όταν κατασκεύαζε “westerns” της σειράς για την “Universal” κι άργότερα την “Fox”, άπό τό 1917 ως τό 1925. Προς τό τέλος της εποχής του βουβού έδωσε δύο έργα άρκετά αξιόλογα: *The Iron Horse* (Τό σιδερένιο άλογο) και *Three Bad Men* μόνο όμως προδευτικά κατέκτησε την τέχνη του και πραγματοποιήσε μερικές ταινίες πού παραμένουν στην ιστορία του κινηματογράφου.

Μολονότι ή *Ταχυδρομική άμαξα* είναι

The Informer (Ό καταδότης), 1935.

τό 1963 τό *Stagecoach* (*Ταχυδρομική άμαξα*), ως την πιδ φημισμένη ίσως ταινία του Φόρντ, με τό παρακάτω κείμενο (βλ. *Avant-Scène*, Cinema No 22).

*

«Άν ό Τζών Φόρντ είναι ένας άπό τους πιδ αξιόλογους σκηνοθέτες του άμερικανικού κινηματογράφου, τό πιδ σημαντικό του έργα, τοποθετημένα στη δεκαετία

ένα άπό τα άριστουργήματα του είδους, οι ταινίες αυτές δέν είναι όλες “westerns”. Οι ταινίες *The Long Voyage Home* (Τό μεγάλο ταξίδι του γρισμού γνωστό στην Ελλάδα με τους τίτλους *Περίπέτεια στον άκραιό ή Καταραμένη άποστολή*), *The Informer* (Ό καταδότης), *The Grapes of Wrath* (Τα σταφύλια της άγής), *Prisoner of Shark Island* (έλλ. τίτλος) *Λέν ασότωσα τον Άίνκολν*), *Young Mr. Lincoln* (Ό νερός κ. Άίνκολν), άνήκουν σέ είδη πού διαφορετικά

Τὸ σημαντικό εἶναι πὼς μαρτυροῦν ἐνόητα ὄψεις, ἢ ὁποῖα σοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἀναγνωρίσεις μονομιᾶς τὴν προσωπικότητα τοῦ δημιουργοῦ τῆς.

Μπορεῖ νὰ τοὺς λείπει κάποιο προσωπικό ὄραμα τοῦ κόσμου, ἀναγνωρίζει ὅμως κανεὶς στίς καλύτερες ταινίες τοῦ Φόρντ μιὰν ὀρισμένη βασική θεματολογία. Συνήθως ὁ Φόρντ ἀναλύει τοὺς χαρακτήρες του με ἀφορμὴ τὰ γεγονότα καὶ τὴ συμπεριφορὰ μιᾶς μικρῆς ομάδας ἀνθρώπων πού βρίσκονται μαζὶ σὲ κάποιον τόπο κάτω ἀπὸ τυχαία γεγονότα ἢ σπρωγμένοι ἀπὸ τὴ μοίρα. Τὸ συμβάν ἔχει πάντα μικρὴ διάρκεια : ἓνα εἰκοσιτετράωρο ἢ λίγες μέρες. Ἡ ἀνάπτυξή του εἶναι δραματική, ἐξαιτίας τῆς ἴδιας τῆς δράσης, καὶ διόλου ἀναλυτική. Οἱ χαρακτήρες εἶναι δεδομένοι κι ἂν ἓνας ὑποστῆ μιὰν αἰσθητὴ ἀλλαγὴ, αὐτὴ ἐμφανίζεται ὡς ἀπότομη μετάλλαξη. Δὲν ὑπάρχει ποτὲ στὸν Φόρντ ἡ ψυχολογικὴ διάρκεια.

Ἄλλωστε ἡ ψυχολογικὴ διάρκεια εἶναι ἀκόμη ἀρκετὰ σπάνια στὸν κινηματογράφο λόγω τοῦ μήκους τῶν ταινιῶν πού ἡ προβολὴ τους ἐπιβάλλει τίς συνθήκες τοῦ διηγήματος μᾶλλον παρά τοῦ μυθιστορήματος. Στὸ ἐνεργητικὸ τοῦ Φόρντ ἐγγράφεται τὸ ὅτι μπόρεσε νὰ δεχτεῖ αὐτὸν τὸν περιορισμὸ καὶ νὰ τὸν καταστήσει στοιχεῖο αἰσθητικῆς, ἀντὶ νὰ προσπαθῆσει νὰ τὸν ξεπεράσει με τεχνάσματα ὄψους πού δὲν ἀνήκουν στὴν

ραστοῦν αὐτὲς οἱ ἀντιφατικὲς ἀνάγκες πού ἀπαιτοῦν νὰ τοποθετεῖ ὁ Φόρντ τὰ πρόσωπά του σ' ἓνα κλειστὸ σύμπαν παραχωρώντας τοὺς ὡστόσο καὶ μιὰ κάποια ἐλευθερία κίνησης ;

Τὰ ἀριστουργήματά του δίνουν μιὰ πρωτότυπη ἀπάντηση :

Ἀντικαθιστώντας τὸ στατικό πλαίσιο τοῦ Σιδερένιου ἀλόγου καὶ τοῦ *The Lost Patrol* (Ἡ χαμένη περίπολος) μ' ἓνα πλαίσιο δυναμικό : τὴν ἄμαξα στὴν *Ταχυδρομικὴ ἄμαξα*, τὸ φορητὸ πλοῖο στὸ *Μεγάλο ταξίδι τοῦ γνοισμοῦ*, τὸ αὐτοκίνητο στὰ *Σταφύλια τῆς ὄρης*. Κόσμοι κλειστοί, ἀλλὰ πού μετακινοῦνται σὲ μιὰ ἔκταση δίχως ὄρια, "κόσμοι" πού παρασέρνουν τὰ πρόσωπα (ὄντας καὶ σύμβολά τους) πρὸς τὸ συλλογικὸ τους γίνεσθαι. Μὲ τὴν κίνησιν ἢ ψυχολογικὴ ἐξέλιξη, οἱ μεταβολὲς τῶν χαρακτήρων ξαναγίνονται δυνατὲς σὲ μιὰ διάρκειαν πού τίς δικαιολογεῖ.

Τὰ πρόσωπα δὲν χωρίζονται πιά ἀπὸ σοβαρὲς δραματικὲς συγκρούσεις. Δὲν ὑπάρχει, πραγματικά, δρᾶμα μεταξύ τους. Μόνον ἓνα σύνολο ἀπὸ μικρὰ γεγονότα πού καθιστοῦν τὰ πρόσωπα ἀνάγνωστον : τὸ κάθε πρόσωπο, καθὼς συμμετέχει σὲ μιὰ δράσιν πού παρασέει ὅλη τὴν ομάδα, προσδιορίζεται ἀπὸ τίς πράξεις του, κάτω ἀπὸ συνθήκες πού τὸ ὑποχρεώνουν νὰ ἐκδηλωθεῖ. Πρέπει νὰ πάρει θέση, νὰ ὀράσει πρὸς τὴ μιὰ ἢ τὴν ἄλλη κατεύθυν-

τῆ μελέτῃ τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς. Δίνει τὸν τόνο καὶ ἐπιβάλλει μιὰ δομὴ, πού οἱ ἥρωες τὴν ἐμπλουτίζουν με συγκεκριμένες ἀξίες δίνοντάς τῆς τὴν ἀπαραίτητη ἀνθρώπινη στόφα.

Ἀπὸ τίς τρεῖς αὐτὲς ταινίες *Τὰ σταφύλια τῆς ὄρης* εἶναι ἴσως ἡ πιὸ πλούσια, με τὴν πλατιά ἔννοια τῆς λέξεως. Αἰσθητικά *Τὸ μεγάλο ταξίδι τοῦ γνοισμοῦ* εἶναι ἡ πιὸ ὀρατικὴ ὅμως ἡ *Ταχυδρομικὴ ἄμαξα* εἶναι σίγουρα ἡ πιὸ τέλεια. Καὶ μάλιστα μιὰ ἀπὸ τίς τελειότερες ταινίες τοῦ κινηματογράφου.

Κι ὡστόσο ἡ τελειότητα αὐτὴ εἶναι βασικά τελειότητα τῆς μορφῆς. Εἶναι ἡ ὁλοκλήρωσιν τοῦ ἔργου πού κατασκευάστηκε ἀκολουθώντας μιὰ προδιαγεγραμμένη ἄρθρωση. Γι' αὐτὸ εἰς ὀρισμένους προσάπτουν στὸν Φόρντ σήμερα κάτι τὸ φτηνὸ. Ἀντὶ γιὰ τὸ ἐλεύθερο καὶ αὐθόρμητο ζετύλιγμα μιᾶς βιωμένης διάρκειας, βρίσκεις ἐδῶ τὴν τέλεια ἔκφραση ἐνὸς χρόνου μετρημένου στὸν ὅποιον ἢ μοίρα τῶν ἡρώων εἶναι σημαδεμένη ἀπὸ πρὶν. Εἶναι, θὰ ἔλεγε κανεὶς, ἡ μαθηματικὴ ἀνάπτυξιν μιᾶς φόρμουλας πού θέτει τοὺς ὅρους τῆς ἴδιας τῆς ἀνάπτυξης. Καθὼς ὁ κινηματογράφος προσανατολίζεται ὅλο καὶ περισσότερο πρὸς τὴν ἔκφραση μιᾶς ψυχολογικῆς διάρκειας — ἢ μιᾶς διάρκειας μυθιστορηματικῆς — ἀπαλλαγμένη ἀπὸ τίς ἀρχὲς τῆς θεατρικῆς σύλληψης, ἡ ταινία αὐτὴ ἴσως νὰ εἶναι ξεπερασμένη σήμερα· καθὼς ὅμως ἀνταποκρίνεται σὲ μιὰ συγκεκριμένη αἰσθητικὴ, παραμένει ἓνα ἀπὸ τὰ ἀριστουργήματα τῆς ἰδέας τῆς τραγωδίας με ἐφαρμογὴ τῆς στὸν κινηματογράφου.

Τὸ ἔργο τοῦ Φόρντ εἶναι ἴσως ἄνισο. Ὅμως ὁ κάθε κριτικὸς, ἀνάλογα με τὴν ἄποψιν πού θὰ διαλέξει, ξεχωρίζει διαφορετικὲς ταινίες ὡς τίς πιὸ σημαντικὲς. Ἔτσι λ.χ. ὅταν τὸ 1958 κριτικοὶ καὶ ἱστορικοὶ τοῦ κινηματογράφου μαζεύτηκαν γιὰ νὰ ξεχωρίσουν τίς δεκά καλύτερες ταινίες στὴν ἱστορία τοῦ κινηματογράφου, τὸ ὄνομα τοῦ Φόρντ ἦρθε ἕκτο στὴν κατάταξιν τῶν σκηνοθετῶν. Στὴν κατάταξιν ὅμως τῶν ταινιῶν *Τὰ σταφύλια τῆς ὄρης* πήραν τὴν 14ῃ θέση, ἡ *Ταχυδρομικὴ ἄμαξα* τὴν 24ῃ, καὶ Ὁ *καταδότης* τὴν 37ῃ· στὸν κατάλογο ἀκολουθοῦσαν *Τὸ μεγάλο ταξίδι τοῦ γνοισμοῦ*, Ὁ *ρεατὸς κ. Αἰνκολν*, *My Darling Clementine*, *The Quiet Man*, *Tobacco Road*.

Ἡ προτίμησιν τοῦ Ἄιζενσταϊν μᾶς εἶναι γνωστὴ κι ἦταν ξεκάθαρη. Ἀπὸ ἓνα ἄρθρο του με τίτλο Ὁ κ. Αἰνκολν τοῦ κ. Φόρντ, γραμμένο τὸ 1945 καὶ πρωτοδημοσιευμένο τὸ 1960, παραθέτουμε ἐδῶ τίς πρώτες παραγράφους. (Βλ. S. Eisenstein, *Film Essays*, Λονδίνο 1968, σ. 139 - 49).

« Ἄν ὑποθέσουμε πὼς μιὰ ἀνεργὴ καλὴ μάγισσα μοῦ ἔλεγε: "καθὼς ἔχω ἀναδοιλεῖς, μήπως ὑπάρχει κάποια μαγικὴ δουλίτσα πού θὰ μπορούσα νὰ κάνω γιὰ χάριν σου, Σεργκέι Μιχαήλοβιτς; Μήπως ὑπάρχει κάποια ἀμερικάνικη ταινία τῆς ὁποίας θὰ ἤθελες νὰ σὲ κάνω δημιουργὸ με μιὰ κίνησιν τοῦ μαγικοῦ ραβδίου μου;»

Stagecoach (Ἡ Ταχυδρομικὴ ἄμαξα), 1939.

προσωπικὴ του γλώσσα. Μπορεῖ νὰ διαπιστωθεῖ πὼς τὰ λιγότερο πετυχημένα ἀπὸ τὰ μεγάλα του ἔργα, ἢ τὰ λιγότερο σημαντικά, εἶναι τὰ ἔργα ἀκριβῶς ἐκεῖνα, ὅπου προσπάθησε νὰ συλλάβει μιὰ μυθιστορηματικὴ διάρκεια στὴ χρονικὴ τῆς ὁλοκλήρωσιν.

Κι ὡστόσο αὐτὴ ἡ ἐνόητα χρόνου, δράσης καὶ τόπου, πού τοποθετεῖ τὰ περισσότερα ἔργα τοῦ Φόρντ σὲ δομὲς ὀρατικές, τοὺς προσδίδει ἓνα χαρακτήρα ἀρκετὰ στατικό. Πὼς μποροῦν νὰ ξεπε-

ση. Φανερώνεται ἢ χαρακτηρίζεται δίχως ποτὲ νὰ τὸ ἀκολουθοῦμε· ἔρα ἀπὸ τίς συνθήκες πού προσδιορίζουν τὴν προσωπικὴ του συμπεριφορὰ.

Στίς ταινίες αὐτὲς πού ξαναπιάνουν ὅλα τὰ θέματα τοῦ Φόρντ καὶ τὰ πραγματοιοῦν, ἢ ἀτομικὴ καὶ ἢ ὁμαδικὴ ψυχολογία ἀλληλοὑποστηρίζονται καὶ συμπληρώνονται, καὶ ἢ καθεμιά ὑπάρχει σὲ συνάρτησιν με τὴν ἄλλη. Ἡ "πραγμικὴ κατάσταση" παραμένει ὁ λόγος τῆς ὑπαρξῆς καὶ τὸ κίνητρο πού ἐπιτρέπει

The Grapes of Wrath (Τὰ σταφύλια τῆς ὀργῆς), 1940.

Θὰ δεχόμενοι τὴν πρόταση δίχως κανένα δισταχμὸ καὶ θὰ κατονομάζω ἀμέσως τὴν ταινία πού θὰ ἤθελα νὰ εἶχα φτιάξει. Θὰ ἦταν τὸ *Young Mr. Lincoln* (Ἐο νεαρός κ. Λίνκολν), σκηνοθεσία τοῦ Τζῶν Φόρντ.

Ἐπάρχουν ταινίες πρὶν πλούσιες καὶ πρὶν ἀποτελεσματικές. Ἐπάρχουν ταινίες πρὶν παρουσιάζονται πρὶν εὐχάριστες καὶ πρὶν χαριτωμένες. Ὁ ἴδιος ὁ Φόρντ ἔχει σκηνοθετήσει πρὶν σημαντικές ταινίες ἀπὸ τούτη. Οἱ εἰδικοὶ ἴσως νὰ προτιμοῦν τὸν *Καταδότη*. Τὸ κοινὸ ἴσως νὰ ψήφιζε γιὰ τὴν *Ταξιδιορομικὴ ἄμαξη* καὶ οἱ κοινωνιολόγοι γιὰ τὴν *Τὰ σταφύλια τῆς ὀργῆς*. Ὁ νεαρός κ. Λίνκολν δὲν ἔλαβε οὔτε ἓνα ἀπὸ ἐκεῖνα τὰ χάλκινα Ὀσκαρ.

Κι ὡστόσο ἀπ' ὅλες τὶς ἀμερικανικὲς ταινίες πρὶν ἔγιναν ὡς σήμερα, αὐτῆς τῆς ταινίας, πάνω ἀπὸ κάθε ἄλλης, θὰ ἤθελα νὰ ἔμουν ὁ δημιουργός. Τί ὑπάρχει στὴν ταινία αὐτὴ πρὶν μὲ κάνει νὰ τὴν ἀγαπᾶω τόσο πολὺ;

Ἐχει μιὰν ἀρετὴ, μιὰ θαυμασία ἀρετὴ, μιὰν ἀρετὴ πρὶν κάθε ἔργου τέχνης πρέπει νὰ ἔχει — κατὰ πλῆθος ἀρμονία ὅλων τῶν στοιχείων πρὶν τὴν συναποτελοῦν, μιὰ πραγματικὰ ἀξιοθαύμαστη ἀρμονία ὡς σύνολο.

Ἱστοῦω πὸς ἡ ἐποχὴ μας λαχταροῦ τὴν ἀρμονία. Γυρίζουμε τὸ βλέμμα μας στὸ παρελθὸν καὶ τὸ ζηλεύουμε· κάναμε ἰδανικὸ μας τὴν ἠλιόλουστη ἀρμονία τῶν Ἑλλήνων. Κι αὐτὴ ἡ λαχτᾶρα μας ἔχει ἤδη ἀποδώσει κάποιους καρπούς. Στὸ ἓνα ἔκτο τῆς γῆς ἰδιαίτερα, ὁ αἰώνας μας ἔχει διαμορφώσει θετικὰ ἰδανικά. Καὶ κάτι περισσότερο: στὸν αἰῶνα μας πραγματοποιήσαμε ἰδανικά.

Κι ὡστόσο στὸ σύνολό του ὁ κόσμος μας ζεῖ σ' ἓναν αἰῶνα ἀπὸ χαμένες ἀρμονίες. Ἐνας παγκόσμιος πόλεμος, πρὶν κατέστρεψε τοὺς κήπους καὶ τὰ μνημεῖα τῆς παιδείας μας, εἶναι τὸ πρὶν ἐκδηλὸ φαινόμενο τῆς ἐποχῆς μας.

Ἦ' αὐτὸ ἡ ἰδέα τῆς ἀρμονίας εἶναι τόσο ἐλκυστικὴ στὸν καιρὸ μας. Μέσα ἀπὸ ἓνα ἐναρμόνιο δημιουργημὰ μπορεῖ νὰ ἐκφραστῆ ἡ ἐνεργὸς ἀντίθεση στοὺς παράφρονους καιροὺς μας, ἡ δύναμη πρὶν θὰ βοηθήσει τὸ λαὸ νὰ ἐλπίζει γιὰ τὴν εἰρήνη, νὰ στέλνει ἀντιπροσώπους σὲ

συνέδρια, νὰ σχηματίζει ἐθνικὰ σώματα καὶ νὰ ἐνώνει τὰ ἔθνη.

Ἐνάμεσα στὰ λιγοστὰ ἔργα τοῦ καιροῦ μας πρὶν ἔχουν μιὰ σχεδὸν κλασικὴ ἀρμονία, ὁ κ. Λίνκολν τοῦ κ. Φόρντ κατέχει θέση τιμητικὴ.

Τὴν ταινία αὐτὴ τὴν χαρακτηρίζει κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀξιοθαύμαστη μαστοριά της, ὅπου ὁ ρυθμὸς τοῦ μοντάζ ἀντιστοιχεῖ στὸν τόνο τῆς φωτογραφίας, κι ὅπου οἱ κρωγμοὶ ἀπὸ τὰ διαβατικάρια πούλιὰ ἀκούγονται πάνω ἀπὸ τὰ βρόμικα λασπόμερα πρὶν κυλοῦν καὶ τὸ σταθερὸ περπάτημα τοῦ μουλαριοῦ μὲ τὸν μακρολέεκα Λίημπ καβᾶλα, κατὰ μῆκος τοῦ ποταμοῦ Σάνγκαιαν. Καὶ ὑπάρχει ἐδῶ κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴ δεξιότητὴ στὸ νὰ κινηματογραφεῖ μὲ τὸν στυλιζαρισμένο τρόπο τῆς νταγκεροτυπίας, ἡ ὅπως δένεται ἀρμονικὰ μὲ τὸν ἠθικὸ χαρακτηριστῶν φράσεων τοῦ Λίνκολν καὶ δὲν

εἶναι βέβαια ἀπλῶς δεξιολογικὴ ἡ ἐκκεντρικὴ ἐρμηνεία τοῦ Henry Fonda, πρὶν συγκαταεῖ τὴ γνήσια συγκινητικὴ κατάστασι ἀπὸ τὸ νὰ γλιστρήσει στὸ συναισθηματισμὸ, ἀλλὰ, ἀντίθετα, φτάνει σ' ἓνα σπάνιο ἐπίπεδο πάθους, ὅπως συμβαίνει στὴ συγκλονιστικὴ ἀναχώρησι τοῦ Λίνκολν πρὸς τὸ τοπίο στὸ τέλος τῆς ταινίας.

Ἐπάρχει ἐδῶ κάτι βελύτερο — σ' αὐτὲς τὶς βασικὲς ἀρχὲς καὶ τὶς προϋποθέσεις ἀπὸ τὶς ὁποῖες πηγάζει ἡ μαστοριά καὶ ἡ ἀρμονία. Πηγὴ του εἶναι ἡ μῆτρα τοῦ λαϊκοῦ καὶ τοῦ ἐθνικοῦ πνεύματος — σ' αὐτὸ θὰ μποροῦσαμε νὰ ἀποδώσουμε τὴν ἐνότητα, τὴν τέχνη, τὴ γνήσια ομορφιὰ τῆς ταινίας.

Θὰ ἔπρεπε νὰ μιλήσει κανεὶς ἀκόμη γιὰ τὸ σπάνιο κέφι, γιὰ τὰ κομικὰ στοιχεῖα πρὶν δένονται μὲ τὰ τραγικὰ, γιὰ τὴν αἰσθησι τῆς κίνησης καὶ τοῦ ρυθμοῦ. Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὶς ἀντιθέσεις πρὶν βρῖθουν στὶς ταινίες τοῦ Φόρντ: ἐξύμνησι τοῦ στρατιωτικοῦ πνεύματος, ἀλλὰ καὶ καταγγελία τῆς παράλογης στρατιωτικῆς νοστορίας· ἀμερικανικὸς κοινωνικὸς καὶ οικονομικὸς πατερναλισμὸς, ἀλλὰ καὶ γνήσια κατανόησι καὶ ἀγάπη γιὰ τοὺς φτωχοὺς καὶ τοὺς κνηνημένους — γιὰ τὶς ἐθνικὲς μειονότητες καὶ κυρίως τοὺς Ἰνδιάνους· ἀντίθεσι πρὸς τὶς ἠθικὲς καὶ τὶς πολιτικὲς προκαταλήψεις, ἀπὸ τὶς ὁποῖες ὅμως δὲν ξεφεύγει ποτὲ ὁλότελα ὁ Φόρντ· καλλιτέχνης ὁ ἴδιος, ἀλλὰ καὶ ἔμπειρος, προσαρμωμένος στὴ ρουτίνα τοῦ Νόλλυγουντ πρὶν τοῦ ἐπέτρεψε ὡστόσο νὰ δώσει τὸν προσωπικὸ τὸν τόνο στὰ ἔργα πρὶν γύρισε, ἀφοῦ δὲν ἀμφοισβήτησε ποτὲ οὐσιαστικὰ τὸ σύστημα.

Κατὰ βῆθος, σεμνὸς καὶ ἄξιος μᾶστορας. Μήπως εἶναι λίγο;

Ἐς ἀκούσουμε τὸν ἴδιο. Ὅταν τὸν ρώτησαν πότε, ὕστερα ἀπὸ τόσα χρόνια

Young Mr. Lincoln (Ἐο νεαρός κ. Λίνκολν), 1939.

δουλειές στον κινηματογράφο, αισθάνθηκε πως αυτό που έκανε ήταν σημαντικό, ο Φόρντ απάντησε:

«Νά σάς πῶ, αυτό είναι μιὰ υπεροψία που δὲν μποροῦ νὰ τὴν καταλάβω. Ποτὲ δὲν ἔνωσα ἔτσι. Πάντα χαριόμουν νὰ φτιάχνω ταινίες — αὐτὸ ἦταν ἡ ζωὴ μου. Μοῦ ἀρέσουν οἱ ἄνθρωποι γύρω μου — δὲν ἔνοῶ τὰ ὑψηλά κλιμάκια — δηλαδή οἱ ἠθοποιοί, ἄντρες καὶ γυναῖκες, οἱ χειριστές, οἱ ἠλεκτρολόγοι. Μοῦ ἀρέσουν αὐτοὶ οἱ ἄνθρωποι. Μοῦ ἀρέσει νὰ βρίσκωμαι

στον τόπο τοῦ γυρίσματος, κι ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ θέμα, μοῦ ἀρέσει νὰ δουλεύω στίς ταινίες — εἶναι γλέντι.

» Ὁ Harry Carey [πρωταγωνιστὴς στίς πρώτες ταινίες western τοῦ Φόρντ] με δασκάλεψε στὰ πρώτα χρόνια, με προώθησε, ἂν κι ἐγὼ τὸ μόνο πράγμα πού εἶχα ἦταν τὸ μάτι πού χρειάζεται γιὰ τὴ σύνθεση — δὲν ξέρω ἀπὸ ποῦ τὸ κρατῶ — αὐτὸ εἶναι τὸ μόνο πρὸς πού εἶχα. Ὅταν ἤμουν παιδί ἔλεγα πὼς θὰ γίνω ζωγράφος· σχεδιάζα καὶ ζωγράφιζα πολύ,

καὶ νομίζω πὼς γιὰ τὴν τότε ἡλικία μου τὰ κατὰφερα καλὰ — τότε τουλάχιστο μὲ παινοῦσαν πολύ. Ποτὲ ὅμως δὲ λογάρισα πὼς ὅτι ἔφτιαξα ἦταν τέχνη, οὔτε τὸ θεώρησα «μεγάλο» ἢ «συγγνωστικό» ἢ κάτι τέτοιο. Γιὰ μένα ἦταν πάντα μιὰ δουλειὰ πού ἔπρεπε νὰ γίνει — πού τὴ χαριόμουν ἀφάνταστα — καὶ τίποτε ἄλλο».

Παρουσίαση καὶ ἀπόδοση :

Η. Α. ΖΑΝΝΑΣ

Βιβλιοκριτική

ΡΟΔΗΣ ΡΟΥΦΟΣ

Οἱ Γραικοί

Μυθιστόρημα, Ἴκαρος, Ἀθήνα 1967

Ἐπάρχουν δύο βασικοὶ τρόποι νὰ συλλάβει ὁ συγγραφέας ἕνα ἱστορικό μυθιστόρημα. Ὁ πρῶτος εἶναι νὰ τοποθετήσῃ τὴν πλοκὴ του σὲ ἄλλους καιροὺς, σ' ἕνα περασμένο ἱστορικό κλίμα, ζητώντας ἔτσι νὰ παραμερίσει τὰ βασιανιστικά προβλήματα πού τὸν περιζώνουν στὰ χρόνια πού τοῦ δόθηκαν νὰ ζεῖ. Ὁ ἄλλος τρόπος εἶναι νὰ σκηνοθετήσῃ τὰ πρόσωπά του πάλι μέσα σ' ἕνα περιβάλλον τοῦ περασμένου καιροῦ, μὲ τὴ βασικὴ διαφορὰ ὅμως ὅτι, ἀντὶ μὲ ὅμοιο ἔλιγμο νὰ παρακάμπτει ἢ νὰ ἐκτοπίζει τὰ προβλήματα πού τοῦ θέτουν οἱ δικοὶ του δυσκόλοι καιροί, νὰ τὰ ἀντιμετωπίζει μὲ τόλμη καὶ εὐλακίαινα.

Αὐτὴ τὴ δεύτερη λύση, οὔτε εὐκολὴ γιὰ τὸν ἴδιο οὔτε πάντοτε εὐχάριστη γιὰ τὸν ἀναγνώστη, διάλεξε ὁ Ρόδης Ρούφος γράφοντας τὸ μυθιστόρημα *Οἱ Γραικοί*.

Ἐξἄλλου, ἂν δὲν ἦταν ἔτσι, γιὰ ὅποιον γνώριζε τὸ προηγούμενο δημιουργικὸ ἔργο τοῦ Ρούφου, ἕνα μυθιστόρημα βυθισμένο στὸ ἑλληνιστικὸ παρελθὸν θὰ μπορούσε νὰ τοῦ προξενήσει μιὰ δυσάρεστη αἰσθητικὴ ἀπορία καὶ νὰ φανεῖ ἀυθαίρετη πράξη — ἐνῶ ἀντίθετα ὅλοι καὶ θυμόμαστε πολλὰ καλὰ τὸ ἔντονο συναίσθημα συμμετοχῆς πού μᾶς προξένει τὴ στιγμή πού πρωτοκυκλοφοροῦσε λίγο μετὰ τὴν 21η Ἀπριλίου τοῦ '67.

Στὸ τελευταῖο του αὐτὸ μυθιστόρημα ὁ Ρούφος μεταφέρει τὴς ἰδεολογικὰς διαστάσεις τῆς σημερινῆς Ἑλλάδας στὴν Ἀθήνα πού τὸ 86 π.Χ. πέφτει στὰ χέρια τοῦ Σύλλα. Μέσα σὲ ἐπεισόδια φρίκης, πείνας καὶ τρομοκρατίας ρίχνει ἕναν πρωταγωνιστὴ ἑλευκτικὸ, τὸ γιὰτρό καὶ φιλόσοφο Δίωνα, στὴν ἀρχὴ θεατὴ ἀμέτοχο τῆς ὁμαδικῆς συμφορᾶς, ἀργότερα ξαφνιασμένο παρατηρητὴ καὶ πρὸς τὸ τέλος ἄνθρωπο πού ἐναγωνία ἀναζητεῖ τὴ θέση του μέσα στίς ἀλληλοσυγκρουόμενες παρατάξεις. Ἡ ἱστορία τοῦ Δίωνα προβάλλει ἕναν τύπο πού ἀπὸ ἀπαθῆς καὶ εὐγενικὸς ἐκπρόσωπος τῆς ἀριστοκρατίας

βαθμιαῖα παραιτεῖται ἀπὸ τὸν «ταξικὸ ἐγωισμό» καὶ ἀποικτᾶ εὐρύτερη κοινωνικὴ συνείδηση. Ἄν στὸ τέλος τῆς ἱστορίας ὁ Δίων καταφεύγει στὸ οἰκογενειακὸ περιβάλλον, πού ἔμαθε νὰ ἀγαπᾷ καὶ νὰ ἐκτιμᾷ ὕστερα ἀπὸ σοματικὰ καὶ ἠθικὰς ταλαιπωρίες, ὁ ἀναγνώστης, πού βγαίνει ἀπὸ τρομακτικὰς σκηνὰς ἀνθρώπινης ἐξασθλίωσης καὶ μὲ πικρὸ αἶσθημα γιὰ τὴν τυραννία καὶ τὸν δλοκληρωτισμὸ, ἔχει μάθει πολὺ περισσότερα ἀπὸ τὴν περιπέτεια τοῦ συμπαιθητικοῦ Δίωνα.

Ὁ Ρούφος ἀπὸ πολὺ νέος εἶχε καταπιεσθεῖ μὲ τὴς δραματικὰς ἰδεολογικὰς συγκρούσεις τῆς ἑλληνικῆς κοινωνίας. Εἶχε ἐπίμονα μοχθήσει νὰ ἐμπιστευθεῖ τὴς ἐπάλληλες ἐμπειρίες του σὲ ἀφηγήματα ὅπως *Ἡ ρίζα τοῦ μύθου* (1954), *Πορεία στὸ σκοτάδι* (1955), *Ἡ ἄλλη ὄχθη* (1958), *Ἡ χάλκινη ἐποχὴ* (1960). Ὑστερα ἀπὸ αὐτὰ τὰ μυθιστορήματα, πού παρακολουθοῦν τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὴν Ἀντίσταση ὡς τὸν κυπριακὸ ἀγῶνα, ὁ Ρούφος τί ἀνάγκη εἶχε νὰ προστρέξει στὴν Ἀθήνα τοῦ 88-86 π.Χ.; Γιὰ δικαιολογία του δὲν θὰ ἐπιχειρήσω τὴν ἀνάλυση τῶν ἀναλογιῶν καὶ τῶν ἀντιστοιχιῶν πού μποροῦν νὰ βρεθοῦν ἀνάμεσα στὴν τότε καὶ στὴν σημερινὴ Ἑλλάδα, καὶ πού παρέχουν γόνιμες εὐκαιρίες στὸν Ρούφο. Θέλω ὅμως νὰ τονίσω τὸ ἐξῆς: εἶναι φανερὸ ὅτι τὸ διάφραγμα πού ὁ Ρούφος παρεμβάλλει μὲ τὴν ἀρχαία ἱστορία ἀνάμεσα στὸ ἀνθρώπινο, κοινωνικὸ, πολιτικὸ ὕλικὸ τοῦ βιβλίου καὶ τὸ δικὸ του πάθος, ἐβαζε σὲ κίνηση μιὰ διαδικασία ἀποτελεσματικὴ, γιὰ τὴν πληρότητα καὶ γενικὰ γιὰ τὴν ἐπιτυχία τοῦ ἔργου. Μὲ ἄλλα λόγια ἡ χρονικὴ ἀπόσταση λειτουργεῖ σ' αὐτὸ τὸ βιβλίο σὰν ἕνας μηχανισμὸς αὐτοελέγχου καὶ καλλιτεχνικῆς πειθαρχίας πρὸς ὄφελος τῆς νηφαλιότητος καὶ τῆς τιμίας μαχίας στίς ὁποῖες ὁ μυθιστοριογράφος ἀπὸ καιρὸ ἔτεινε.

Περὶτὸ νὰ προσθέσω ὅτι αὐτὴ ἡ ἀποδέσμευση ἀπὸ τὴν «ἐμπάθεια» εἶχε μιὰ διπλὴ ἐπίδραση στὴ δημιουργικὴ πράξη τοῦ Ρόδης Ρούφου. Ἄν ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρᾶ, στὸ καλλιτεχνικὸ ἐπίπεδο τοῦ ἀφηγηματικοῦ λόγου, δικαίωμα πέρεχ γιὰ πέρα τὴν ἐμμονὴ του στὸ μυθιστόρημα, ἀπὸ τὴν ἄλλη, παράλληλα μὲ τὴν ἀπόλυτη

κυριαρχία τῆς ἐκφραστικῆς οικονομίας, στὸ ἐπίπεδο τῆς κοινωνικῆς καὶ ἠθικῆς εὐθύνης, μᾶς ἀφῆνε μιὰ μοναδικὴ μαρτυρία ὄριμης δημοκρατικῆς συμπεριφορᾶς.

MARIO VITTI

Οἱ Γραικοί ἦταν στὸ πιεστήριο τὴν 21 Ἀπριλίου 1967. Μόλις κυκλοφόρησε τὸ μυθιστόρημα, ὁ Mario Vitti ἔγραψε ἕνα ἐκτενὲς ἄρθρο στὸ περιοδικὸ τῆς Ρώμης *Prospecti* (τ. 10/12) καὶ μίλησε στὸ Τρίτο πρόγραμμα τῆς ἰταλικῆς ραδιοφωνίας. Μὲ τὴν εὐκαιρία τῆς συμπλήρωσης ἑνὸς χρόνου ἀπὸ τὸ θάνατο τοῦ Ρόδης Ρούφου (12 Ὀκτωβρίου 1972) ἢ *Συνέχεια*, γιὰ νὰ τιμήσει τὴ μνήμη του, ζήτησε ἀπὸ τὸν Mario Vitti νὰ γράψῃ ἕνα κριτικὸ σημείωμα γιὰ τὸ μυθιστόρημα αὐτὸ, πού ὅταν κυκλοφόρησε δὲν σχολιάστηκε ὅσο ἄξιζε.

*

ΓΙΩΡΓΟΣ ΣΕΦΕΡΗΣ

Χειρόγραφο Σεπτ. '41

Ἴκαρος, Ἀθήνα 1972.

Εἶναι πολλές οἱ διαστάσεις τοῦ *Χειρογράφου Σεπτ. '41*, καὶ πῶς πολλές ἀκόμα οἱ κατευθύνσεις πού μπορεῖ ν' ἀκολουθήσει ἢ ἔρευνα, γιὰ νὰ βαθύνει τὴς διαφορὰς ἀπόψεις πού παρουσιάζονται στὸν «ἐπαρκὴ ἀναγνώστη». Ἀνήκει, τὸ *Χειρόγραφο*, στὴ φυλὴ τῶν βιβλίων πού κεντρίζουν μέχρι μανίας τὴν τάση τοῦ διανοούμενου ἐξ ἐπαγγέλματος πρὸς τὴς σημεῖώσεις, ὑποσημειώσεις καὶ παραπομπές, ἐνῶ ἡ ὑπόστασή του εἶναι τόσο συμπαγὴς, καὶ τόσο ἀπλή συνάμα, πού μοιάζει περιττὸς κόπος ἢ προσπάθεια νὰ πεῖ κανεὶς ἔστω καὶ λίγες λέξεις: ἐξηγήσεις ἢ σχόλια ἢ ἐρμηνεῖες. Ἄλλωστε, τί τὸ πρωτότυπο μπορεῖ νὰ πεῖ κανεὶς γιὰ τὸν Σεφέρη, καὶ μάλιστα στὴν Ἑλλάδα;

Κι ὅμως, ὅχι μόνο ἀξιζει τὸν κόπο, ἀλλὰ εἶναι ἀνάγκη νὰ συζητεῖται αὐτὸ τὸ

Χειρόγραφο, ακριβώς επειδή ο Σεφέρης είναι ο Σεφέρης, και έχει τόσο τεράστια σημασία ή φυσιογνωμία του στην ελληνική πνευματική ζωή, ώστε να υπάρχει κίνδυνος να μετατραπεί σε «ιερό τέρας» αυτός και σε «πιστούς» οι ενδεχόμενοι αναγνώστες (δευτερεύον ζήτημα, αν και δυσάρεστο: η εκμετάλλευση ξεκομμένων φράσεων και διατυπώσεων του για σκοπούς κάθε άλλο παρά διαφωτιστικούς της σωστής έννοιας του κειμένου).

Πραγματικός κίνδυνος, λοιπόν, είναι να πάψουν οι αναγνώστες να 'ναι «επαρκαείς», δηλαδή να βρουν «στα συγγράμματα των άλλων πράγματα που ο συγγραφέας δε θέλησε διόλου να βάλει»¹. Γι' αυτό, αυτή τη στιγμή, προτεραιότητα πρέπει να έχουν οι δυναμικές διαστάσεις του *Χειρογράφου*, με τις εξελίξεις και τις αντανάκλασεις που προκύπτουν, καθώς φορτωθήκανε — μετά από τριάντα τόσα χρόνια — νέες συγκλονιστικές σημασίες και μηνύματα.

Θυσιάζοντας λοιπόν — έστω και προσωρινά — όλο το σωρό των λογίων παραπομπών στα *Ηούματα* και στις *Δοκιμές*, και παραμερίζοντας και τους συναισθηματικούς πειρασμούς για μελέτη της υπαρκτικής δοκιμασίας του ποιητή — δύο από τις κύριες διαστάσεις του *Χειρογράφου* οι αυτές — θα περιορίσουμε την προσοχή μας στην πολιτική και κοινωνική του πλευρά: όχι βέβαια από την άποψη της πολιτικής ιστορίας ή των διαφορών κοινωνιολογιών, αλλά από την άποψη της μεθόδου, της ανάλυσης και διατύπωσης μιας πολιτικής και κοινωνικής πραγματικότητας — αναλύσεις και διατυπώσεις που πρέπει να τις μελετήσουμε προσεκτικά και να τις αφομοιώσουμε, ακριβώς γιατί είναι θετές, άσχετα αν (ή μάλλον ακριβώς επειδή θα) βγάλουμε, για την εποχή μας, διαφορετικά συμπεράσματα έξεταζοντάς τες από γνήσια ιστορική άποψη.

Όταν μιλάμε για μέθοδο, σε μια περίπτωση όπως του *Χειρογράφου*, που κάθε άλλο παρά επιστημονική πραγματεία είναι, εννοούμε τον τρόπο λειτουργίας του λογισμού, τη λογική συνέπεια του με τις αρχές μιας *Weltanschauung*, μιας αντίληψης του κόσμου, σε συνδυασμό με τη μελέτη της ζωντανής πραγματικότητας, χωρίς προκαταλήψεις, αυταπάτες, δειλίες. Μια τέτοια μέθοδος είναι ασφαλώς προνόμιο του Σ., μαζί με τα μέσα για την έκφραση και τη μετάδοσή της: μ' αυτό, φυσικά, δεν είπαμε τίποτε το πολύ πρωτότυπο, αλλά κάθε τόσο ίσως ωφελεί να ξανατονίζονται ορισμένα βασικά σημεία.

*

Καθαρά άστικές οι αρχές και η αντίληψη του κόσμου του Σ., με την καλύτερη έννοια της λέξης: αρχές που πηγάζουν από την πνευματική παράδοση του δυτικού πολιτισμού, από τον κλασικό γνήσιο φιλελευθερισμό, κι από μια βαθιά και όρθη πατριωτική εθνική συνείδηση. Αυτό το τελευταίο πλεονέκτημα είναι ίσως το σημείο που τον ξεχωρίζει από πολλούς «συνομοταξίτες» του² και σ' αυτή την επίμονη πίστη στις ρίζες του, συνδυασμένη με την «επίμονη επίμονη» («ostinato rigore») του λογισμού του, βρίσκεται το μεγάλο ένδιαφέρον που έχουν για μας οι σκέψεις του για την ελληνική πραγματικότητα. Γιατί εδώ και εξήντα

χρόνια οι κορυφαίοι ποιητές και διανοούμενοι της Δύσης μάς λένε αδιάκοπα ότι βούλιαζε ο κόσμος και ζούμε σε μια ξερημη χώρα, και σιγά σιγά αυτό το παραδέχτηκαν και οι «ήσσοι», τόσο πολύ που κατόρθωσε πιά κοινός τόπος ο θρήνος για την πτώση του δυτικού πολιτισμού. Πολύ λίγοι, όμως, σ' αυτή την άλλωστε αξιοσέβαστη παράταξη, καταφέρναν να ξεκαθαρίσουν στον εαυτό τους και στο κοινό όλα τα δεδομένα του προβλήματος με την ακρίβεια και τη σκληρή ενάρχεια του Σ.: το *Χειρόγραφο* είναι, μεταξύ άλλων, και ο άπολογισμός της χρεοκοπίας μιας άρχουσας τάξης, της άπαρχής της κρίσης μιας πνευματικής και πολιτικής ηγεσίας:

«[...] Θα ήθελα να προσθέσω μόνο πώς μου φαινότανε παράξενο, και σχεδόν ανεξήγητο, τούτο ακόμη: πώς, ενώ υπήρχαν τόσο αξιόλογοι άνθρωποι ανάμεσα στο λαό, μόλις άγγιζαν και περνούσαν τη γραμμή που τους χωρίζει από τις λεγόμενες μορφωμένες τάξεις, άλλοιωνόντουσαν, προστίγνιαν και γινόντουσαν σαν τους άλλους [...]. Πήρα τη συνήθεια να παρατηρώ αυτό το φαινόμενο, όπως βλέπει κανείς το φωτογραφικό χαρτί που μαυρίζει στο φως — αυτή τη φθορά των χαρακτήρων στο σύντομο πέρασμά τους από το χωριό στο Πανεπιστήμιο, στο δικηγόρικό γραφείο ή στη Βουλή» (σ. 15).

Αυτή η παρατήρηση είναι ποτισμένη από βαθιές έννοιες, γιατί η ανικανότητα μιας πνευματικής παράδοσης να παράγει ή να προσελκύει διανοούμενους κατάλληλους για να μεταδίδουν τις αξίες της, δείχνει πρώτα απ' όλα κρίση της πνευματικής ηγεσίας. Η «φθορά των χαρακτήρων» που σημειώνει ο Σ. στους διανοούμενους οι οποίοι προέρχονται από τα λαϊκά στρώματα (κατά το μεγαλύτερο μέρος αγροτικής προέλευσης) εξηγείται μόνο αν λάβουμε υπόψη μας τις βαθιές κοινωνικές αλλαγές που προκλήσει το πέρασμα (έστω και άργα) από μια οικονομία ουσιαστικά αγροτική σε μια βιομηχανική οικονομία, αλλαγές που έχουν ως πρώτη συνέπεια το σπάσιμο της παραδοσιακής ισορροπίας. Σε μια τέτοια φάση, αφού χάνει δύναμη μια όριση παράδοση, ή οποία, κατά κάποιον τρόπο, κατάφερε προηγουμένως να επηρεάσει και τους διανοούμενους που άσπαζόνταν την επικρατούσα ιδεολογία (την άστική, στην περίπτωσή μας), πιο εύκολο είναι οι καινούριοι διανοούμενοι που προέρχονται από τα χωριά να ξεκοπούν από τις ρίζες τους. Συγχρόνως, όμως, αφού οι ίδιες αλλαγές στην οικονομική δομή εισάγουν νέα στοιχεία και επηρεάζουν την ίδια την άστική ιδεολογία, αμφισβητώντας τις καθιερωμένες συνήθειες και αξίες, πιο δύσκολη γίνεται η ρίζωση του καινούριου διανοούμενου σ' αυτή την παράταξη: γι' αυτό, όσοι δεν στρέφονται άλλοι, και διαλέγουν αντίθετα την κατεστημένη ιδεολογία, μ' όλα τ' αδύνατα σημεία της, εύκολα θα μείνουν ξεκομμένοι και θα πάθουν τη «φθορά» που διαπιστώνει ο Σ.

Η κρίση πνευματικής ηγεσίας δεν είναι όμως παρά ένα από τα συμπτώματα μιας γενικότερης κρίσης, που έμφανίζεται σ' όλη την εθνική ζωή:

«Η έλλειψη χαρακτήρων, η έλλειψη ψεύους, η έλλειψη βαρύτητας άνάμε-

σα στους γνωστούς πολιτικούς παράγοντες ήταν άπελπιστική [...] Αισθανόσουν την εποχή εκείνη [1935] χωρίς κανένα στήριγμα, περιστοιχισμένοι από ανθρώπους που δεν είχαν άλλο στο νου παρά να στήσουν μηχανές ή να γλιτώσουν από παγίδες» (σ. 21 - 22).

Η εικόνα αυτής της χρεοκοπίας της ελληνικής προπολεμικής άρχουσας τάξης συμπληρώνεται στις σελίδες που ο Σ. αφιερώνει στη δικτατορία του Μεταξά — μοιραίο κήμα της προηγούμενης έσωτερικής κατάστασης και των διεθνών συνθηκών (σ. 25) και στα άποτελέσματά της:

«Η άλληλουχία των πραγμάτων [...] είχε δείξει στις άστικές τάξεις πώς την πολιτική τους ηγεσία την άπάρτιζαν μικροί και άβουλοι άνθρωποι [...] Έγινε λοιπόν ο Μεταξάς δικτάτορας με το έλεος του Θεού [...]. Το μόνο λαϊκό στήριγμα του Μεταξά ήταν η κόουρση του κόσμου: δεν είχε λαό μαζί του, ούτε τώρα ούτε παλαιότερα» (σ. 27 - 29).

Αυτή είναι μια εικόνα άκριτα φρικτή, πολύ κατάλληλη να υποστηρίξει τις θεωρίες όσων θέλουν τον Σ. άπιστοόδοξο και άριστοκρατικά πικραμένο. Μόνο που η δξιδέριεα του ποιητή δεν είναι μονοδιάστατη, και βλέπει και την άλλη άποψη, «το θυματοτρογό ξέσπασμα της ψυχής του λαού» (σ. 39) κι όχι μόνο το βλέπει, αλλά — διαφορετικά από πολλούς κορυφαίους παράγοντες της τάξης του — το εκτιμά με τη σωστή του αξία, και το επιδιωκίζει χωρίς επιφυλάξεις, αντιτάσσοντάς το στη μικροψυχία ή στη στενοκεφαλία της άρχουσας τάξης:

«Όταν [...] αργότερα, άξίοπιστοι δημοκρατικοί έρχόντουσαν να μου πούν ότι ο Πακινδρόου έλεγε: «Οί Γερμανοί δε θα μάς πειράξουν», ή ο Καφαντάρης όμολογούσε: «Έπίστευα στην νίκη του Άξονος», στερεώθηκε βαθύτερα το αίσθημά μου πως ή Έλλάδα που χάραζε την 28η ήτασε μια άλλη Έλλάδα, ξεχωριστή και ξένη από όλους αυτούς τους κύριους έξω ή μέσα στην 4η Αυγούστου [...] Ο λαός έκανε ότι μπορούσε για να του [στο Μεταξά] δώσει να καταλάβει τη βαθιά άλλαγή των πραγμάτων. Από τη νύκτα της άδιαφορίας όπου βρισκότανε ως τις πρώτες μέρες του Αυγούστου, ζήτησε σύσσωμος, μονομιάς, φρέσκος, ολοζώντανος [...] Έτσι, αν είχε να παραστήσω την ένδοξη του ελληνικού λαού, θα έλεγα ότι στη βάση της πυρμίδας ήξερε πολύ καλά ο κόσμος γιατί πολεμούσε, πολεμούσε τη σκληριά, την κάθε σκληριά που έφερε ο Άξονας [...] Όταν ή Γερμανία έτοιμαζότανε να πέσει πάνω μας, ενώ ο λαός πολεμούσε και πολέμησε τόσο ύπέροχα (άλλωστε, ακόμη πολεμεί), ή ψυχολογική σύγχυση των ψυχικά διασχισμένων που έλεγα ξετρεχηλίστησε» (σ. 43, 46, 52, 54).

*

Από την μια μεριά λοιπόν άμείλικτη ανάλυση, στο επίπεδο επιδομής, για την κρίση της άρχουσας άστικής τάξης στο σύνολό της: χώρα από τις πρωτοπικές συμπόσεις, ο Σ. δηλώνει καθαρά και ξεάστερα ότι από τους πολιτικούς παράγοντες, πολιτευόμενους ή άντιπολιτευόμενους — δηλαδή απ' όλη την παραδοσιακή πολιτική ηγεσία — δεν σώζεται κανείς, ούτε ο Βενιζέλος (σ. 22).

Ἄπο τὴν ἄλλη μεριά, ὀρθὴ ἀντίληψη τοῦ ρόλου τῶν λαϊκῶν μαζῶν στὶς κρίσιμες στιγμὲς τοῦ πολέμου (ρόλου ποὺ ἐπιβεβαιώνεται μὲ τὴν ἐθνικὴ Ἀντίσταση), ἄλλα καὶ, ταυτόχρονα, μὲ παλιὰ δυσπιστία κάτω ἀπὸ ἱστορικο-φιλοσοφικὴ ἔννοια πρὸς τὴν πολιτικὴ ἔκφραση τῆς ἐργατικῆς τάξης, δικαιολογημένη ἀπὸ τὴν ἀκόλουθη ἀπόψη: ὅτι ἡ θεωρητικὴ ἐπεξεργασία τῆς διεθνιστικῆς τῆς ιδεολογίας δὲν εἶχε ἀκόμα—τὸν καιρὸ ποὺ εἶχε πρωτοενδιαφεθεῖ ὁ Σ. (1925)—διατυπώσει ἰκανοποιητικὰ τοὺς μοναδικούς χαρακτηρισμούς της, στέρεα βασιζόμενος στὴν ἑλληνικὴ—μοναδικὴ καὶ ἀνεπαυδότη—πραγματικότητα (βλ. σ. 17—18).

Βλέπει δηλαδὴ ὁ Σ. πολὺ καθαρά ὅτι ἡ ἀστική πολιτικὴ τάξη δὲν εἶναι σὲ θέση νὰ λύσει τὶς ἀντιθέσεις ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας, καὶ βλέπει—ἔστω καὶ χωρὶς ἱστορικὴ προοπτικὴ—τὴν παρεμβολὴ τῶν καινούριων δυνάμεων, πού ἡ ἴδια ἡ ἀνάπτυξη τῆς κοινωνίας ἔφερε στὸν πολιτικὸ στίβο. Τοῦ ξεφεύγει ὅμως τὸ ὅτι ἡ παρέμβαση τῶν λαϊκῶν δυνάμεων στὸν πόλεμο (καὶ μετὰ τὴν ἐθνικὴ Ἀντίσταση) δὲν εἶναι μόνον ποσοτικὸ γεγονός, ἀλλὰ καὶ ποιοτικὸ, καὶ τὸ ὅτι μὲ ἱστορικὴ προοπτικὴ, σ' ἓνα τέτοιο «ἄλλο ποιῶν» βρῆσκειται ἡ δυνατότητα νὰ λυθοῦν οἱ ἀντιθέσεις ποὺ δημιουργεῖ ἡ ἀνάπτυξη τῆς κεφαλαιοκρατικῆς κοινωνίας.

Αὐτὸ τὸ τελευταῖο σημεῖο μᾶς βοηθεῖ ἴσως νὰ καταλάβουμε χωρὶς παρεξηγήσεις—καὶ πάντα λαβαίνοντας ὑπόψιν μας τὴν ἱστορικὴ τοποθέτηση τοῦ *Χειρόγραφου*—πὺς τὸ «παθε ὁ Σ. καὶ ὁμολογεῖ ὅτι συλλογιζότανε «μιά καινούρια φυσιογνωμία, δυνατὴ, ἀντρικεῖα, ἀνθρωπίνη [...].» (σ. 25). Ἐνεκεν αὐτοῦ ἐπισημασθεῖ ὅτι ἡ μάχη τῶν χωρικῶν, μολοντί ἀσκεῖ μίαν οὐσιαστικὴν λειτουργία στὸν κόσμον τῆς παραγωγῆς, δὲν ἐπεξεργάζεται δικούς της «ὀργανικούς» διανοούμενους, καὶ δὲν «ἀφομοιώνει» κανένα στρώμα «παραδοσιακῶν» διανοουμένων, μολοντί ἀπ' τὴν μάχη τῶν χωρικῶν ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες ἀποσποῦν πολλοὺς ἀπ' τοὺς διανοουμένους τους, καὶ μεγάλο μέρος τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων εἶναι ἀγροτικῆς προέλευσης».

5. Βλ. *Ἠμερολόγιο Καταστρώματος, Α'* (1940).

νοποιεῖ ἡ σφαιρικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν πραγματικότητα ἐκείνης τῆς ἐποχῆς, γιὰ νὰ δοῦμε ὡς ποὺ μπορούμε νὰ τὴν ἐπωφεληθοῦμε γιὰ νὰ ἀντιληφθοῦμε—μὲ τὸν τρόπο καὶ μὲ τὴν σειρά μας—τὴν ταρινὴν πραγματικότητα. Σ' αὐτὸ, ἄλλωστε, χρειάζονται οἱ ποιητῆς «σ' ἓνα μικρόψυχο καιρὸ».

Τὸ *Χειρόγραφο* ἔχει τόσο μεγάλο ἐνδιαφέρον, ἀκριβῶς ἐπειδὴ μᾶς ἀραδιάζει πρὸ πλατιά ὅλες τὶς βαθιὰ ριζωμένες ἀντιλήψεις τοῦ Σ.—τὶς ἴδιες πού τρέφουν καὶ τὰ ποιήματά του—καὶ μᾶς διευκολύνει σ' αὐτὴ τὴν ἀνίχνευση τῶν δρόμων του: οἱ δικοὶ μας δρόμοι θά 'ναι, πιθανότατα, πολὺ διαφορετικοί, χωρὶς ἐντούτοις μ' αὐτὸ ν' ἀρνηθοῦμε τὴν δική του συνεισφορά στὸ ἀνοιγμα τῶν καινούριων δρόμων. Ἄπο κεῖ καὶ πέρα, ἂν εἴμαστε «ἐπαρκεῖς ἀναγνώστες», τὰ συμπεράσματα θά 'ναι δική μας δουλειά.

LUCIA MARCHESELLI LOUKAS

1. *Δοκίμης*², Ἀθήνα 1962, σ. 22.
2. Βλ. Θ. Σ. Ε., *Σελίδες* ἀπὸ ἓνα *Ἠμερολόγιο*, Ἀθήνα 1965, σ. 12: «[...] εἶχε μεγάλη δυσκολία νὰ προσδιορίσω συγκεκριμένα τὶς συγγενεῖές μου μ' αὐτὸ τὸν ἄνθρωπο [τὸν Ἔλιοιτ] ἐννοῶ ἐκεῖνες ποὺ δὲν ἀνήκουν σὲ συνομοταξίες».
3. Βλ. *Δοκίμης*², σ. 117.
4. Βλ. Α. Γκράμισι, *Οἱ διανοούμενοι* (ἐλληνικὴ ἐκδόση 6. 55): «...ἄς σημειωθεῖ ὅτι ἡ μάχη τῶν χωρικῶν, μολοντί ἀσκεῖ μίαν οὐσιαστικὴν λειτουργία στὸν κόσμον τῆς παραγωγῆς, δὲν ἐπεξεργάζεται δικούς της «ὀργανικούς» διανοούμενους, καὶ δὲν «ἀφομοιώνει» κανένα στρώμα «παραδοσιακῶν» διανοουμένων, μολοντί ἀπ' τὴν μάχη τῶν χωρικῶν ἄλλες κοινωνικὲς ομάδες ἀποσποῦν πολλοὺς ἀπ' τοὺς διανοουμένους τους, καὶ μεγάλο μέρος τῶν παραδοσιακῶν διανοουμένων εἶναι ἀγροτικῆς προέλευσης».
5. Βλ. *Ἠμερολόγιο Καταστρώματος, Α'* (1940).

Τὸ *Χειρόγραφο* Σεπτ. '41 τοῦ Γιῶργου Σεφέρη—τὸ πρῶτο πολιτικὸ ἡμερολόγιο ἐνὸς στοχαστικοῦ ποιητῆ—, μολοντί εἶδε τὸ φῶς τῆς δημοσιότητος ἐδῶ κι ἓνα χρόνο, ἔμεινε οὐσιαστικὰ ἀσχολίαστο. Σημὰδι κι αὐτὸ τῆς οὐλιγωρίας τῶν κριτικῶν μας νὰ ἀναμετριοῦνται μὲ κείμενα, ποὺ τοὺς ἀπαγορεύουν ἐξ ὁρισμοῦ τὴν δημαγωγικὴ προχειρότητα. Ἡ *Συνέχεια* προτείνει σήμερα κάποιες ἀπόψεις τῆς Lucia Marcheselli Loukas, ὑψηγῆτριας τῆς βυζαντινῆς καὶ νεοελληνικῆς γραμματικῆς στὸ Πανεπιστήμιον τῆς Τεργέστης, μὲ τὴν ἐλπίδα ὅτι τὸ δοκίμιόν της θά ἐρεθίσει καὶ τοὺς ντόπιους κριτές, γιὰ νὰ ποῦν τὸν ὑπεύθυνον λόγον ἢ τὸν ἀντίλογόν τους. Τὸ *Χειρόγραφο* Σεπτ. '41 περιμένει ἀκόμη τὴν «πολυκριτικὴν» του.

*

M. MEΓ-MAPHΣ

Οἱ Ἀχινοί

Διεθνῆς Λέσχη Βιβλίου 1973

Οἱ Ἀχινοὶ τοῦ Μ. Μειμάρη εἶναι ἓνα βιβλίο ἀπὸ τὰ ἀσυνήθιστα στὸν τόπον μας,

ἴσως τὸ πρῶτο αὐτοῦ τοῦ εἶδους: ποιητικὴ συλλογὴ ἱστορισμένη μὲ πλούσιο φωτογραφικὸ ὕλικό, ποὺ ἀρχίζει ἀπὸ ἐντελῶς σύγχρονες, ρεαλιστικὲς, ὑπερρεαλιστικὲς ἢ ψυχδελικὲς, ὅπως τις λένε σήμερα, ἀπεικονίσεις, περνᾷ ἀπὸ τοὺς «Ἀστὸς τοῦ Κάλαι» καὶ καταλήγει στὰ «Carricios». Μὲ τὴν ὅλη ἐμφάνισή του τὸ βιβλίο ἀνήκει στοὺς σύγχρονους ἐκρυστικὸς πειραματισμούς, ποὺ καταργοῦν τὴ μονολιθικότητα τοῦ μέσου καὶ ἐπιδιώκουν, μὲ τὴν συσσωρευση ἑτερόκλητων ὕλικου, νὰ διευρύνουν τὰ μεταδιδόμενα, νὰ τὰ ἀπαλλάξουν ἀπὸ ὅποια μονομέρεια, νὰ τὰ ἐξαγνίσουν μέσῳ τῆς «ρυπαρότητος». Ἡ ἔκφραση «ὀλιγὴ ποίηση» θά μπορούσε ἴσως νὰ καταδείξει τὸ εἶδος τῶν Ἀχινοῶν, ἂν μὴ μὴ τέτοια ἔκφραση μπορούσε καταρχὴν νὰ σημαίνει κάτι.

Πέρα ἀπὸ αὐτὴ τὴν ἰδιοτυπία τοῦ βιβλίου πάντως, τὸ κείμενον καθαυτὸ εἶναι ἀκριετὰ ἐνδιαφέρον, ὡστε νὰ μπορεῖ κανεὶς νὰ τὸ ἀντιμετωπίσει μεμονωμένα, ὅσο κι ἂν ὁ ποιητῆς θά πρέπει νὰ εἶχε τοὺς σοβαροὺς του λόγους γι' αὐτὴ τὴν ἀνάμιξη.

Ὁ συμβολισμὸς τοῦ τίτλου Ἀχινοὶ προσφέρει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ἀνετο τρόπο, γιὰ νὰ προσεγγίσουμε μερικὰ γνωρίσματα τῆς ποιητικῆς ἰδιοσυγκρασίας τοῦ Μ. Μειμάρη. Ὁ ποιητῆς εἶναι αἰχμηρὸς, ἀκριετὸς, ἀσυμφιλίωτος. Εἶναι ἐπίσης βιαστικὸς, νευρικὸς, ἀνυπόμονος, ἀγενῆς σχεδὸν μέσῳ τῆς πολυπραγμοσύνης του, καὶ πολὺ πολὺ αὐστηρὸς. Μὲ τὴν τεχνικὴν του θυμίζει κάποιον πρὸς ταύτα νὰ ταξιδέψει, καὶ ξάφνου θυμᾶται ὅτι κάποιον μέσῳ στὶς πολλὲς καὶ ἥδη ἐτοιμασμένες καὶ κλειδωμένες βαλίτσες του ἔχει κλεισεῖ κάτι πού θά ἔπρεπε νὰ μείνει ἐξῶ: τὸ διαβατήριό του, ἄς ποῦμε. Ἄπο φόβον λοιπὸν μήπως χάσει τὸ τραῖνο, πιάνει βιαστικά καὶ ἀδειάζει ἓνα ἓνα τὰ πολυἀριθμητὰ πράγματά του ψάχνοντας γιὰ τὸ διαβατήριον, ποὺ δὲν θυμᾶται κίβλας ποῦ ἀκριβῶς τὸ ἔχει βάλει.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὁ ἀνγνωστῆς τοῦ βιβλίου αἰσθάνεται ὅτι δὲν εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ νὰ ἐπεξεργασεῖ τὸ περιεχόμενο τῶν ἀποσκευῶν. Ἀλλὰ πολλὰ ἀπ' ὅσα βλέπει, τοῦ κινοῦν τόσο πολὺ τὸ ἐνδιαφέρον ὥστε δὲν ἀντέχει στὸν πειρασμό, καὶ κάθε τόσο ἀρπάζει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ποιητῆ τοῦτο κι ἐκεῖνο γιὰ νὰ τὸ δεῖ καλύτερα, ἀφήνοντας συχνὰ ἐπιφρονήματα πού δείχνουν ὅτι θυμᾶται ἢ πικραίνεταται ἢ καὶ τὰ δύο μαζί. Ἀλλὰ ὁ ταξιδιώτης εἶναι αὐστηρὸς, βιαστικὸς καὶ ἀνυπόμονος. «Φέρ' το δῶ, μωρέ!» λέει κάθε φορὰ, καὶ ἀδράχνει ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ ἐκπληκτοῦ ἀναγνώστη τὸ ἀντικείμενον, γιὰ νὰ τὸ χάσει ὅπως ὅπως σὲ κάποια βαλίτσα.

Ἡ μεταφορὰ ἴσως νὰ πικρατέβηξε, καὶ εἶναι γεγονός ὅτι θά μπορούσε νὰ ἀντικατασταθεῖ μὲ πολλὰ ἄλλες, καὶ καλύτερες. Δὲν προφταίνει ὅμως κανεὶς νὰ τὸ σκεφτεῖ αὐτό, γιὰτὶ τὸ ποιητῆς, μόλις ἔχει κλεισεῖ τὰ μαγαζάκια του γιὰ δεῦτερη φορὰ, ἀντιλαμβάνεται ὅτι ἔχασε μέσῳ καὶ κάτι ἄλλο, ποὺ ἐπίσης ἔπρεπε ὀπισθόδηποτε νὰ μείνει ἐξῶ: τὸ εἰσιτήριο του, ἄς ποῦμε. Πιάνει λοιπὸν πολὺ βιαστικά καὶ ἀδειάζει ἓνα ἓνα τὰ πράγματά κτλ. κτλ., ἐνῶ ὁ ἀναγνώστης κτλ. κτλ.

Αὐτὸς ὁ ρυθμὸς, πού φέρνει στὸ νοῦ κλειδοσκοπία πού πάσχει ἀπὸ ἄσθημα, συνεχίζεται ἀδιάπτωτος σὲ ὅλο σχεδόν

τό βιβλίο. Κάποτε ο αναγνώστης κουράζεται, έννευρίζεται — αλλά ποτέ δεν βαριέται. Θέλει πάντα να ξαναπαίξει το παιχνίδι με τον ποιητή, με την έλπιδα ίσως ότι στο τέλος θα τον νικήσει — μάταιη έλπιδα. Ο αναγνώστης δεν έχει από πού να πιαστεί, γιατί το βιβλίο δεν έχει άκρες, λαβές, δεν έχει αρχή, μέση και τέλος, δεν έχει ένδοξιμα.

Ως προς τις ούσιαστικότερες από αυτές τις προσβάσεις, οι Άχαιοι χωρίζονται τυπικά σε πέντε μέρη, αλλά, με εξαίρεση κάποιο ακαθόριστο και σπάνιο «μείζ», και χωρίς να λείπουν από το βιβλίο τα συντακτικά άντικειμένα, άπουσιάζει το «ποιητικό αίτιο». Πρόκειται για ένα βιβλίο καθαρά τριτοπρόσωπο. Αρχίζει με τη λέξη «κατεβαίνουν», και είναι λίγες οι σελίδες του που δεν αρχίζουν επίσης με ένα ρήμα στο τρίτο πληθυντικό ή που δεν περιέχουν ένα ή περισσότερα τέτοια ρήματα. Τα υποκείμενα δεν κατονομάζονται ποτέ ρητά. «Αν όμως μπορούμε, από τη δράση και τα πάθη τους, να εικάσουμε τη φύση τους, πολλές συνοπτικές όνομασίες, τετριμμένες ώστόσο και συμβατικές, έρχονται στο νου, όπως κατεστημένο και άμφισβήτηση, ήρωες και άντι-ήρωες και πρώην ήρωες, καταναλωτές και δυνάστες.

Οι ταυτίσεις που προτείνονται εδώ, δεν είναι άυταπόδεικτα έγκυρες — και δεν μπορούσαν να είναι. Και τούτο, όχι επειδή ο ποιητής είναι σκοτεινός στη διατύπωση, αλλά επειδή το έωτετικό λαχάνισμά του, ή πυρετώδης σπουδή του, που φτάνει στην άδιαφορία για τους κανόνες του παιχνιδιού, μεταδίδονται αυτόματα και άναγκαστικά στον αναγνώστη, που έχει την άκατανίκητη αίσθηση ότι τον παρασύρουν βίαια σχεδόν στην επόμενη σελίδα,

χωρίς να τον αφήνουν να κοιτοσταθεί ούτε λεπτό για να καλοξετάσει τα πράγματα.

Και πρόκειται για πράγματα που θέλουν καλή εξέταση. «Αν όχι για άλλο λόγο, για την πλησιονή τους. Οι Άχαιοι σφύζονται από ποιητικό ύλικό ύπολογισμής άξίας. Άλλά στην κατάταξη του ύλικού δεν φαίνεται να άφιερώθηκε πολλές από τον οίστρο του ποιητή. Οι ποιητικές ένότητες έμφανίζονται παρατακτικά και κομματιασμένες, και ο ποιητής φαίνεται να μην είχε την ύπομονη — ή να μην το έκρινε άναγκαίο — να φιλοτεχνήσει «ποιηματα».

Πέρα από το βαθμό της γλωσσικής έπεξεργασίας, που συμβαδίζει κατά κανόνα με την ώριμότητα και την πείρα του ποιητή, ύπάρχει εδώ ένας βαθύτερος λόγος, και είναι ή ίδια ή ιδιοσυγκρασία του Μ. Μειμάρη, μια ιδιοσυγκρασία άνυπόμονη, επιθετική και διόλου επιρρεπής προς τη χειροτεχνία. Το προηγούμενο βιβλίο του, το πρώτο (Τίτλοι, «Ικαρος 1967), σημαδεύεται και αυτό έντονα από την ίδια άτμόσφαιρα άδημονίας, μόνο που εκεί ο τόνος είναι ήπιότερος.

Ωστόσο, παρ' όλο το άποστοματικό έπει-χείρημα της ιδιοσυγκρασίας, παρατηρεί κανείς ότι οι καλύτερες στιγμές των Άχιών είναι εκείνες όπου ή συνεχής ροή του λόγου διακόπτεται, στην ούσία άν όχι στην μορφή, και ο αναγνώστης αφήνεται να πάρει άνάσα. Ίδου μερικές από αυτές τις «άνάσες» :

Τά πουλιά οι κροκόδειλοι
κι οι μικροί ίπποπόταμοι του στήθους της
παίζουν στη χαβούζα που έγινε
στο άργάρι κάποιου δεινόσαυρου.

Κι άλλη, με παράξενους άπόηχους από τον Γρυπάρη:

Κι όμως, φορμένη ως έδώ
από τη δυσφορία μας πάλης,
τ' άρνιέται όλα. Δεν παραδέχεται τους καιρούς,
που κατάβρεχε με τις πλεξίδες το πλήθος
των ύστερικών νάνων.
Θλιβεροί παράστασαν έναν ξεχείλο γυλιό,
την περιουσία που της πρόπει.
Συναντιόντουσαν στον όμο της
και κορόνιαζαν.
Άδερφομένοι
κατρακύλαγαν και θορυβούσαν
τις νύχτες στο ταφι της κοιλιάς της.
Κι αυτή, μετά από κάθε ταξίδι,
τ' άρνιέται όλα,
όταν οι άνθρωποι είναι σίγουροι
για την έτυμολογία των ζωικών πράξεων.

Κι άλλη :
Στ' αυτιά μας έρχεται
ό ρυθμικός κρότος των χειλιών τους
πάνω στο ποτήρι
με το άναφνυτικό αίμα
που κατεβάζουν.

Όρκιες στιγμές σαν κι αυτές της άνά-πυλας ύπάρχουν και άλλες στο βιβλίο του Μ. Μειμάρη, και είναι σημαδιακό το γεγονός ότι οι περισσότερές τους συναντιούνται στο τρίτο μέρος, που όλο μαζί είναι ένα είδος ζοφερής έρωτικής μπαλάντας : ο ποιητής πατάει γερά, όταν πατάει σε πράγματα άπτά — όπως ο έρωτας. Και άφου «ό έρωτας ο άληθινός είναι πάντα έρωτας του συγκεκριμένου», έχει ίσως άρκετά να διδαχτεί ή ποίηση του Μ. Μειμάρη, που γίνεται καλύτερη όταν στηρίζεται σε κάτι συγκεκριμένο.

A. ZENAKOS

Βιβλιογραφικό δελτίο

ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1973

Έπιλογή και Έπιμέλεια Έμμ. Μοσχονά

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ

Πλεζάνωφ Γ. Β., «Η φιλοσοφία της ιστορίας και ο ρόλος της προσωπικότητας. Μεταφραστές Κ. Πορφύρης. Άθήνα [1973]. Μορφωτικό Ίνστιτούτο. Σελ. 170. (Δρχ. 60).

ΘΡΗΣΚΕΙΑ

Clément Olivier, «Η θεολογία μετά τον «θάνατο του θεού». Δοκίμια για μιά άπάντηση της Όρθόδοξης Έκκλησίας στο σύγχρονο άθεισμό. Άθήνα 1973. Άθηνά. Σελ. 231. (Δρχ. 120). Στις σελ. 7 - 10 πρόλογος του Χρ. Γιανναρά.

ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ

Κοινωνιολογία

Ζωμπέρ Άλαίν — Λεβύ - Λεμπλόν Ζάν - Μάρκ (συλλογή κειμένων), (Άυτόκριτική της έπιστήμης. Μετάφραση Ήλιος Νικολόπουλος - Χαρά Ντάλη. Άθήνα

1973. Βέργος. Σελ. 424. (Δρχ. 160). Μέρη και κεφάλαια: Άπό την έξουσία της έπιστήμης στην έπιστήμη της έξουσίας (Ίδεολογική - Πολιτική - Οικονομική - Στρατιωτική) — Άπό την έπιστημονική έπανάσταση στην έξέ-γευση των έπιστημόνων (Τό έπιστημονικό προλεταριάτο — Οι φοιτητές και ή εκπαίδευση — Οι έρευνητές — Η κρίση των μανδρινών — Οι γυναικες) — Παράρημα (Όμάδες και έντυπα — Βιβλία και άρθρα).

Πολιτική

Laski Harold, Έισαγωγή στην πολιτική. Μετάφραση Γιώργου Καραγιάννη. Άθήνα 1973. Κάλβος. Σελ. 115. (Δρχ. 25). Στις σελ. 9 - 10 σημείωμα του μεταφραστή για τον συγγραφέα. Πρωτοκυκλοφόρησε άγγλικά τό 1931.

Έκπαίδευση

Λαμπιδής Γεώργιος, Άνοιξτε τα παράθυρα! Οι άπώλειες πολύτιμου χρόνου

στην Έκπαίδευση και την Οικονομία. Τόνοι και πνεύματα — Πώς «αδίδσκονται» τα άρχαία κείμενα — Πολυλογία και νεοπλουτική παντογνωσία — Η ιστορική όρθογραφία — Τό γλωσσικό ζήτημα — Ύπάρχει διγλωσσία σε άλλες χώρες; — Δημοτική ή Όμιλουμένη; — Η σύγχυση στους κόλπους των νεωτέρων δημοτικιστών — Η Όμιλουμένη στην Έπιστήμη. Β' έκδοση. Άθήνα 1973. Έλληνική Φωνή. Σελ. 79. (Δρχ. 50). Φωτοανατύπωση από την α' έκδοση (1972).

Makarenko A. S., «Ο δρόμος προς τη ζωή. Μετάφραση Μιχ. Παπαμαύρου. Άθήνα [1973]. Γνώσεις. Σελ. 269. (Δρχ. 80).

ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑ - ΦΙΛΟΛΟΓΙΑ

Νέα Έλληνική

ΠΟΙΗΣΗ

Βασιλικός Βασίλης, Συνάντηση με τον ήλιο. London [1973]. 8^{1/2}. Σελ. 39. Θεόδωρου Βικτωρία, «Η έκδρομή. Άθήνα 1973. Σελ. 58. (Δρχ. 40). Κολιοϋ Ντίνια, Κάλυκες. Άθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 69. (Δρχ. 50). Κυρτζάκη Μαρία, Οι λέξεις. Άθήνα 1973. «Ικαρος. Σελ. 60. (Δρχ. 50). Λεβέντης Νίκος, Ούρανό μέλλον. Άθήνα 1973. «Ικαρος. Σελ. 37. (Δρχ. 30). Μιχαλόπουλος Γιώργος, Άνάσταση. Πειραιεύς 1973. Νώς. Σελ. 61. (Δρχ. 70).

Μπαμπούνης Γιάννης, Δέκατη εβδομηώρα. Πειραιεύς 1973. Νώε. Σελ. 30. (Δρχ. 25).

Μπούρας Παναγιώτης, Λοιμική. 'Αθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 37. (Δρχ. 30).

Πεξερίδης Βασίλειος, 'Η νύχτα. 'Αθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 62. (Δρχ. 50).

Ρίτσος Γιάννης, Ρωμιοσύνη. 'Ογδοη έκδοση. 'Αθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 28. (Δρχ. 30).

Ταξιάρχης Ντίνος, 'Ο γέρος με τὰ παιχνίδια. Ποιητική σύνθεση. Πειραιεύς 1973. Νώε. Σελ. 30. (Δρχ. 40).

Τόλια Τούλα, Νευκίχματα. 'Αθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 32. (Δρχ. 30).

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

[Αποστολίδης] Ρένος, 'Από τὸν κόσμο Ρά. 'Αθήνα 1973. Σελ. 226. (Δρχ. 130). Περιλαμβάνει τὰ διηγήματα τῆς «Βορᾶς στὸ Θηρίο» (1963) καὶ ἑπτὰ καινούρια, γραμμένα ἀπὸ τὸ 1959 ὡς τὸ 1972.

Vassilikos Vassilis, Le fusil-harpon et autres nouvelles. Traduit du grec par Dominique Grandmont, Gisele Jeanperin et Nicole Zurich. Paris 1973. Gallimard. Σελ. 305. Δημοσιεύονται: «Τὸ ψαροτούφεκο» — «'Ο πλανόδιος πλασιέν» — «'Η δολοκτονία».

Θεοτόκης Κωνσταντῖνος, Κατάδικος. 'Αθήνα 1973. Κείμενα. Σελ. 143. (Δρχ. 50). Στις σελ. 141 - 3 γλωσσάρι. 'Η έκδοση ἔχει βασιστεῖ στὸ αὐτόγραφο. 'Η πρώτη έκδοση τὸ 1919.

Mercouri Melina, Je suis née grecque. Paris 1973. Le Livre de poche. Σελ. 318. (FF 4.50) Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά.

Μπεράτης Γιάννης, Τὸ πλατὺ ποτάμι. Πρόλογος Κ. Θ. Δημαρᾶ. Δεύτερη έκδοση με ἀνέκδοτες ἡμερολογιακὲς σημειώσεις. 'Αθήνα 1973. Ἐρμῆς. Σελ. 489. (Δρχ. 150). 'Ο πρόλογος τοῦ Κ. Θ. Δημαρᾶ γιὰ τὴν πρώτην έκδοση τοῦ βιβλίου στὶς σελ. 7 - 12. 'Ο ἡμερολογιακὲς σημειώσεις ἀναφέρονται στὴν περίοδο 1942 - 1956 καὶ δημοσιεύονται στὶς σελ. 459 - 86 με ἐπιμέλεια Γ. Π. Σαββίδη. 'Η α' έκδοση (μόνον τὸ πρῶτο μέρος) τὸ 1946 καὶ ἡ β' (πρώτη τοῦ συνόλου) τὸ 1956.

Νεγρεπόντης Γιάννης, 'Ο καθρέφτης καὶ ἄλλες πρόξες. 'Αθήνα 1973. Ὀλιός. Σελ. 119. (Δρχ. 60). Μερικὰ ἀπὸ τὰ κείμενα ἔχουν ἤδη δημοσιευθεῖ σὲ περιοδικὰ.

Νεοφωτίστου - Ζήκα Μαρία, 'Η ἀποκάλυψη. Μυθιστόρημα. 'Αθήνα 1973. Πύλη. Σελ. 331. (Δρχ. 100).

Σεφέρης Γιώργος, Μέρως τοῦ 1945 - 1951. 'Αθήνα 1973. 'Ἰκαρος. Σελ. 243 + πίν. 2. (Δρχ. 200). Φιλολογική ἐπιμέλεια 'Εμμ. Κάσδαγλη.

Χατζῆς Δημήτρης, 'Ανυπεράσπιστοι. Διηγήματα. Δεύτερη έκδοση. 'Αθήνα 1973. Διογένης. Σελ. 173. (Δρχ. 50). 'Η α' έκδοση τὸ 1966.

ΘΕΑΤΡΟ

Μάτεσσης 'Αντώνιος, 'Ο Βασιλικός. Εἰσαγωγή 'Αγγελος Τερζάκης. 'Αθήνα 1973. Ἐρμῆς. Σελ. 4γ + 146. (Δρχ. 60). 'Η εἰσαγωγή με τίτλο «'Ενα προφητικὸ ἔργο» στὶς σελ. 0' - κα'. Στις σελ. δ' - ζ' χρονολόγιο καὶ στὴ σελ. η' βιβλιογραφία. Τὸ ἔργο ἀκολουθοῦν

κρίσεις (σελ. 131 - 40) καὶ γλωσσάριο (σελ. 141 - 5). Τὸ κείμενο ἀκολουθεῖ τὴν έκδοση Δε Βιάζη (1881) με μικρὲς ὀρθογραφικὲς ἀπλουστεύσεις.

Μουρσελάς Κώστας, 'Εκείνος καὶ... εκείνος. Μονόπρακτα. 'Αθήνα 1973. Κέδρος. Σελ. 134 + πίν. 4. (Δρχ. 45). Παρουσιασμένα ἀπὸ τὴν τηλεόραση (1972 - 1973).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Κασίνης Κ. Γ., Βιβλιογραφία Κωστῆ Παλαμά (1911 - 1925). 'Αθήνα 1973. 'Ιδρυμα Κωστῆ Παλαμά. Σελ. ιθ' + 224. (Δρχ. 150). Συμπληρώνει χρονικὸ κενὸ ποῦ ἔμεινε ἀνάλυτο ἀπὸ τὶς παλαιατικὲς βιβλιογραφίες τοῦ Γ. Κ. Κατσιμπαλή.

ΔΟΚΙΜΙΟ

Λαδιᾶ 'Ελένη, 8 ἄρθρα γιὰ τὴν Καβαφική ποίηση. 'Αθήνα 1973. Σελ. 63. (Δρχ. 50). Τίτλοι τῶν ἄρθρων: 'Ο 'Αντίνοσ τοῦ Καβάφη — 'Ο ἐγκεφαλικὸς ἔρωτας μέσα ἀπὸ πέντε ποιήματα τοῦ Καβάφη — 'Η ἀγαπημένη πόλη τοῦ Καβάφη — Τὰ lacrimae rerum στὸ Καβαφικὸ αἴσθημα — Τὸ ἐρωτικὸ πάθος καὶ ὁ Καβαφικός νέος — 'Η τραγικὴ αἴσθησις τῆς μοναδικότητας στὰ Καβαφικὰ πρόσωπα — Παραστάσεις ἀγγείων καὶ Καβαφικὸὶ στίχοι — 'Η 'Ελλάδα τοῦ Καβάφη.

Σαββίδης Γ. Π., Πάνο νερά. Δεκαεννέα δημοσιογραφικὲς περιδιαβάσεις καὶ δύο παλαιὰ ὁρόσημα καθὸς καὶ ἄγνωστα κείμενα τοῦ Λυγέρη, τοῦ Καβάφη, τοῦ Σεφέρη κ. ἄ. 'Αθήνα 1973. Ἐρμῆς. Σελ. 168. (Δρχ. 60). 'Αναδημοσιεύονται ἀπὸ τὴν ἐφ. «Τὸ Βῆμα» (Νοεμ. 1971 - 'Ιούν. 1973) οἱ ἐπιφυλλίδες: Ποιήματα, νούμερα καὶ κἀτὶ ἐλέφαντες — Μπερτόλι, Μπερτόλιδος καὶ Νασρεντίν Χότζας — 'Επιστολές, ἀναστολές καὶ πρωτοχρονιάτικα τριζόνια — «Λώμακος ἡ κεφαλὴ, τὴ βροχάκος στὴν 'Αφροκί...» — «Δῶσε φωνὴ στὴ νύχτα...» — 'Ο δραστηκὸς λόγος τοῦ Κ. Π. Καβάφη — «Τράμ» ἐναντι στρουθοκαμήλων — Στὸ περιῶριο τῆς Μπιεννάλε — 'Ο Κοινὸς Λόγος — Τάνια καὶ χάικου ἢ τὰ νυχτογιασεμιά — 'Ο ποιητὴς φιλόλογος — 'Ενας 'Οδυσσεὺς στὸν Φιλόπαππο (Φόρος τιμῆς στὸν 'Ἐξρα Πάουελ) — «Προοδευτικὴ» τρομοκρατία — (Μπακάλικου) λογαριασμοί — «Ἐδῶ μιλοῦν με σιωπές...» — Δυὸ βῆματα ἀπὸ τὸ Σύνταγμα — 'Ἦταν χριστιανὸς ὁ Καβάφη; — Τρεῖς 'Ελληνες στὴν Γκουέρνικα — 'Ο «ἄλλος» Λυγέρης. Σὲ ἐπιμέτρο τὰ ἄρθρα: 'Ανωρτισμός καὶ Δημοσιογραφία (1951) καὶ «'Αξιὸν ἔστι» τὸ ποίημα τοῦ Ἐλύτη (1960) καθὸς καὶ ἓνα γράμμα τοῦ Μάρκου Λυγέρη (1960). Προηγεῖται πρόλογος (σελ. 11 - 16).

Σεφέρης Γιώργος, 'Ιγνάτης Τρελλός: Οἱ ὥρες τῆς «Κυρίας Ἐρσης». 'Ενα ψευδώνυμο δοκίμιο τοῦ Γιώργου Σεφέρη καὶ ἓνα ἀνέκδοτο γράμμα τοῦ Νίκου Καχτίτση φροντισμένα καὶ σχολιασμένα ἀπὸ τὸν Γ. Π. Σαββίδη [= Σαββίδη]. 'Αθήνα 1973. Ἐρμῆς. Σελ. 110 + πίν. 4. (Δρχ. 60). Πρωτοδημοσιεύτηκε στὸ περ. «'Ο Ταχυδρόμος» (15 'Απρ. 1967). Χριστοφίδης 'Ανδρέας, Θέματα καὶ ἀπόψεις. ΠΙ: Δοκίμια. Λευκωσία 1973. 'Αλλαγῆ. Σελ. 156. Μεταξὺ ἄλλων δοκίμια γιὰ τὸς Καρυωτάκη, Μόντη, Σεφέρη, Ρούφο.

Ξένη λογοτεχνία

ΠΟΙΗΣΗ

'Ἐλιот Θ. Σ., 'Η 'Ερημη Χώρα καὶ ἄλλα ποιήματα. Εἰσαγωγή, σχόλια, μετάφραση Γιώργου Σεφέρη. Ὅριστικὴ έκδοση. 'Αθήνα 1973. 'Ἰκαρος. Σελ. 181. (Δρχ. 80). 'Η έκδοση ἐπιμελημένη ἀπὸ τὸν Γ. Π. Σαββίδη. 'Ἔχουν ἐνωματωθεῖ διορθώσεις τοῦ Σεφέρη καὶ ἔχει ἐνοποιηθεῖ ἡ ὀρθογραφία. 'Ἔχουν προστεθεῖ (σελ. 56 - 78) καὶ οἱ ἡμερολογιακὲς σημειώσεις τοῦ Σεφέρη γιὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἐλιот (= «'Εποχές», ἄρ. 22, 1965 = 'Ἐκλογή ἀπὸ τὶς «Δοκιμές», 1966). Προηγούμενες ἐκδόσεις: 1936, 1949, 1965, 1967.

Πρεβέρ Ζάκ, Κουβέντες. Μετάφραση Μ. Μειμάρη. 'Αθήνα 1973. Διεθνὴς Λέσχη Βιβλίου. Σελ. 163. (Δρχ. 120).

ΠΕΖΟΓΡΑΦΙΑ

Λέβιν 'Αιρα, Τὸ μωρὸ τῆς Ρόζμαρου. Μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀγγλικά Σπάρτης Γεροδήμου. 'Αθήνα [1973]. Φλίππερ. Σελ. 244. (Δρχ. 25).

ΘΕΑΤΡΟ

Μολιέρους, Ντόν Ζουάν. Κομωδία σὲ πέντε πράξεις. Μετάφραση Παντελῆ Πρεβελάκη. 'Αθήνα 1973. 'Εταιρεία Σπουδῶν Σχολῆς Μωραΐτη. Σελ. 145. (Δρχ. 60). Στις σελ. 7 - 16 μετάφραση τοῦ λήμματος «Μολιέρους» ἀπὸ τὸ «Oxford Companion to the Theatre» καὶ στὶς σελ. 17 - 9 εἰσαγωγή τοῦ Π. Πρεβελάκη με τίτλο: 'Ἐπικαιρότητα τοῦ «Ντόν Ζουάν».

ΙΣΤΟΡΙΑ

'Αρσενίου Λάζ., Τὰ τσελιγγάτα. Οἱ ἄνθρωποι συνεταρισμοὶ τῶν ὀρεινῶν κτηνοτρόφων στὴν εἰρηνικὴ παραγωγή καὶ στοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνες. Πρόλογος Γεωργίου Κουρνούτου. 'Αθήνα 1972 [= φωτοανατύπωση, 1973]. Σελ. 67. (Δρχ. 50).

Λαμπρινός Γ., 'Η μοναρχία στὴν 'Ελλάδα. 3η έκδοση. 'Αθήνα 1973. Μπάουρον. Σελ. 127. (Δρχ. 40). 'Η α' έκδοση τὸ 1945 καὶ ἡ β' τὸ 1962.

Papandreou Andreas, Democracy at Gunpoint. The Greek Front. Harmondsworth 1973. Pelican. Σελ. 398. (70 p.). Πρωτοδημοσιεύθηκε τὸ 1971.

Χρυσάνθος, μη-τρ. Τραπεζοῦντος, 'Η Ἐκκλησία Τραπεζοῦντος. Ἐν 'Αθήναις 1973. Ἐπιτροπὴ Ποντιακῶν Μελετῶν. Σελ. 905 + χάρτες 5. (Δρχ. 400). Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόση ἀπὸ τὸν τόμο Δ' - Ε' τοῦ περ. «'Αρχεῖον Πόντου» (1933).

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΑ

Κωνσταντινόπουλος Γρηγόριος, 'Ο ροδικὸς κόσμος. I: Λίνδος. Συμβολὴ εἰς τὴν μελέτην τῆς πρὸ τοῦ ροδικοῦ συνοικισμοῦ ἱστορίας τῆς Λίνδου. 'Αθήνα 1972. 'Αρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Σελ. 82. (Δρχ. 50).

Μυλωνᾶς Γεώργιος, 'Ο ταφικός κύκλος Β τῶν Μυκητῶν. Ἐν 'Αθήναις 1973. 'Αρχαιολογικὴ Ἐταιρεία. Σελ. κδ' + 442 + παρένθετοι πίν. Β' + σελ. ις' + πίν. 249. (Δρχ. 1200).

ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟΓΕΣ/ΕΚΛΟΓΕΣ/ΕΠΙΛΟ

BIBLIA

ΠΑΛΑΤΩΝΟΣ 'Ισπίας Μελζων: Μετάφραση του πλατωνικού αυτού διαλόγου για τον όρισμό του ωραίου από το Χρήστο Καρούζο («πρώτη γραφή») στα μαύρα χρόνια της Κατοχής) και από τον Γ.Θ. Κακριδή (έπωμίστηκε το βάρος να στερεώσει τον προσχέδιο αλλά εξαιρετικά ευαίσθητο μεταφραστικό λόγο ενός αρχαιολόγου από τους λαμπρότερους της γενιάς του σε παγκόσμια κλίμακα). 'Υποδειγματική έκδοση του 'Ιδρύματος Τριανταφυλλίδη· ό πρόλογος της Σέμνης Καρούζου «βιογραφεί» με συγκίνηση και λιτότητα τον αδιάκοπο και γόνιμο διάλογο του Χρήστου Καρούζου με τὰ αρχαία κείμενα (ιδίως όσα φωτίζουν θέματα της αρχαίας τέχνης), και τή βαθιά φροντίδα του για τήν τελείωση της δημοτικής μας γλώσσας.

ΛΟΥΚΡΗΤΙΟΣ ΤΙΤΟΣ, Περί φύσεως, βιβλίο πρώτο, σε μετάφραση του Κ. Θεοτόκη. 'Αξιόπεινη προσπάθεια τών «Κειμένων» να θυμήσουν τήν παρωχημένη, αλλά διόλου εγκαταφρόνητη, μεταφραστική αναμέτρηση του Θεοτόκη με κλασικά έργα της λατινικής γραμματείας.

ΧΑΤΝΡΙΧ ΜΠΕΛΛ, 'Ο κλόουν. "Ένα ακόμη μυθιστόρημα του διάσημου γερμανού συγγραφέα μεταφρασμένο στη γλώσσα μας με ζωντάνια από τον Γιάννη Λάμψα. 'Ο εκκεντρικός ήρωάς του, άνθρωπος εύφυλος, μίμος, βαθιά σκεπτόμενος και ευαίσθητος, ύψωνεται σε σύμβολο άρνησης της πνευματικά νωθής και ήθικα άμβλυμένης μεταπολεμικής (καταναλωτικής) κοινωνίας.

ΝΟΡΑ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΚΗ, Μαγικές εικόνας. Έπιτά κριτικά δοκίμια γραμμένα και πρωτοδημοσιευμένα κατά διαστήματα από τὸ 1960 ὡς τὸ 1965. Εὔστοχος ἀναλύσεις τῆς ποίησης τῶν Ε. Βακαλό, Μ. Σαχτούρη, Δ.Π. Παπαδίτσα, Γ. Σεφέρη, Κλ. Κύρου συνδυασμένες με γενικότερες παρατηρήσεις πάνω στη μοντέρνα ποίηση και συμπληρωμένες με ένα κείμενο για τις νεότερες τάσεις στην πεζογραφία.

ΑΝΤΟΝΙΟ ΓΚΡΑΜΣΙ, 'Ιστορικός ύλισμός. Τόμος με φιλοσοφικά δοκίμια και σημειώσεις του όνομαστου θεωρητικού και επαναστάτη. Γραμμένα στις μουσσολινικές φυλακές, προβάλλουν ὡς ἀξονά τους τή μελέτη του ιστορικού ύλισμού και έχουν επηρεάσει εύρύτατα τή μεταπολεμική εξέλιξη της ευρωπαϊκής μαρξιστικής σκέψης.

ΛΙΓΕΛΟΣ ΚΛΑΟΓΕΡΟΠΟΥΛΟΣ, Τὸ ἄσπρο φῶς. 'Ολιγοσέλιδος τόμος μὲ ἓν διήγημα: πρώτη δημοσίευση

ἀξιοπρόσεχτου νέου πεζογράφου, που καταγράφει με νηφάλια προσεχτική γλώσσα τὸ παραγμένο εἰκοσιτετράωρο δύο ναυαγισμένων μεσόκοπων μερικρῶν, που μέσα τους έχουν σπινχειώσει, τριάντα χρόνια, φόννοι και προδοσίες της Κατοχής.

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΔΟΥΚΑΡΗΣ, Περιστάσεις και σχήματα. Με τή δέκατη πέμπτη λιγοσέλιδη — όπως συνηθίζει τελευταία ὁ Δ.Δ. — πλακέτα του, επενδύει ποιητικά ανθρώπινες καταστάσεις, από τις πιο «εφήμερες» ὡς τις πιο «ιστορικές», που άνιχνεύει ή ευαίσθητη συνείδησή του.

ΟΛΓΑ ΒΟΤΣΗ, Γυμνά πέλματα. 'Η ὄγδοη από τὸ 1951 συλλογή της ποιήτριας, σημαδεύει μία ακόμη στιγμή ώριμότητας. Χάρος μεταφυσικός — ή ψυχή πάσχει από πάθη «αἰώνια», όπου τὰ σύμβολα, πλάι στις παλιές σημασίες τους, φορτίζονται με ὅ,τι μία σύγχρονη συνείδηση τους προσδίδει.

(Έπιλογή από βιβλία που εκδόθηκαν τὸν Αύγουστο 1973)

ΘΕΑΤΡΟ

ΟΙ ΚΑΕΙΔΟΚΡΑΤΟΡΕΣ του Μίλαν Κούντερα, «'Αλφα»: Φιλόδοξη δραματική σάτιρα του γνωστου τσέχου ποιητή και μυθιστοριογράφου, γραμμένη στα 1964, αναπαριστά τὸ κλίμα της ναζιστικής κατοχής ή οποιασδήποτε κατοχής. 'Η προβολή του μηνύματος σχηματίζει συχνά τούς χαρακτήρες του έργου και υπερτονίζει τις δραματικές κορυφώσεις του. Λαμπρή έρμηνεία του Στ. Ληναίου.

Ω ΤΙ ΚΟΣΜΟΣ ΜΠΑΜΠΑ του Κώστα Μουρσελά, «Σάτιρα»: 18 νούμερα σε έπιθεωρησιακό ύφος με μουσική επένδυση του Β. Δημητρίου και «μετρημένη» δοσολογία πολιτικής επικαιρότητας. Εὔστοχος θεατρικός λόγος στις επίπεδες σιγνές άμήχανη προσπάθεια για «κατάδυση» στο βάθος τών ελληνικών προβλημάτων. Παράσταση συνόλου με αξιόλογες άτομικές επιδόσεις.

ΤΑΝΓΚΟ του Μρόζεκ, «'Αλάμπρα»: Συνεχίζεται για δεύτερη χρονιά ένα από τὰ πιο σημαντικά έργα του μεταπολεμικού θεάτρου σε μία εύπρόσωπη παράσταση.

ΚΥΡΙΑΚΑΤΙΚΟΣ ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ του Ζωρζ Μισέλ, «'Ανοιχτό Θεάτρο»: 'Η γαλλοαλγερινή «επικαιρότητα» βρίσκει αναπόκριση στην 'Αθήνα και για δεύτερη χρονιά. Λαμπρή ή σκηνογραφική και ένδυματολογική συμβολή του Α. Κυριακούλη.

ΑΣΜΑ ΓΙΑ ΤΟ ΣΚΙΑΧΤΡΟ ΤΗΣ ΛΟΥΣΙΤΑΝΙΑΣ του Πέτερ Βάις,

«Στοά»: Τὸ άνισο αυτό έργο του γνωστου γερμανου συγγραφέα βρίσκει στην παράσταση της «Στοάς» μία έρμηνεία που τὸ ἀξιοποιεί στο έπακρο. (Δεύτερη χρονιά).

ΕΚΘΕΣΕΙΣ

ΣΠΥΡΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΥ, Ζωγραφική. 1 - 18 Νοεμβρίου. Γκαλερί Κοχλίας. Θεσσαλονίκη.

ΔΑΝΗΛ ΓΟΥΝΑΡΙΔΗΣ, Ζωγραφική. 2 - 24 Νοεμβρίου. Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο 'Ωρα.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΙΩΑΝΝΟΥ, Ζωγραφική. 12 - 31 'Οκτωβρίου. Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο 'Ωρα.

ΡΑΛΛΗΣ ΚΟΥΪΔΗΣ, Ζωγραφική. 24 'Οκτωβρίου - 14 Νοεμβρίου. Καλλιτεχνικό Πνευματικό Κέντρο 'Ωρα.

ΣΤΑΘΗΣ ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, Ζωγραφική. 18 'Οκτωβρίου - 10 Νοεμβρίου. Αΐθουσα Τέχνης Δεσμός.

ΠΑΥΛΟΣ ΜΟΣΧΙΑΔΗΣ, Ζωγραφική. 11 - 28 'Οκτωβρίου. Γκαλερί Κοχλίας. Θεσσαλονίκη.

ΜΑΡΙΟΣ ΠΡΑΣΙΝΟΣ. Ζωγραφική - Σχέδια 1971 - 1973. 8 'Οκτωβρίου - 8 Νοεμβρίου. Αΐθουσα Τέχνης 'Αθηνών.

ΒΑΣΙΛΗΣ ΣΚΥΛΑΚΟΣ, Γλυπτική. 'Από τις 13 Νοεμβρίου. Αΐθουσα Τέχνης Δεσμός.

HAROLD STEVENSON, Ζωγραφική. 23 'Οκτωβρίου - 23 Νοεμβρίου. Γκαλερί Τ. Ζουμπουλάκη.

ΚΙΝΗΜΑΤΟΓΡΑΦΟΣ

'Η νέα κινηματογραφική περίοδος αρχίζει με πολλές ύποσχέσεις για ταινίες ποιότητας, ελληνικές και ξένες, που θα καταχωρίζονται στο «Ζώδιο» τών επόμενων τευχών. Στο μεταξύ, προβάλλονται ακόμη αξιόλογες επαναλήψεις — Μπέργκμαν, Μπουλιουέλ, Βισκόντι, Χίτσκοκ κ-λ.

ΣΤΟ ΕΠΟΜΕΝΟ ΤΕΥΧΟΣ

Iris Murdoch :

Μεταφυσικές αυταπάτες και φυσικά δικαιώματα ΔΟΚΙΜΟ